

ISSN 2409-9260 (Print)
ISSN 2415-3869 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Одеського національного економічного університету

№ 9 (322), 2024

Виходить 10-12 разів на рік 5-6 випуків • Заснований у грудні 1994 р.

Одеса
2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Коваленко Вікторія Володимирівна, доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна

Заступники головного редактора

Літвінов Олександр Сергійович, доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна,

Слатвінська Марина Олександрівна, доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна

Технічний та літературний редактор

Кулікова Інна Анатоліївна, фахівець I категорії науково-редакційного відділу, Одеський національний економічний університет, Україна

Амброзі Маріан Маріанович кандидат філос. наук, доцент, Коледж міжнародного бізнесу ISM Словаччина в Пряшеві, Словаччина, **Андрейченко Андрій Вадимович** доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, **Божинова Маріяна** доктор екон. наук, професор, Академія економіки ім. Д. А. Ценова, Республіка Болгарія, **Бухтіарова Аліна Геннадіївна** кандидат екон. наук, доцент, Сумський державний університет, Україна, **Валігура Володимир Андрійович** кандидат екон. наук, доцент, Західноукраїнський національний університет, Україна, **Васильчишин Олександра Богданівна** доктор екон. наук, професор, Західноукраїнський національний університет, Україна, **Горовий Дмитро Анатолійович** доктор екон. наук, професор, Харківський технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Україна, **Гострик Олексій Маркович** кандидат екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, **Гросу Вероніка** доктор екон. наук, професор, Сучавський університет імені Штефана чел Маре, Румунія, **Гудзь Тетяна Павлівна** доктор екон. наук, професор, Вищий навчальний заклад Укоопспілки, Полтавський університет економіки і торгівлі, Україна, **Даниліна Світлана Олексіївна** кандидат економічних наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, **Єрмакова Ольга Анатоліївна** доктор екон. наук, професор, Інститут ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, **Жаворонок Артур Віталійович** кандидат екон. наук, доцент, Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, Україна, **Жердецька Лілія Вікторівна** доктор екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, **Заротіадіс Грігоріс** кандидат екон. наук, доцент Університет Аристотеля в Салоніках, Греція, **Збрицька Тетяна Петрівна** кандидат екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, **Зеленка Владімір** кандидат екон. наук., доцент, Вища школа економіки у Празі, Чеська Республіка, **Зеркаль Анастасія Вікторівна** доктор екон. наук, доцент, Національний університет «Запорізька політехніка», Україна, **Каримов Дієр Мухтарович** канд. екон. наук, доцент, Національний університет Узбекистану ім. Мирзо Улугбека, Республіка Узбекистан, **Кетнерс Карліс** доктор екон. наук, професор, Банківська вища школа бізнесу і фінансів, Латвійська Республіка, **Кощель Галина Володимирівна** доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, Україна, **Кузіна Руслана Віллівна** доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, **Кузнецова Інна Олексіївна** доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, **Лайко Олександр Іванович** доктор екон. наук, старший науковий співробітник, Інститут ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, **Лоханова Наталія Олексіївна** доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, **Маркс-Бельська Рената** кандидат екон. наук., доцент, Вармінсько-Мазурський університет в Ольштині, Республіка Польща, **Мельник Леонід Васильович** доктор екон. наук, професор, Національний університет водного господарства та природокористування, Україна, **Міхальчук Камелія Каталіна**, кандидат екон. наук, доцент, Сучавський університет ім. Штефана чел Маре, Румунія, **Мищенко Максим Іванович** доктор екон. наук, професор кафедри економіки та менеджменту, Український державний університет науки і технологій, Україна **Мумінов Нозим Гаффарович** кандидат екон. наук, професор, Національний університет Узбекистану ім. Мирзо Улугбека, Республіка Узбекистан, **Муршудлі Фахри Фуад огли** доктор філософії з економіки, Міжнародний науково-дослідний центр Євразійської економіки UNES, Азербайджан, **Нездоймінов Сергій Георгійович** кандидат екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, **Онищенко Світлана Володимирівна** доктор екон. наук, професор, Національний Університет «Полтавська політехніка ім. Ю. Кондратюка», Україна, **Пантєлєва Наталія Миколаївна** доктор екон. наук, професор, Черкаський науково-навчальний інститут Університету банківської справи, Україна, **Патлатой Олександр Євгенович** кандидат екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, **Семенова Валентина Григорівна** доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, **Сергєєва Олена Степанівна** кандидат екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, **Слободяник Юлія Борисівна** доктор екон. наук, професор, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, Україна, **Тувльвінські Міхаєла** кандидат екон. наук, доцент, Сучавський університет імені Штефана чел Маре, Румунія, **Уханова Інна Олегівна** кандидат екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, **Чоботару Маріус-Сорін** кандидат екон. наук, лектор, Сучавський університет імені Штефана чел Маре, Румунія, **Шикіна Ольга Володимирівна** кандидат екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, **Шелудько Сергій Андрійович** кандидат екон. наук, доцент, провідний фахівець Департаменту оцінки та заставних операцій ПАТ АБ "Південний", Україна, **Шевцова Олена Йосипівна** доктор екон. наук, професор, Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара, Україна, **Школьник Інна Олександрівна** доктор екон. наук, професор, Сумський державний університет, Україна

Засновник та видавець:

Одеський національний економічний університет зареєстрований як суб'єкт у сфері друкованих медіа та внесений до Реєстру суб'єктів у сфері медіа Національною Радою України з питань телебачення і радіомовлення: Рішення № 1914 від 30.05.2024 р. Ідентифікатор медіа – R30-03351.

Включено до категорії «Б» в Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук на підставі наказу Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 р. № 886

Адреса редакції та видавця:

65082, м. Одеса, вул. Гоголя, 18, ауд. 110,
Одеський національний економічний університет, науково-редакційний відділ, тел.: (+38048) 777-89-16 e-mail: visnik.nauka@oneu.edu.ua
website: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/index.php>

© Одеський національний економічний університет, 2024

Міжнародна представленість та індексація:

Index Copernicus International (ICV 2023: 75,74).

Google Scholar (h-індекс - 15).

Open Ukrainian Citation Index (OUCI). CrossRef. Dimensions.

Реферативна база даних «Україніка наукова».

Український реферативний журнал «Джерело».

Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського.

Електронний репозитарій Одеського національного економічного університету.

ЗМІСТ

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Березорудський Андрій Теоретичні аспекти дослідження сучасних урбанізаційних процесів.....	7
---	---

АНАЛІЗ, АУДИТ, ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ

Біла Юлія Інтеграція технологій точного землеробства та електронного документування операцій з обліку біоенергетичних активів.....	15
Лукановська Ірина Управлінський контроль та його специфіка: польський досвід	22
Черкашина Тетяна Проблемні питання обліку основних засобів в умовах воєнного стану.....	29

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Омеленчук Володимир Канали трансмісійного механізму та їх вплив на підтримку фінансової стабільності та економічного зростання.....	37
Сергеева Олена Формування адаптивної оцінки бізнес-моделі в системі стратегічного менеджменту банку.....	47
Сотников Олександр Вплив макроекономічних індикаторів на іпотечне кредитування житлової нерухомості.....	54

МАРКЕТИНГ, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бабій Олег, Котець Каріна Теоретичні засади впливу ESG-факторів на вартість компанії	63
Беркер Юлія, Літвінов Олександр Стратегії сталого розвитку аграрних підприємств України: роль інтеграційних процесів.....	71
Бондаренко Олена, Стрій Любов Основні підходи до створення сайтів у контексті digital-комунікації та взаємодії зі споживачами.....	81
Кошельок Галина, Павлова Олена Фактори впливу на сталий розвиток ІТ-підприємств.....	93

ЕКОНОМІКА ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАНА СПРАВА

Ахмедова Олена, Єрмаков Іван Особливості формування державної політики забезпечення безпеки туристичної галузі та готельно-ресторанного бізнесу.....	100
---	-----

МІЖНАРОЖНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Тарасевич Наталія Теоретичні аспекти визначення міжнародних розрахунків у системі міжнародних економічних відносин.....	111
--	-----

ISSN 2409-9260 (Print)
ISSN 2415-3869 (Online)

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
ODESSA NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
ALL-UKRAINIAN ASSOCIATION OF YOUNG SCIENTISTS

SCIENTIFIC BULLETIN
of Odessa National Economic University

№ 9 (322), 2024

Published 10-12 times a year (5-6 issues) • Founded in December 1994

Odessa
2024

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Kovalenko Victoria, D.Sc. (Economics), Professor, Professor, Department of Banking, Odessa National University of Economics, Ukraine

Deputies of Editor-in-Chief

Litvinov Oleksandr, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine

Slatvinska Maryna, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine

Technical and literary editor

Kulikova Inna, specialist of the 1st category of the scientific and editorial department of the Odessa National University of Economics, Ukraine

Ambrozy Marian, Cand. Sc. (Phil.), Assoc. Prof., College of International Business ISM Slovakia in Prešov, Slovakia, **Andreichenko Andrii**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Bozhinova Mariyana**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., D.A. Tsenov Academy of Economics, Republic of Bulgaria, **Bukhtiarova Alina**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Sumy State University, Ukraine, **Ciubotariu Marius-Sorin**, Cand. Sc. (Econ.), lecturer, Stefan cel Mare University of Suceava, Romania, **Danylina Svitlana**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Gorovyi Dmytro**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Ukraine, **Grosu Veronica**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Stefan cel Mare University of Suceava, Romania, **Gudz Tetiana**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Poltava University of Economics and Trade, Ukraine, **Hostryk Alexey**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Iermakova Olga**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Institute of Market And Economic-Ecological Research of the NAS of Ukraine, **Karimov Diyor**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Republic of Uzbekistan, **Ketners Karlis**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., BA School of Business and Finance, Vytautas Magnus University, Latvia, **Koshelok Halyna**, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economy of enterprise and Business Organization, Odessa National Economic University, Odessa, Ukraine, **Kuzina Ruslana**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Kuznetsova Inna**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Laiko Oleksandr**, Dr. Sc. (Econ.), Senior Scientific Associate, Institute of Market And Economic-Ecological Research of the NAS of Ukraine, **Lokhanova Nataliia**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Marks-Bielska Renata**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland, **Melnyk Leonid**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., National University of Water Management and Environmental Sciences, Ukraine, **Mihaliuc Camelia Catalina**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Stefan cel Mare University of Suceava, Romania, **Mishchenko Maksym**, Dr. Sc. (Econ.), Prof. of Economics and Management Department, Ukrainian State University of Science and Technologies, Ukraine, **Muminov Nozim**, Cand. Sc. (Econ.), Prof., National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Republic of Uzbekistan, **Murshudli Fakhri**, Ph.D. (Econ.), International Research Center of Eurasian Economy UNEC, Azerbaijan, **Nezdoyminov Sergii**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Onyshchenko Svitlana**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», Ukraine, **Pantelieieva Natalia**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Cherkasy Research and Training Institute of the University of Banking, Ukraine, **Patlatoi Oleksandr**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Semenova Valentyna**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Sergeeva Olena**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Sheludko Sergii**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Leading Specialist of the Appraisal and Pledge Operations Department of PJSC «Pivdennyi», Ukraine, **Shevtsova Olena**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine, **Shkolnyk Inna**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Sumy State University, Ukraine, **Shykina Olga**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Slobodyanik Yulia**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Kyiv national economic university named after Vadym Hetman, Ukraine, **Tulvinschi Mihaela**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Stefan cel Mare University of Suceava, Romania, **Ukhanova Inna**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Valihura Volodymyr**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., West Ukrainian National University, Ukraine, **Vasylchyshyn Oleksandra**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., West Ukrainian National University, Ukraine, **Zarotiadis Grigoris**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Aristotle University of Thessaloniki, Greece, **Zbrytska Tetiana**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Zelenka Vladimir**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., University of Economics Prague, Czech Republic, **Zerkal Anastasiia**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Zaporizhzhia Polytechnic National University, Ukraine, **Zhavoronok Artur**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Yuriy Fedkovych National University, Ukraine, **Zherdetska Liliia**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine

International Abstracting and Indexing:

Index Copernicus International (ICV 2023: 75,74).

Google Scholar (h-index - 15).

Open Ukrainian Citation Index (OUCI). CrossRef.

Dimensions.

Reference database «Ukrainika Naukova».

Ukrainian abstract journal «Dzherelo».

Vernadsky National Library of Ukraine.

Electronic repository of the Odessa National Economic University.

Founder and publisher:

Odessa National Economic University is registered as a subject in the field of print media and included in the Register of subjects in the field of media by the National Council of Ukraine on Television and Radio

Broadcasting: Decision No. 1914 dated 30.05.2024

The media identifier is R30-03351

Included in the category “B” in the “List of scientific professional publications of Ukraine” in which the results of dissertations for the degree of Doctor of Sciences and Candidate of Sciences can be published on the basis of the direction of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 02.07.2020 № 886

Editorial and publisher address:

18, Hoholia str., of. 110, Odessa, 65082, Odessa National Economic University, Scientific and Editorial Department,
tel. (*38048) 777-89-16

e-mail: visnik.nauka@oneu.edu.ua website: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/index.php>

© Odessa National Economic University, 2024

CONTENTS

DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMICS, SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS

Berezorudskyi Andrii Theoretical aspects of the research of modern urbanization processes.....	7
---	---

ANALYSIS, AUDIT, ACCOUNTING AND TAXATION

Bila Yuliya Integration of precision farming technologies and electronic documentation of operations for accounting bioenergy assets.....	15
Lukanovska Iryna Managerial control and its specifics: the polish experience.....	22
Cherkashyna Tetiana Problem issues of fixed assets accounting under the conditions of the state of martial.....	29

FINANCE, BANKING AND INSURANCE

Omelenchuk Volodymyr Channels of the transmission mechanism and their impact on maintaining financial stability and economic growth.....	37
Serhieieva Olena Development of adaptive assessment of business model in bank's strategic management system.....	47
Sotnikov Oleksandr The impact of macroeconomic indicators on mortgage lending for residential real estate.....	54

MARKETING, ENTREPRENEURSHIP, TRADE AND EXCHANGE ACTIVITIES

Babiy Oleg, Kotets Karina Theoretical basis of the influence of ESG factors on the value of companies.....	63
Berkar Yuliia, Litvinov Oleksandr Strategies for sustainable development of the agricultural enterprises of ukraine: the role of integration processes.....	71
Bondarenko Olena, Striy Lyubov Basic approaches to the creation of websites in the context of digital communication and interaction with consumers.....	81
Koshelok Halyna, Pavlova Olena Factors influencing the sustainable development of IT enterprises.....	93

ECONOMICS OF TOURISM, HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS

Akhmedova Olena, Yermakov Ivan Peculiarities of the state policy formation for ensuring security of tourism and hospitality business.....	100
--	-----

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Tarasevych Nataliia Theoretical aspects of determining international calculations in the system of international economic relations.....	111
---	-----

~ ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА ~

УДК:364.122.5:911.375

DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2024-9-322-7-14>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ УРБАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Березорудський А. М., аспірант кафедри статистики та математичних методів в економіці, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: berezorudsky@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7056-9647

Анотація. У статті розглядаються урбанізаційні процеси, що охоплюють розвиток і трансформацію міст у контексті їхньої соціально-економічної, культурної та політичної ролі. Метою статті є вивчення та удосконалення теоретичних, методичних, правових та адміністративних аспектів управління урбанізаційними процесами у сучасних умовах. У дослідженні використано комплексний підхід, що включає аналіз правових документів, порівняльний аналіз різних типів урбанізаційних процесів та огляд методологічних підходів до визначення міських територій, зокрема міжнародного досвіду. Визначено основні етапи розвитку міст та їхні соціально-економічні функції, а також проаналізовано правові аспекти визначення міських територій в Україні. Розглянуто типи міських агломерацій та види урбанізації. Отримані результати можуть бути використані для вдосконалення політики міського планування та управління, а також для розробки стратегій сталого розвитку міських територій, зокрема в умовах децентралізації та зростання урбанізації.

Ключові слова: місто, урбанізація, субурбанізація, рурбанізація, контрурбанізація, агломерація.

THEORETICAL ASPECTS OF THE RESEARCH OF MODERN URBANIZATION PROCESSES

Berezorudskiyi Andrii, graduate student of the Department of Statistics and MME, Odesa National University of Economics, Odesa, Ukraine
e-mail: berezorudsky@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7056-9647

Abstract. The article examines urbanization processes, covering the development and transformation of cities in the context of their socio-economic, cultural and political role. It was determined that the city is a key element of urbanization, which reflects changes in society, economy and population structure. The stages of development of cities, their functions and significance in different historical periods are described. The purpose of the article is to study and improve the theoretical, methodological, legal and administrative aspects of managing urbanization processes in modern conditions. The research uses a comprehensive approach, which includes the analysis of legal documents, comparative analysis of different types of urbanization processes (suburbanization, rurbanization, counter-urbanization) and a review of methodological approaches to the definition of urban areas, international experience in the definition of urban areas. The main stages of the development of cities, their socio-economic functions, and legal aspects of defining urban territories in Ukraine are defined. The most recent changes in the legislation regarding the status of urban-type settlements and their residents are presented. The types of urban agglomerations and types of urbanization are considered, in particular the processes of suburbanization, rurbanization, and counter-urbanization. The influence of different types of urbanization on the socio-economic development of cities is analyzed. The practical significance of the research results is that the obtained results can be used to improve urban planning and management policies, as well as to develop strategies for the sustainable development of urban areas, in particular, in conditions of decentralization and growing urbanization. Further directions for studying the topic are proposed.

Key words: city, urbanization, suburbanization, rurbanization, counter-urbanization, agglomeration.

JEL Classification: R000; P250; R220

Постановка проблеми. У різних країнах світу місто визначається по-різному, але саме від того які населенні пункти будуть вважатися містом залежатиме рівень урбанізованості територій. Критерії за якими визначається, чи надавати населеному пункту статус міста потребують дослідження, для того, щоб краще розуміти відмінності цих процесів у різних куточках світу, а також для їх коректного співставлення та порівняння. Отже, теоретичні та методичні аспекти є невід'ємною частиною процесу дослідження урбанізації, що підтверджує актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням теоретичних та практичних аспектів урбанізації займалися такі вчені як О. К. Гаврилюк, К. В. Мезенцев, С. О. Шулевський та інші [1; 2; 3]. К. Кравченко приділяла увагу методичним особливостям дослідження світових урбанізаційних процесів. Вчені І. В. Гукалова та Н. В. Омельченко дослідження урбанізації розглядають у контексті зростання ролі міст у житті суспільства, а також формування мережі зв'язків як наслідків процесів урбанізації [4]. Отже, наявна наукова література надає комплексне розуміння теоретичних аспектів урбанізаційних процесів, однак залишається необхідність у подальшому вивченні правових та адміністративних аспектів управління урбанізаційними процесами, яким приділяється недостатня увага.

Відокремлення невіршених раніше частин загальної проблеми. У зв'язку з останніми змінами в законодавстві у наукових працях недостатньо приділено уваги впливу нових правових аспектів на зміну методології дослідження урбанізації. Ці зміни потребують детальної оцінки та застосування у сучасних умовах.

Мета дослідження - вивчення та удосконалення теоретичних, методичних, правових та адміністративних аспектів управління урбанізаційними процесами у сучасних умовах.

Основний матеріал. Важливу роль у вивченні урбанізаційних процесів займає місто. Саме місто є центром соціального-економічного, культурного та політичного життя. Приблизно 9–10 тис. років тому неолітична революція ознаменувала вирішальний перехід від кочового способу життя до осілих сільськогосподарських громад, що дало початок першим містам. На різних етапах історичного розвитку міста виконували різні функції та мали різне значення для розвитку людства. Історія розвитку міст поділяється на етапи відповідно до суспільних відносин, рівня виробництва, культури та архітектури. На сучасному етапі розвитку характерними рисами міста є концентрація виробництва, а також особливий міський спосіб життя його населення.

З погляду українського законодавства містом вважається населений пункт переважно з компактною забудовою та загальною чисельністю мешканців не менше 10 тисяч осіб [5].

Під час вивчення урбанізації предметом дослідження є міські поселення, їх розвиток та взаємодія з навколишнім середовищем. Це включає дослідження, як розвитку міст, куди входять процеси зростання міських територій, розвиток їх інфраструктури, зміни в економіці та соціальній структурі, так і системи розселення, що вивчає взаємозв'язок між містами і сільськими поселеннями, агломерації, явища субурбанізації, створення та розвиток мережі населених пунктів. Отже, урбанізація охоплює широкий спектр тем, що стосуються різних аспектів життя та розвитку міських поселень. Та насамперед потрібно визначитися, що ж таке місто і чим воно відрізняється від інших населених пунктів.

У науковій літературі є безліч визначень терміну «місто» (або «містечко»), проте єдиної інтерпретації цього поняття не існує. Це пов'язано з великою кількістю різноманітних характеристик міст і відмінностями у визначенні їх особливостей. У деяких країнах для надання статусу міста важлива лише зайнятість населення, тоді як в інших – міський характер забудови, наявність інфраструктури, такої як каналізація, дороги з твердим покриттям та культурно-побутові установи.

За визначенням українського економгеографа О. Топчія, «Місто – це просторове суспільне утворення, яке є осередком масового розселення людей і зосередження їх суспільнокорисної діяльності у будь-яких формах, крім одержання первинних продуктів сільського господарства як єдиного заняття населення, і організоване у господарсько-будівельний комплекс, що постійно діє та обслуговує побут і діяльності населення» [6].

Щоб вважатися містом, населений пункт має відповідати певним ознакам, а саме повинно бути:

- сформована певна популяція населення, яка складається із соціально неоднорідних осіб;
- визначено постійне місце розташування та значне просторове розширення;
- визначена певна модель організації та співіснування населення, а також спосіб життя, характерний саме для міста;
- наявність значної частини населення, що зайнята не у сільському господарстві, а в інших галузях економіки;
- значна щільність населення та зовнішня відкритість [7].

В Україні населений пункт може отримати статус міста лише за окремим законом, прийнятим Верховною Радою України. Для цього необхідно, щоб у населеному пункті проживало не менше 10 тисяч осіб і більшість з них має бути зайнята у виробництві або сфері послуг. Проте існують міста, такі як Берестечко і Угнів, де проживає менше 2 тисяч осіб, але вони мають цей статус історично, а також Прип'ять і Чорнобиль, які взагалі не

мають постійного населення.

Відповідно до Закону України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст» статус «малого міста» мають населені пункти, чисельність населення яких не перевищує 50 тис. осіб. Згідно зі статистичними даними, станом на 1 січня 2020 року, таких міст в Україні налічується 374, що складає близько 81% від загальної кількості міст у країні. У малих містах мешкає близько 14% від загальної кількості населення країни та близько 20% від населення усіх міст [8].

При вивченні урбанізаційних процесів окрім поняття «місто» також використовується поняття «населений пункт». Так, населеним пунктом вважається частина комплексно заселеної території України, яка сформувалася внаслідок господарської або іншої суспільної діяльності, має сталий склад населення, власну назву та зареєстрована в порядку, що передбачений законом.

Згідно з діючим законодавством на території України існують міські і сільські населені пункти. До міських належать міста республіканського, обласного, районного підпорядкування, до сільських населених пунктів – села і селища незалежно від їх адміністративної підпорядкованості [9].

Слід зазначити, що хутори, двори, невеличкі поселення з тимчасовим значенням та нестабільним складом і чисельністю населення, а також поселення, що пов'язані з деякими господарськими галузями (наприклад, будинки лісників, шляхових майстрів, будівлі залізничних служб, польові стани тощо) не вважаються самостійними населеними пунктами. Такі об'єкти входять до складу адміністративно-територіальних одиниць, на території яких вони розташовані (місцеві ради та старостати) [10].

Селище міського типу в Україні – це міське селище, яке в загальній системі адміністративно-територіального устрою України посідало проміжне місце між сільськими населеними пунктами (селом чи селищем) та містом.

У липні 2023 року Верховна Рада ліквідувала статус селища міського типу; отже, в Україні залишилося три категорії населених пунктів: міста (міські населені пункти), селища (сільські населені пункти) та села (сільські населені пункти). У прийнятому законі прописано, що «містом вважається населений пункт із переважно компактною забудовою, чисельність жителів якого становить не менше 10 тисяч, селищем – населений пункт із переважно садибною забудовою та чисельністю жителів не менше 5 тисяч, а селом – населений пункт із садибною забудовою та чисельністю жителів менше 5 тисяч. 24 жовтня 2023 року Президент України Володимир Зеленський підписав Закон «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України», який юридично ліквідує статус селища міського типу, а відповідні населені пункти стануть селищами» [5]. 26 жовтня 2023 року закон був опублікований виданням «Голос України», який набув чинності 26 січня 2024 року.

Станом на 1 січня 2022 року в межах міжнародно визнаної території України налічується 461 місто, 18 з яких перебувають на контрольованій росією території Криму [11]. За підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року статус міста мав 461 населений пункт. Станом на 2002 рік кількість міст скоротилася до 460, оскільки місто Інгuleць увійшло до складу Кривого Рогу і перестало враховуватися Держстатом як окреме місто у статистиці. Але протягом доволі довгого періоду часу в Україні спостерігалась негативна тенденція до скорочення чисельності населення, це вплинуло і на розміри та кількість міст. Так, за період 2001-2012 рр. за чисельністю наявного населення кількість міст-мільйонників в Україні скоротилася з п'яти (Київ, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса, Харків) до трьох (Київ, Одеса, Харків), а за чисельністю постійного населення – до двох (Київ, Харків). Найбільше міст налічується на Донеччині.

Термін «урбанізація» походить від латинського слова «urbanus», що означає «міський». Однак важко точно вказати одну конкретну людину, яка вперше ввела цей термін у науковий обіг. Концепція урбанізації як процесу зміни суспільства і розширення міських територій активно обговорювалася вченими і дослідниками у XIX столітті. У цей період відбувалася індустріалізація і швидке зростання міст, що спонукало вчених до вивчення цього явища

Загалом урбанізацією можна вважати процес зростання ролі міст у розвитку суспільства. Цей процес супроводжується зростанням та розвитком міських поселень, а також збільшенням питомої ваги міського населення. Це відбувається під впливом таких основних факторів, як: промислове виробництво; містобудування; інтеграція різних видів діяльності; вплив світового господарства та розвиток міжнародної торгівлі; зростання населення; накопичення відходів людської діяльності [12].

Урбанізація є складним процесом та об'єктом дослідження різних галузей науки. З огляду на її міждисциплінарність, отримати якісний та перевірений результат при дослідженні можливо лише за умови використання комплексних наукових підходів, що враховують особливості урбанізаційних процесів, а саме:

- системний підхід, який розглядає глобальні прояви урбанізації в системі розселення, інфраструктурі тощо;

- синергетичний підхід як варіант системного підходу, зважаючи на високу здатність урбанізаційних процесів до самоорганізації та саморозвитку;

- суспільно-географічний підхід як найбільш комплексний, що забезпечує аналіз просторових та суспільно-географічних аспектів.

Для дослідження глобальних урбанізаційних процесів доцільно використовувати широкий набір філософських, загальнонаукових та конкретнонаукових методів, зокрема таких як:

- метод індукції та дедукції для логічного аналізу та обробки наявних даних та інформації про світові урбанізаційні процеси;

- метод порівняння для оцінки рівня урбанізації в різних регіонах і країнах, порівняння особливостей урбанізації в різні історичні періоди, а також для визначення перспективних зон розвитку урбанізації;

- метод аналогії для прогнозування розвитку урбанізаційних процесів у різних регіонах і країнах, опираючись на світовий досвід;

- методи аналізу та синтезу для дослідження окремих аспектів урбанізаційного процесу та формування цілісного розуміння особливостей світових урбанізаційних тенденцій;

- методи класифікації та систематизації для виявлення загальних і відмінних тенденцій світових урбанізаційних процесів; для класифікації країн за показниками, що характеризують рівень урбанізації їх територій;

- історичний метод для вивчення змін в урбанізаційних процесах у різні періоди та визначення факторів, що зумовили ці зміни;

- графічний і картографічний методи для візуалізації результатів обробки статистичних даних і розрахунків показників, що характеризують урбанізаційні процеси, зокрема з використанням ГІС та онлайн-ГІС;

- географічний метод для забезпечення принципу територіальності та комплексності під час дослідження урбанізаційних процесів;

- математичні та статистичні методи для обробки баз даних і розрахунку показників, що характеризують світові урбанізаційні процеси.

Крім того, для дослідження просторово-часових особливостей розвитку урбанізаційних процесів можуть бути використані авторські суспільно-географічні методики, такі як моделювання інтегральної функції впливу (ІФВ-моделювання), моделювання міграційних процесів та приросту населення тощо. Для оцінки інтенсивності процесу урбанізації доцільно застосовувати параметри та набір індикаторів, які відображають стан просторової трансформації під антропогенним впливом, рівень розвитку економіки та суспільства тощо [13].

Як вже визначалося вище, урбанізація – це процес зростання міст і міського населення, який включає різні форми та стадії. Це обумовлює існування значної кількості видів урбанізації, які можна класифікувати за різними критеріями, зокрема за темпами, масштабами, особливостями розселення та відмінностями в розвитку інфраструктури. Це обумовлює відсутність в різних країнах єдиного підходу до визначення урбанізації та дуже ускладнює проведення будь-яких досліджень у цій сфері та порівняння рівня урбанізації у світі. Окрім підходів до визначення поняття урбанізації, відрізняються також межі між міськими та сільськими районами, а також види показників, які їх характеризують.

У деяких державах для визначення урбанізованих територій застосовують показники, що характеризують кількість населення, в інших – показники щільності населення, рівня розвитку інфраструктури, транспортної мережі, типу зайнятості тощо. Більш детально критерії, що можуть використовуватися для визначення рівня урбанізації, наведено К. Кравченко у статті «Методичні особливості дослідження світових урбанізаційних процесів» (таблиця 1).

Як ми бачимо з таблиці, значна частина країн світу для визначення міських (урбанізованих) територій використовує основні критерії – адміністративний (25,3%), демографічний (15,9%) та урбаністичний (3,4%). Але економічний критерій як основний не використовує жодна з країн світу, що досліджувались.

Таблиця 1

Кількість країн світу відповідно до критеріїв, які вони використовують при визначенні міських (урбанізованих) територій

Кількість і тип критеріїв		Кількість країн, які використовують цей критерій	Відсоток, % (від кількості 233 країн та територій)
<i>Первинні критерії</i>			
Один критерій	Адміністративний	59	25,3
	Економічний	-	-
	Демографічний (чисельність/ густота населення)	37	15,9
	Урбаністичний	8	3,4
<i>Вторинні критерії</i>			
Два критерії	Адміністративно-демографічний	17	7,3
	Адміністративно-урбаністичний	20	8,6
	Економіко-демографічний	9	3,9
	Демографічно-урбаністичний	20	8,6
Три критерії	Адміністративно-економічний	4	1,7
	Адміністративно-демографічний	10	4,3
	Економіко-демографічний	14	6,0
Чотири критерії	Адміністративний, економічний, демографічний (чисельність/густина населення), урбаністичний	11	4,7
	Все населення вважається міським	12	5,2
	Визначення відсутнє або є нечітким	12	5,2
Загальна кількість країн		233	100%

Джерело: [13]

Як другорядні критерії держави найчастіше використовують комплекси адміністративно-економічних, адміністративно-демографічних та інших критеріїв, це, насамперед залежать від історичних аспектів розвитку країни, законодавства та інших факторів. Так, наприклад, «в Аргентині містом вважається населений пункт із чисельністю населення від 2 тис. осіб, в Україні – від 10 тисяч осіб, в Японії – заселена територія з чисельністю населення від 50 тис. осіб, у Швеції – забудована територія з чисельністю населення від 200 осіб, в Уругваї міста офіційно визначаються законодавством, в Індії – населені пункти з щільністю населення від 400 осіб на 1 кв. км, а у Сінгапурі все населення вважається міським» [14].

При дослідженні урбанізації окрема увага має приділятися вивченню процесів агломерації та конурбації. В економічній літературі є таке поняття агломерації: міська агломерація – це сукупність населених пунктів, які мають тісні взаємозв'язки (транспортні, виробничі, трудові, культурно-побутові) і характеризуються регулярними «маятниковими» міграціями населення. Міста-супутники розташовані на відстані 30 км від основного міста. Ця форма розселення більша за звичайне місто і є домінуючою у розвинених країнах.

Можна виділити такі типи міських агломерацій, як моноцентричні, біцентричні та поліцентричні.

Моноцентричні агломерації мають одне ядро (одне головне місто та супутники), наприклад, Лондонська, Паризька, Нью-Йоркська агломерації.

В Україні до цього виду можна віднести Київську, Харківську, Львівську та Одеську агломерації.

Біцентричні агломерації формуються, коли зростаються два міста, тобто два основних міста з передміськими зонами. Найбільшою в світі вважається Токійсько-Йокогамська агломерація з населенням 37,7 млн. осіб. В Україні можна виділити Дніпровсько-Кам'янську, Донецько-Макіївську, Ужгородсько-Мукачівську, Лисичансько-Сєверодонецьку, Калуш-Долинську агломерації.

Поліцентричні агломерації мають кілька ядер, наприклад, Рурська агломерація у Німеччині та Верхньосілезька у Польщі. В Україні такий вид агломерації було сформовано на Донбасі.

Конурбація – це сукупність міст без домінуючого центру. Так, великі міста залучають міста-супутники, що розташовані на відстані 30 км, у свою зону впливу, а також навколишні селища, сільські населені пункти, що призводить до утворення міських агломерацій. В Україні прикладом є Донецько-Луганське скупчення агломерацій.

Сучасні міські агломерації можуть зливатися, утворюючи мегаполіси – найбільші форми урбанізованих зон. Мегаполіси формуються стихійно через надмірну концентрацію міського населення. Це не суцільна забудова, 90% їх території займають відкриті простори. Мегаполіси мають лінійну забудову вздовж транспортних магістралей і економічно пов'язані. В них проживають десятки мільйонів людей.

Для деяких країн світу характерним є таке поняття як «хибна урбанізація». Це коли околиці великих міст стають перенаселеними нетрями з антисанітарними умовами життя, де люди живуть у наметах, картонних коробках, дерев'яних ящиках. Це відбувається за рахунок зростання міського населення, але без формування міського способу життя. Такі квартали є осередками різних хвороб та підвищеного рівня злочинності. До найвідоміших прикладів хибної урбанізації можна віднести квартали у мегаполісах Бразилії – «фавели», Перу та Колумбії – «барріос кландестінос», Індії – «басті» та Африці – «бідонвілі».

Для більш точного розуміння природи урбанізаційних процесів та причин зміни рівня урбанізації виділяють такі види урбанізації, як: контрурбанізацію, джентрифікацію, рурбанізацію, субурбанізацію.

Субурбанізація (іноді руралізація або «зелена хвиля») – це процес відтоку міського населення у передмістя, що супроводжується зростанням та розвитком приміської зони. Темпи розвитку міст-супутників вищі, ніж ядра агломерації.

Рурбанізація – це поширення міського способу життя у сільській місцевості, перенесення міських галузей господарської діяльності, зростання кількості котеджів міських жителів на селі. Найбільш рурбанізованою є місцевість навколо Парижа. Процес рурбанізації активно розвивається в економічно розвинутих країнах Європи. Населення найбільших міст не збільшується, а навпаки, скорочується, оскільки урбанізація супроводжується не лише позитивними, але й негативними тенденціями.

Контрурбанізація – відтік населення зі старих міських центрів у передмістя або нові міста через погіршення умов життя у великих містах (шум, забрудненість, злочинність). Наприклад, населення Лондона скорочується до 6,6 млн. осіб.

Дезурбанізація – це міграція з міста для покращення якості життя. Це включає субурбанізацію та переїзд у екологічно чисті регіони, тимчасово або постійно, оскільки урбанізація супроводжується не лише позитивними, але й негативними тенденціями, такими як транспортні проблеми, погіршення екологічної ситуації, непропорційне зростання вартості землі та нерухомості тощо.

Джентрифікація – це реконструкція та оновлення будівель у раніше непривабливих районах, що призводить до переїзду багатших мешканців. Це протилежне субурбанізації явище. Загалом джентрифікація – це процес, коли у район в'їжджають багаті люди та його населення стає заможнішим, більш білошкірим та молодим. Уперше цей термін був запропонований на початку 1960-х років Рут Гласс, яка описувала трансформацію районів робітничого класу Лондона шляхом середнього та вищого класів [15].

Висновки. Вивчення урбанізаційних процесів має важливе значення для розуміння сучасних соціальних, економічних та культурних змін у суспільстві. Місто як основний об'єкт урбанізації є центром концентрації населення, промислового виробництва та інших видів діяльності. Історичний розвиток міст проходив через різні етапи, від перших осілих сільськогосподарських громад до сучасних мегаполісів, які формують глобальну систему розселення.

Урбанізація включає не тільки зростання міських поселень, але й складні процеси взаємодії між містами та сільськими територіями, а також розвиток інфраструктури та соціально-

економічних відносин. Різні методи дослідження, такі як системний, синергетичний та суспільно-географічний підходи, дозволяють комплексно вивчати ці процеси.

Сучасні міські агломерації та мегаполіси формуються унаслідок концентрації населення та інфраструктури, що супроводжується специфічними викликами, такими як дезурбанізація, субурбанізація та хибна урбанізація. Ці явища потребують детального дослідження та розробки ефективних стратегій управління розвитком міст.

Список літератури

1. Гаврилюк О. К., Сидор А. Д. Рівень урбанізації: проблема аналізу мікрорегіональних даних. Збірник наукових праць XII школи-семінару «Проблеми розвитку регіонів України». Київ. 2016. С. 16-18.
2. Мезенцев К., Гаврилюк О. Тестування моделі диференціальної урбанізації в Україні. Економічна та соціальна географія. 2015. 3. С. 15-26.
3. Шулевський С. О. Використання правила ранг–розмір у дослідженні міських систем розселення для формування нового адміністративно-територіального устрою України. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки. 2018. 8. С. 155-163.
4. Гукалова І. В., Омельченко Н. В. Категорія «урбанізація» у понятійній площині соціальної географії та інших наук. Вісник Одеського національного університету. Серія : Географічні та геологічні науки. 2015. Т. 20. Вип. 2(25). С. 96-108.
5. Закон України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України». 3285-IX 28.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3285-20#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
6. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. Одеса: Астропринт. 2005. 632 с.
7. BARROS, José D'Assunção. Cidade e história. Petrópolis: vozes, 2007. 128p.
8. Мироненко Д. О., Кайнова С. М., Углова О. В. Малі міста України. Чернігівська область: бібліографічний покажчик. Київ: Мінрегіон України, Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека ім. В. Г. Заболотного, 2017. 295 с.
9. Лист-роз'яснення міністерства юстиції України від 27.01.2016 №27/13/32.16 «Щодо права на вчинення нотаріальних дій посадовими особами органу місцевого самоврядування в населених пунктах, які мають статус селищ міського типу у зв'язку із внесенням змін до статті 37 Закону України «Про нотаріат». URL: <https://minjust.gov.ua/m/list-rozuyasnennya-ministerstva-yustitsii-ukraini-vid-27012016-271332-16-schodo-prava-na-vchinennya-notarialnih-diy-posadovimi-osobami-organu-mistsevogo-samovryaduvannya-v-naselenih-punktah-yaki-mayut-status-selisch-miskogo-tipu-u-zvyazku-iz-vnesennyam-zmin/> (дата звернення: 20.08.2024).
10. Про адміністративно-територіальний устрій України. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://static.rada.gov.ua/osmir/tables/07_2001/TABL0907000V.html (дата звернення: 20.08.2024).
11. Статистичний збірник Чисельність наявного населення України на 1 січня 2022 року. Державна служба статистики України. Київ. 2022. 82 с.
12. Лановенко О. Г., Остапішина О. О. Урбанізація. Словник-довідник з екології : навч.-метод. посіб. Херсон : ПП Вишемирський В. С. 2013. С. 180-181.
13. Кравченко К. Методичні особливості дослідження світових урбанізаційних процесів. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. 2021. 34. С. 7-12.
14. UN 2020. World Population Prospects URL: <https://population.un.org/wup/> (дата звернення: 20.08.2024).
15. Флорида Р. Криза урбанізму. Чому міста роблять нас нещасними / пер. з англ. Ірина Бондаренко. К. : Наш формат. 2019. 320 с.

References

1. Havryliuk, O. K. & Sydor, A. D. (2016). The level of urbanization: the problem of microregional data analysis. Zbirnyk naukovykh prats' XII shkoly-seminaru «Problemy rozvytku rehioniv Ukrainy», Kyiv, 16-18. [In Ukrainian].

2. Mezentsev, K. & Havrylyuk, O. (2015). Testing the model of differential urbanization in Ukraine. *Ekonomichna ta sotsial'na heohrafiia*, 3, 15-26. [In Ukrainian].
3. Shulevs'kyj, S. O. (2018). The use of the rank-size rule in the study of settlement systems for the formation of a new administrative-territorial system of Ukraine. *Naukovy'j visnyk Xersons'kogo derzhavnogo universytetu. Seriya: Geografichni nauky*, 8, 155-163. [In Ukrainian].
4. Hukalova, I. V. & Omel'chenko, N. V. (2015). The category "urbanization" in the conceptual plane of social geography and other sciences. *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriya : Heohrafichni ta heolohichni nauky*, T. 20, 2(25), 96-108. [In Ukrainian].
5. Verkhovna Rada of Ukraine. (2023). About the procedure for solving certain issues of the administrative and territorial system of Ukraine (Act No. 3285-IX July 28). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3285-20#Text> (accessed: 20 August 2024). [In Ukrainian].
6. Topchiiev, O. H. (2005). *Suspil'no-heohrafichni doslidzhennia: metodolohiia, metody, metodyky*. Odesa: Astroprynt. [In Ukrainian].
7. Barros, J. (2007). *City and history, Petrópolis: voices*.
8. Ministry of Regions of Ukraine (2017). *Small cities of Ukraine. Chernihiv region: bibliographic index*. Kyiv: Ministry of the Region of Ukraine, State Scientific Architectural and Construction Library named after V. G. Zabolotny. [In Ukrainian].
9. Ministry of Justice of Ukraine. (2016). Explanation letter "Regarding the right to perform notarial acts by local self-government officials in settlements that have the status of urban-type settlements in connection with the amendment to Article 37 of the Law of Ukraine "On Notaries" (№27.13.32.16 January 27, 2016). Retrieved from <https://minjust.gov.ua/m/list-rozlyasnennya-ministerstva-yustitsii-ukraini-vid-27012016-271332-16-schodo-prava-na-vchinennya-notarialnih-diy-posadovimi-osobami-organu-mistsevogo-samovryaduvannya-v-naselenih-punktah-yaki-mayut-status-selisch-miskogo-tipu-u-zvyazku-iz-vnesenniam-zmin/> (accessed: 20 August 2024). [In Ukrainian].
10. About the administrative and territorial system of Ukraine. The official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from https://static.rada.gov.ua/osmir/tables/07_2001/TABL0907000V.html (accessed: 20 August 2024). [In Ukrainian].
11. State Statistics Service of Ukraine. (2022). *Statistical compilation The number of the existing population of Ukraine as of January 1, 2022*. Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
12. Lanovenko, O. H., Ostapishyna, O. O. (2013). *Urbanizatsiia. Slovnyk-dovidnyk z ekolohii: navch.-metod. Posib [Urbanization. Dictionary-handbook on ecology: educational method. Manual]*. Kherson : PP Vyshemyrs'kyj V. S., 180-181. [In Ukrainian].
13. Kravchenko, K. (2021). Methodological features of the study of world urbanization processes. *Problemy bezpererвної heohrafichnoi osvity i kartohrafi*, 34, 7-12. [In Ukrainian].
14. UN 2020. *World Population Prospects*. Retrieved from <https://population.un.org/wup/> (accessed: 20 August 2024).
15. Floryda, R. (2019). *Kryza urbanizmu. Chomu mista robliat' nas neschasnymy / per. z anhli. Iryna Bondarenko. [Crisis of urbanism. Why cities make us unhappy]. K. : Nash format*. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.09.2024

Прийнята до публікації 24.09.2024

~ АНАЛІЗ, АУДИТ, ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ ~

УДК: 657

DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2024-9-322-15-21>

**ІНТЕГРАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЙ ТОЧНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА ТА
ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТУВАННЯ ОПЕРАЦІЙ З ОБЛІКУ
БІОЕНЕРГЕТИЧНИХ АКТИВІВ**

Біла Ю. А., кандидат економічних наук, докторантка кафедри обліку і оподаткування, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, Україна
e-mail: yu.sudyn@wunu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-0741-5597

***Анотація.** Метою статті є визначення векторів інтеграції технологій точного землеробства та електронного документування операцій з обліку біоенергетичних активів в аграрних підприємствах. Дедукцію та аналіз використано для визначення важливості запровадження електронного документування в обліково-аналітичній системі суб'єкта господарювання. Узагальнення сприяло формуванню висновків щодо можливості створювати електронні документи за допомогою технологій точного землеробства, що дасть змогу підтверджувати облікові дані спеціальними технологічними засобами вимірювання. Результатами дослідження є рекомендації щодо формування електронних первинних документів з обліку біоенергетичних активів за такими групами: облік витрат на оплату праці, облік витрат запасів, облік витрат на амортизацію та ремонт агротехніки, облік виходу продукції. Практичне значення отриманих результатів полягає в удосконаленні процесу створення електронних первинних документів з обліку біоенергетичних активів за допомогою використання технологій точного землеробства.*

***Ключові слова:** облік, управління, біоенергетичні активи, електронне документування, технології точного землеробства.*

**INTEGRATION OF PRECISION FARMING TECHNOLOGIES AND
ELECTRONIC DOCUMENTATION OF OPERATIONS FOR ACCOUNTING
BIOENERGY ASSETS**

Yuliya A. Bila, PhD (Economics), Doctoral Candidate of the Department of Accounting and Taxation, West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine
e-mail: yu.sudyn@wunu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-0741-5597

***Abstract.** The purpose of the article is to determine the vectors for integrating precision farming technologies and electronic documentation of operations for accounting bioenergy assets in agricultural enterprises. The methodological foundations of the study are the dialectical method of cognition using a systematic approach. Deduction and analysis were employed to determine the importance of using electronic documentation in the accounting and analytical system of a business entity. Grouping, synthesis, and induction were applied to outline the directions of integration between precision farming technologies and electronic documentation as an accounting method. Generalization contributed to forming conclusions regarding the possibility of creating electronic documents using precision farming technologies, which will allow confirming accounting data through specific technological measurement tools. The research results include recommendations for forming electronic primary documents for accounting bioenergy assets in the following areas: labor cost accounting, inventory cost accounting, depreciation and agricultural machinery repair cost accounting, and product output accounting. It is proposed to use the following precision farming technologies for electronic documentation of operations: global positioning system, variable rate technology, robotic agrochemical soil analysis, unmanned aerial vehicles, differentiated fertilizer and plant protection product application, no-till and strip-till technologies, differentiated seed planting, selective execution of technological operations, determining the depth of technological operations, and monitoring planting density. The scientific novelty of the research lies in the identification of specific vectors for the integration of electronic documentation and precision farming technologies. The practical significance of the obtained results is the improvement of the process of creating electronic primary documents for accounting bioenergy assets through the use of precision farming technologies.*

***Keywords:** accounting, management, bioenergy assets, electronic documentation, precision farming technologies.*

JEL Classification: M410; M420; D240

Постановка проблеми. Процес обліку на підприємстві технологічно розпочинається з виявлення, вимірювання та реєстрації інформації з метою формування даних про стан справ суб'єкта господарювання. Спостереження за діяльністю на підприємстві здійснюється за допомогою документування, що вважається первинним методичним прийомом у бухгалтерському обліку. Документ є доказом виконання господарської операції та основою для запису на рахунках обліку, що свідчить про необхідність отримання достовірної

інформації на первинному реєстраційному етапі.

Сучасні технологічні, економічні та інші соціальні виклики вплинули на організацію документування на підприємстві. Виникнення комп'ютерів, Інтернету та хмарних технологій сприяло створенню віртуальних носіїв інформації, що зумовило формування електронного документування.

В аграрній сфері широкого використання набувають технології точного землеробства, які можуть інтегруватися з бухгалтерськими програмами та спростити процес документування операцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження науковців свідчать про актуальність впровадження електронного документообігу у діяльність підприємств усіх форм власності. І. Назарова сформулила наукові висновки щодо функціональних можливостей та переваг внутрішнього та зовнішнього електронного документообігу: «Впровадження як внутрішнього, так і зовнішнього електронного документообігу є одним з основних напрямів підвищення ефективності, точності та якості інформаційного забезпечення управління» [1]. М. Болдуєв, О. Болдуєва, та О. Лищенко обґрунтували необхідність застосування методу електронного документообігу в діяльності сучасних підприємств та визначили переваги його використання для управлінського персоналу [2]. В. Муравський описав як трансформується документування під впливом застосування комп'ютерно-комунікаційних технологій: «Повна автоматизація первинного обліку з використанням технологічних датчиків вимірювання забезпечує документування господарських операцій винятково в електронній формі» [3]. Отже, спеціальні технічні засоби вимірювання дозволяють отримати дані, що будуть зазначені у документі. Інформація, яка відображатиметься на рахунках обліку матиме не лише документальне підтвердження, а й технічно заміряні показники.

Щодо імплементації технологій точного землеробства у систему обліку на підприємстві, то Д. Мінаєв та Ю. Радилецький визначають такі напрямки: «формування інтегрованого інформаційного середовища; збір первинних даних; ідентифікація виробничих витрат; планування собівартості агропродукції; комунікації з внутрішніми та зовнішніми стейкхолдерами; автоматизований перманентний контроль; участь у розробці та прийнятті проєктів управлінських рішень» [4]. Л. Гнатишин та інші автори статті вважають, що впровадження технологій точного землеробства реалізується через складові системи автоматизації обліку та списання товарно-матеріальних цінностей: «мобільний агроном (посівний матеріал, добрива, засоби захисту рослин); автоматизація контролю паливно-мастильних матеріалів та води; GPS-моніторинг техніки та операцій (моніторинг виконання операцій, геометрія руху по полю, норми виконання операцій); автоматизація обліку та списання активів» [5].

Відокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Погоджуємось з науковцями, що описані способи використання технологій точного землеробства в обліку є актуальними. Вважаємо також за необхідне дослідити автоматичне формування електронних документів, які підтверджені точними обчисленнями, електронними картами та звітами роботи техніки, що дозволить спростити процес обліку, уникнути рутинних помилок, зловживань та заощадити час працівників.

Мета дослідження. є визначення векторів інтеграції технологій точного землеробства та електронного документування операцій з обліку біоенергетичних активів в аграрних підприємствах.

Основний матеріал. Технології точного землеробства – це: «комплексна високотехнологічна система сільськогосподарського менеджменту, що включає технології глобального позиціонування (GPS), географічні інформаційні системи (GIS), технології оцінки врожайності (Yield Monitor Technologies), технологію змінного нормування (Variable Rate Technology) і технології дистанційного зондування землі (ДЗЗ)» [6].

Технології точного землеробства дають змогу досягнути таких основних результатів:

1. Оптимізація та мінімізація матеріальних витрат. Завдяки ефективному розподілу ресурсів відповідно до наявних потреб можна економити насіння, добрива, воду тощо.
2. Зростання якості та врожайності агропродукції. Моніторинг погодних умов, якості ґрунту та рослин дозволяє оптимізувати процес вирощування.
3. Зменшення негативного екологічного впливу сільськогосподарської діяльності. Рациональне використання пестицидів дає можливість уникнути підвищеного забруднення ґрунтів та атмосфери.
4. Збільшення продуктивності ґрунтів. Оцінка якості ґрунтів дозволяє використати на окремих ділянках більше добрив, що покращить їхню родючість.

5. Керування ризиками. Технології агрометеорологічного прогнозування дають змогу уникати природних катаклізмів.

6. Спрощення ведення бухгалтерського обліку. Автоматизований збір інформації підвищує якість обліку та полегшує процес створення звітності.

Первинними біоенергетичними активами є енергетичні рослини, тому правильна організація документування процесу їх вирощування в аграрному підприємстві є важливим етапом для подальшого виробництва біопалива [7- 9]. Усі первинні документи з обліку витрат на вирощування енергетичних культур можна розділити на 4 основні групи: облік витрат на оплату праці; облік витрат запасів; облік витрат на амортизацію та ремонт агротехніки; облік виходу продукції.

Для нарахування заробітної плати працівникам за посадку живців (насіння) енергетичних культур, догляд за плантаціями та збір урожаю біомаси, що виконуються сільськогосподарською технікою (сівалки, трактори, комбайни, оприскувачі тощо), формується Обліковий лист трактора-машиніста (форма №67-Б). Документ створюється на кожного тракториста машиніста на термін, який передбачений планом документообороту на підприємстві [10]. Облік оплати праці на транспортних роботах, що виконується вантажним автотранспортом (перевезення саджанців, біомаси), здійснюється на підставі Подорожного листа вантажного автомобіля. Документ є підставою для видачі пального та доказом виконання завдання, що засвідчується підписами відправника та одержувача вантажу. Актуальними нормативними актами не встановлено регламентованої форми цього документа, оскільки відповідно до Наказу Мінекономрозвитку та Мінінфраструктури від 10.12.13 р. № 1005/1454 стандартну форму подорожного вантажного автомобіля скасовано [11]. Відміна на законодавчому рівні типових форм документів свідчить про втрату актуальності наявних форм та застарілий спосіб їх складання.

GPS-навігація та картографування виробничо-транспортних процесів дозволяє обчислити точну тривалість сільськогосподарських робіт та виконання виробничих завдань, що є підставою для нарахування заробітної плати робітникам.

Вирощування енергетичних культур супроводжується витратами запасів, основними з яких є: насіння, добрива, пальне, засоби захисту рослин, малоцінні швидкозношувальні предмети, запасні частини. Підтверджуючим документом щодо витрат насіння є Акт на списання насіння та садивного матеріалу (ф. № ВЗСГ-4). Внесення добрив та пестицидів оформляється Актом про використання мінеральних, органічних і бактеріальних добрив та засобів хімічного захисту рослин (ф. № ВЗСГ-3). Зазначені документи повинні містити такі основні реквізити: назва підприємства; дата видачі; номер документа; назва посадкового матеріалу (добрив); назва рослин, під які вносяться добрива; площа поля, яка була оброблена; кількість посадкового матеріалу (добрив); підпис агронома [12]. Всі зазначені реквізити (крім останнього) в автоматизованому режимі можна отримати використовуючи технології точного землеробства: глобальна система позиціонування, електронні карти агродіяльності, технологія змінних витрат матеріалів, роботизований агрохімічний аналіз ґрунту, безпілотні літальні апарати. Затверджувати сформований на основі автоматизованих даних документ можна електронним цифровим підписом відповідно до Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» №2801-ІХ від 01.12.2022 [13].

У контексті економічної ефективності, згідно з зарубіжними дослідженнями, актуальними є такі види технологій точного землеробства: диференційоване внесення добрив та засобів захисту рослин; технології no-till та strip-till; диференційована посадка насіння; вибіркоче виконання технологічних операцій; визначення глибини технологічних операцій; моніторинг густоти посадки [14-15]. Вважаємо, що ці технології можна використати для надання інформації, яка буде враховуватись у документуванні операцій з обліку матеріальних витрат, а саме точного підрахунку кількості використаних виробничих запасів (насіння, добрив, води тощо). Систематизувати первинні документи з витрат матеріалів на вирощування енергетичних культур можна за допомогою Інтернету речей та штучного інтелекту у Виробничому звіті з рослинництва та Звіті про рух матеріальних цінностей.

Витрати на амортизацію відображаються у Розрахунку нарахування амортизації основних засобів та інших необоротних активів, у якому зазначається об'єкт, що амортизується, та річна сума нарахувань, яка розподілена між місяцями року [10]. Глобальна система позиціонування та електронні карти агродіяльності дозволяють обчислити точний час роботи техніки, що, при умові застосування виробничого методу нарахування амортизації, зумовлює отримання найбільш достовірних даних щодо цього виду витрат. Крім того, перманентне спостереження за роботою техніки дає можливість виявляти та швидко усувати

поломки, а також планувати поточний та капітальний ремонт.

Облік виходу продукції енергетичних культур включає такі первинні документи: Талон шофера (ф. № 77б) і Талон комбайнера (ф. № 77в). Кожен талон призначений для обліку одного бункера біомаси, який був перевезений від комбайна. Зазначені документи реєструються у Журналі реєстрації талонів і можуть бути видані лише під розписку [10]. Використання електронного цифрового підпису та GPS технологій дозволять спростити процес документування виходу продукції енергетичних культур, уникнувши використання паперових талонів, що можуть бути випадково втрачені або пошкоджені.

На складах тимчасового зберігання отриману біомасу зважують та заповнюють Реєстр прийому зерна від шофера (ф. № 71-а). Обов'язковими реквізитами цього документу є: дата; номер реєстру; номер і назва машини; прізвище шофера; назва культури; вага; назва поля; підпис особи, яка прийняла. Також складається Реєстр приймання зерна та іншої продукції вагарем (ф. № 78), що є підставою для оприбуткування біомаси. Документ можна складати у розрізі енергетичних культур, що дозволяє систематизувати інформацію у Відомості руху зерна та іншої продукції (ф. №80) [10].

Розвиток новітніх технологій та наявність на підприємстві електронного документообігу значно спрощують документування обліку виходу продукції та сприяють зростанню внутрішнього гудвілу [16-17]. За допомогою технологій точного землеробства (глобальна система позиціонування, використання безпілотних літальних апаратів та електронних карт агродіяльності) можна здійснювати постійний контроль процесу збору врожаю культур. Це дозволить визначати точну кількість зібраної біомаси у розрізі полів, техніки та виробничих працівників, що сприятиме уникненню рутинних помилок та зловживань. Також перевагами імплементації технологій точного землеробства в електронне документування аграрних підприємств є економія часу та оперативний звіт про кількість отриманої біомаси у бухгалтерський департамент (Рис. 1).

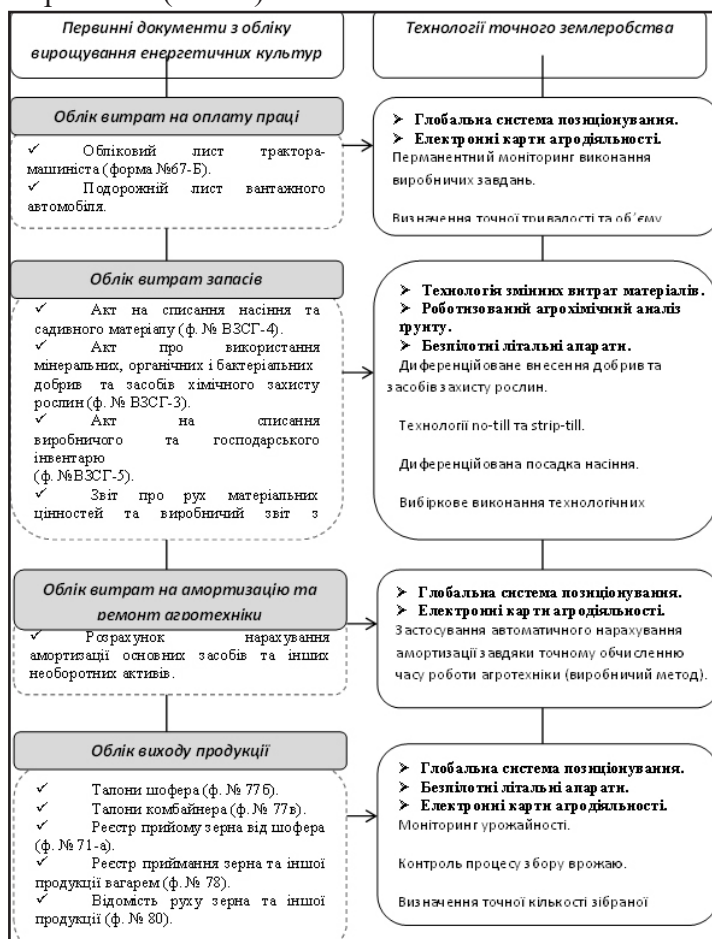

Рис. 1. Інтеграція технологій точного землеробства та електронного документування операцій з обліку біоенергетичних активів

Джерело: авторська розробка

Висновки. На підставі проведеного дослідження визначено, що основними векторами інтеграції технологій точного землеробства та електронного документування операцій з обліку біоенергетичних активів в аграрних підприємствах є:

1) Документування операцій з обліку заробітної плати та витрат на амортизацію і ремонт агротехніки. GPS датчики визначають точну кількість годин, яку агротехніка проводить у полі. За умови автоматичної інтеграції цих даних, інформація є підставою для нарахування погодинної оплати праці основним працівникам та обчислення амортизації техніки за умови використання виробничого методу.

2) Документування операцій з обліку матеріальних витрат. Проведення посівних та оприскувальних робіт, що супроводжується застосуванням технологій точного землеробства (диференційоване внесення добрив та засобів захисту рослин, технології no-till та strip-till, диференційована посадка насіння, вибіркове виконання технологічних операцій, визначення глибини технологічних операцій, моніторинг густоти посадки), дозволяє обчислити витрати пального, насіння, добрив та інших виробничих матеріалів.

3) Документування операцій з обліку виходу продукції енергетичних культур. Збір урожаю технікою, що обладнана сучасними засобами точного землеробства, дозволяє обчислити кількість сільськогосподарської продукції, що підлягає оприбуткуванню у розрізі полів, техніки, виробничих працівників тощо.

Результати здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок, що інтеграція технологій точного землеробства та автоматизованих облікових програм дає змогу створювати документи з мінімальною участю працівників та підтверджувати дані точними обчисленнями.

Список літератури

1. Назарова І. Я. Можливості та функції електронного документообігу. Економічний простір. 2020. №159. С. 166-170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/escpros_2020_159_36 (дата звернення 10.09.2024).
2. Болдуєв, М. В., Болдуєва, О. В., Лищенко, О. Г. Макроекономічні складові системи електронного документообігу в контексті інституційного забезпечення автоматизованого обліку бізнес-процесів в Україні. Економічний вісник Дніпровської політехніки. 2021. № 1. С. 147-157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2021_1_17 (дата звернення 10.09.2024).
3. Муравський В. В. Комп'ютерно-комунікаційна форма обліку: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 486 с.
4. Мінаєв Д., Радилецький Ю. Концепція управління агродіяльністю «точне землеробство» та значення геоінформаційних технологій в обліку і контролі. Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2023. №65. С. 49-68. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2023.65.0.6505> (дата звернення 10.09.2024).
5. Гнатишин Л., Прокопишин О., Василюшин С. Облік вирощування енергетичної верби в системі управлінських інформаційних технологій виробництва енергетичних культур. Аграрна економіка. 2022. Т.15. №1-2. С. 115-126.
6. Словник агронома. Точне землеробство. URL: <https://superagronom.com/slovník-agronoma/tochne-zemlerobstvo-id18871> (дата звернення 10.09.2024).
7. Bila Yu. Bioenergy Assets as an Innovative Accounting Object: Definition and Recognition Criteria. *Oblik i finansí*. 2023. Pp. 5-10. [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2023-4\(102\)-5-10](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2023-4(102)-5-10)
8. Задорожний З.-М. В., Крупка Я. Д., Омецінська І. Я. Концепція розвитку бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту в Україні : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 320 с. URL: http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/316497/5793/1/Kontseptsia_rorvytku_buhgalterskogo_obliku-2015.pdf
9. Bila Y. Bioenergy assets in the global climate scenario: multilevel model of functions. 2023. *Herald of Economics*. 3. 131–143. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2023.03.131>
10. Документування, облік та оприбуткування врожаю зернових культур. Головбух. 2024. URL: <https://buhplatforma.com.ua/article/9164-oblk-vrojaju-zernovih-kultur> (дата звернення 10.09.2024).
11. Наказ Міністерства економіки та Міністерства інфраструктури від 10.12.13 р. № 1005/1454. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1005733-13#Text> (дата звернення 10.09.2024).
12. Міністерство аграрної політики України. Методичні рекомендації щодо застосування спеціалізованих форм первинних документів з обліку виробничих запасів в сільськогосподарських підприємствах № 929 від 21.12.2007 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0929555-07#Text>

13. Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» № 2801-IX від 01.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення 10.09.2024).
14. Kumar N., Upadhyay G., Choudhary S., Patel B., Naresh Chhokar R. S., Gill S. C. Resource conserving mechanization technologies for dryland agriculture. In *Enhancing resilience of dryland agriculture under changing climate: Interdisciplinary and convergence approaches*. Singapore: Springer Nature Singapore. 2023. Pp. 657-688.
15. Srivastava A., Prakash J. Techniques, answers, and real-world UAV implementations for precision farming. *Wireless Personal Communications*. 2023. № 131(4). Pp. 2715-2746.
16. Судин Ю. А. Облік і аналіз гудвілу підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.09. ТНЕУ, 2017. 20 с.
17. Судин Ю. Генезис терміну «гудвіл» у системі фінансового та управлінського обліку. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2018. Вип. 2. С. 74-83.

References

1. Nazarova, I. Ya. (2020). Possibilities and functions of electronic document management. *Economic space*, 159, 166-170. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2020_159_36 (accessed September 10, 2024). [In Ukrainian].
2. Bolduev, M. V., Boldueva, O. V. & Lyshchenko, O. G. (2021). Macroeconomic components of the electronic document management system in the context of institutional support for automated accounting of business processes in Ukraine. *Economic Bulletin of the Dnipro Polytechnic*, 1, 147-157. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2021_1_17 (accessed September 10, 2024). [In Ukrainian].
3. Muravskiy, V. V. (2018). *Computer-communication form of accounting: monograph*. Ternopil: TNEU. [In Ukrainian].
4. Minaev, D. & Radiletskyi, Yu. (2023). The concept of agricultural activity management "precision farming" and the importance of geoinformation technologies in accounting and control. *Bulletin of Lviv University*, 65, 49-68. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2023.65.0.6505> (accessed September 10, 2024). [In Ukrainian].
5. Hnatyshyn, L., Prokopyshyn, O. & Vasylyshyn, S. (2022). Accounting for the cultivation of energy willow in the system of management information technologies for the production of energy crops. *Agrarian economy*, 15, 1-2, 115-126. [In Ukrainian].
6. Dictionary of agronomist. (2024). Precision farming. Retrieved from: <https://superagronom.com/slovník-agronoma/tochne-zemlerobstvo-id18871> (accessed September 10, 2024). [In Ukrainian].
7. Bila, Yu. (2023). Bioenergy Assets as an Innovative Accounting Object: Definition and Recognition Criteria. *Form and finance*, 5-10. DOI: [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2023-4\(102\)-5-10](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2023-4(102)-5-10)
8. Zadorozhny, Z.-M. V., Krupka, Y. D. & Ometsinska, I. Ya. et al (2015). *Concept of development of accounting, analysis and audit in Ukraine: monograph*. Ternopil: TNEU. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/5793/1/Kontseptsia_rorvytku_buhgalterskogo_obliku-2015.pdf [In Ukrainian].
9. Bila, Y. (2023). Bioenergy assets in the global climate scenario: multilevel model of functions. *Herald of Economics*, 3, 131–143. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2023.03.131>
10. Documenting, accounting and accounting of grain crop harvest. (2024). Headmaster. Retrieved from: <https://buhplatforma.com.ua/article/9164-oblk-vrojayu-zernovih-kultur> (accessed September 10, 2024). [In Ukrainian].
11. Ministry of Economic Development and the Ministry of Infrastructure (2013). Order dated December 10, 2013 No. 1005/1454. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1005733-13#Text> (accessed September 10, 2024). [In Ukrainian].
12. Ministry of Agrarian Policy of Ukraine. (2007). *Methodological recommendations on the use of specialized forms of primary documents for accounting for production inventory in agricultural enterprises No. 929 dated 12.21.2007*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0929555-07#Text> (accessed September 10, 2024). [In Ukrainian].
13. Verkhovna Rada of Ukraine (2022). Law of Ukraine «On electronic identification and electronic trust services» No. 2801-IX dated December 1, 2022. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (accessed September 10, 2024). [In Ukrainian].

14. Kumar, N., Upadhyay, G., Choudhary ,S., Patel, B., Naresh Chhokar, R.S. & Gill, S. C. (2023). Resource conserving mechanization technologies for dryland agriculture. In Enhancing resilience of dryland agriculture under changing climate: Interdisciplinary and convergence approaches. Singapore: Springer Nature Singapore. Pp. 657-688.

15. Srivastava, A. & Prakash, J. (2023). Techniques, answers, and real-world UAV implementations for precision farming. *Wireless Personal Communications*, 131(4), 2715-2746.

16. Sudyn, Yu. A. (2017). Accounting and analysis of goodwill of enterprises: autoref. thesis for obtaining sciences. candidate degree economy Sciences: 08.00.09. TNEU. [In Ukrainian].

17. Sudyn Y. (2018). The genesis of the term "goodwill" in the system of financial and management accounting. *Bulletin of the Ternopil National Economic University*, 2, 74-83. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.09.2024

Прийнята до публікації 29.09.2024

УДК : 657.6

DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2024-9-322-22-28>

УПРАВЛІНСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ТА ЙОГО СПЕЦИФІКА: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД

Лукановська І. Р., кандидат економічних наук, доцент, докторантка кафедри обліку і оподаткування, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, Україна

e-mail: Lukanovskair@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5591-6487

Scopus ID: 57224055961

***Анотація.** У статті проведено дослідження специфіки управлінського контролю державних фінансів на прикладі однієї з сусідніх європейських країн – Польщі. Досліджено ключові елементи та функції управлінського контролю, його роль у забезпеченні ефективного менеджменту державних установ, а також у раціональному використанні бюджетних коштів. Зокрема, проведено аналіз польського законодавства, яке регулює управлінський контроль, і виділено основні методи його реалізації. Вивчено досвід адаптації системи управлінського контролю до сучасних умов, включаючи застосування ризикоорієнтованого підходу та комп'ютеризації процесів. Визначено, що в умовах нестабільності з практичного погляду управлінський контроль повинен інформаційно забезпечувати управління ризиками в установах державного фінансового сектору економіки.*

***Ключові слова:** контроль, управлінський контроль, державні фінанси, комп'ютеризація, зарубіжний досвід, цифрова економіка.*

MANAGERIAL CONTROL AND ITS SPECIFICS: THE POLISH EXPERIENCE

Lukanovska Iryna, PhD (Economics), Doctoral student of the Department of Accounting and Taxation, West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine

e-mail: Lukanovskair@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5591-6487

Scopus ID: 57224055961

***Abstract.** The article examines the specifics of management control of public finances on the example of one of the European countries - Poland. The purpose of the article is to conduct a critical analysis of foreign experience in organizing modern types of control in the field of public finance, in particular in Poland. Studying the Polish experience in the context of management control is relevant for Ukraine, as it can help improve the Ukrainian control system and increase its efficiency in the current conditions of instability and budget deficit. The study determines that management control is an important component of effective public administration aimed at achieving strategic goals, increasing the efficiency of budget spending and ensuring the legitimacy of financial transactions. Management control in Poland is seen as a continuous process that includes planning, monitoring and evaluation of the activities of public organizations. The main tasks of management control include prevention of abuse, improvement of efficiency of management of public resources and achievement of the objectives of state programs. The legal framework of management control in Poland, including the Act on Public Finance, which defines the main stages and requirements for this process, is studied. The indicators used to evaluate the effectiveness of management control, including financial and operational indicators, as well as indicators of citizen satisfaction and resource efficiency, are separately considered. Importance is attached to the systematic nature of the management control process, its role in preventing violations and adapting the activities of units to strategic goals. The article pays special attention to the issues of improving the system of management control in Ukraine using the positive experience of Poland. In the context of instability and budget deficit, the author focuses the need to strengthen control over the efficiency of public funds spending and risk management.*

***Key words:** control, managerial control, public finance, computerization, foreign experience, digital economy.*

JEL Classification: M420; M480

Постановка проблеми. Розвиток системи контролю в Україні в сучасних умовах перебуває у динамічному прогресуючому русі. Зміни, які реалізуються в інституційній, методологічній та організаційній структурах української контрольної практики, пов'язані з тими викликами та впливами, які зараз відбуваються. Однією з найбільш важливих для будь-якої держави складових економіки, а, відповідно, контрольованих її інституціями, є державний сектор. Державні фінанси в усіх країнах детально плануються й затверджуються в розрізі доходів і видатків, а також підлягають ретельному контролю на предмет відповідності джерел отримання й напрямів витрачання запланованим показникам. Для України позитивний досвід зарубіжних країн з проведення та організації такого контролю, його видів корисний з погляду потреби в удосконаленні власної контролюючої системи.

Актуальність дослідження в описаному напрямі посилюється у зв'язку з нестабільністю й хронічним дефіцитом бюджетних коштів, які вимагають пошуку шляхів оптимізації останніх, зокрема й за посередництва посилення контролю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика контролю достатньо широко репрезентована у наукових дослідницьких публікаціях. Вчені й практики різносторонньо аналізують шляхи розвитку, удосконалення та покращення контрольної діяльності різних державних та недержавних інституцій.

Щодо вивчення зарубіжного досвіду, то слід звернути увагу на дослідження, репрезентовані у працях таких вчених, як В. Г. Воленко, М. Качурак-Козак, Н. О. Максименцева та М. Г. Максименцев, Ю. Д. Радіонов, О. Д. Гордей та інших [1-4].

Головні тези наукових обґрунтувань стосуються організації, методики й методології контролю, практики його проведення, а також комп'ютеризації.

Так, В. Г. Воленко на основі критичного аналізу організації державного фінансового контролю в Австрії, Великобританії, США, Франції, Швеції та інших розвинених країнах робить висновок, що: «головною умовою ефективного забезпечення дієвого й оперативного контролю є наявність територіальних підрозділів, що мають самостійність при виконанні своїх функцій та залежно від форми державного устрою країни повністю або частково підпорядковані верховному рахунковому відомству» [1, с. 48].

Акцент на питаннях потреби реалізації змін з урахуванням євроінтеграційних вимог і відповідні дослідження досвіду країн ЄС дозволяють стверджувати, що не лише інституційні одиниці та їх незалежність є найбільш вагомими елементами у системі державного фінансового контролю.

Ю. Д. Радіонов справедливо вважає, що: «... сьогодні необхідно змінити парадигму контролю» загалом. Така зміна має бути спрямована на «попередження зловживань у бюджетній сфері, зниження рівня бюджетних порушень, підвищення ефективності управління і досягнення цілей бюджетних програм» [2, с. 48-49].

Зважаючи на актуальність такої позиції для України, слід активувати відповідні дослідження. Попередження й недопущення зловживань, безумовно, сприятиме підвищенню не тільки дієвості системи контролю, але й дозволить суттєво покращити використання бюджетних коштів.

Серед інших наукових напрямів досліджень, як свідчить критичний аналіз доступних джерел, вчені та практики приділяють увагу розвитку конкретних видів контролю. Так, Н. О. Максименцева та М. Г. Максименцев вивчають зарубіжний досвід парламентського контролю. На прикладі Бельгії, Великобританії, Індонезії, Нідерландів, Німеччини, Таїланду, Філіппін та інших країн вони доводять, що незважаючи на певні відмінності організаційного й функціонального аспектів, у цих країнах «Парламент відіграє важливу роль у системі стримувань і противаг, і, зокрема, ... виконує три основні функції: законодавство, бюджетний контроль і загальний парламентський контроль і публічно – управлінський нагляд» [3, с. 205].

У контексті вивчення аналогічного зарубіжного досвіду максимально інформативними є Аналітичні записки за відповідною тематикою, сформовані Дослідницькою службою Верховної Ради України. Зокрема, згідно з однією з них, узагальненою за 2023 рік щодо повноважень здійснювати контроль за органами виконавчої влади у Великобританії, Канаді, Німеччині, США, Хорватії та низці інших країн, визначено, що є різні підходи, регулювання та напрями діяльності з питання парламентського контролю [5], але їх вивчення уможливає ідентифікацію найбільш прийнятних для України підходів.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Принагідно варто зауважити, що конкретизація досвіду, пов'язаного з висвітленням сучасних видів контролю має важливе значення для удосконалення української контрольної практики та є вкрай актуальною у сучасних нестабільних умовах. Повномасштабна війна, розв'язана на території нашої країни російським агресором, загострила проблеми контролю та актуалізувала потребу в дослідженні можливостей його вдосконалення, зокрема й в державному секторі. Виконання такого завдання вимагає детального дослідження, яке потребує зваженого й ретельного вивчення, зокрема, й зарубіжного досвіду.

Метою дослідження є проведення критичного аналізу зарубіжного досвіду організації сучасних видів контролю у сфері державних фінансів, зокрема у Польщі.

Основний матеріал. Сфера державних фінансів у національній економіці кожної країни відіграє винятково важливу роль. Бюджетні кошти забезпечують важливу соціально-економічну функцію й визначають рівень державного піклування про своїх громадян. Досвід

сусідньої Польщі дозволяє стверджувати, що існують добрі шанси для покращення української контрольної системи шляхом використання наявного позитивного досвіду щодо застосування управлінського контролю відповідного рівня. Зрештою у самій Польщі дослідники, як свідчить проведений нами моніторинг, репрезентований на сайті відкритих наукових публікацій (OPEN) (рис. 1), виявляють великий інтерес до аналізу важливих моментів, пов'язаних з розвитком управлінського контролю у підрозділах сектору державних фінансів.

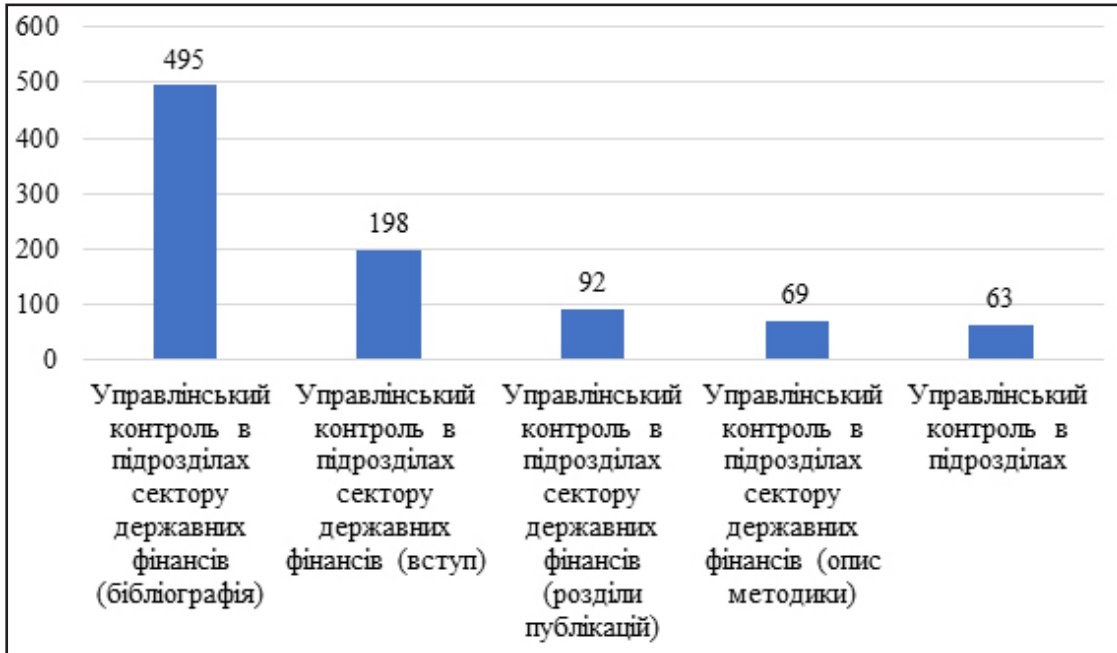

Рис. 1. Аналіз інтересу до відкритих публікацій за тематикою управлінського контролю у сфері державних фінансів (2024 р. за квітень-травень)

Джерело: складено авторкою за матеріалами [6]

Отже, що ж таке управлінський контроль та які його особливості, цілі й завдання у підрозділах сектору державних фінансів Польщі? Насамперед він є одним із ключових елементів ефективного менеджменту у державному секторі. Щодо його визначення використовуються різні підходи, один з яких виходить з того, що це – система управління, яка покликана сприяти досягненню цілей підрозділами сектору державних фінансів. На наш погляд, правильним є використання офіційного трактування управлінського контролю, яке надається у Законі про державні фінанси. Відповідно до цього Закону: «управлінський контроль – це всі дії, що здійснюються для забезпечення виконання цілей і завдань підрозділів державних фінансів законним, ефективним, економічним і своєчасним способом» [7-9].

За своєю суттю управлінський контроль характеризується безперервністю й реалізується впродовж усього циклу реалізації цілей і завдань, які виконуються підрозділом сектору державних фінансів у процесі діяльності. До слова, основні завдання – це планування, поточне виконання завдань та його моніторинг. Оскільки цей цикл не закінчується і за етапом моніторингу слідує інший етап планування на основі отриманих уроків, тож управлінський контроль набуває ознаки безперервності. Завдяки цьому він одночасно є системою, яка служить базою для спрямування діяльності організації, забезпечення підвищення її ефективності та результативності. Саме системність процесу управлінського контролю, який призначений для моніторингу та оцінки ефективності діяльності підрозділів сектору фінансів щодо досягнення поставлених цілей, робить його дієвим інструментом управління бюджетними коштами, які витрачаються ними у процесі функціонування.

Відповідно до законодавчих норм контроль у сфері державних фінансів включає:

- 1) проведення попередньої оцінки доцільності взяття фінансових зобов'язань та здійснення витрат;
- 2) перевірка та порівняння фактичного стану процесів збирання та стягнення державних коштів, взяття фінансових зобов'язань з необхідним рівнем, а також оцінка здійснення видатків за рахунок державних коштів і їх ефективності;
- 3) проведення фінансового менеджменту та застосування процедур щодо процесів виконання бюджету [8; 10, с. 70].

Завдяки чіткій регламентованості процесу управлінського контролю та методики його проведення він є вагомим управлінським важелем підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів, допомагає виявити можливі порушення, адаптувати поточну діяльність до запланованих заходів.

В узагальненому вигляді систему управлінського контролю можна формалізувати у вигляді схеми, що включає елементи, які репрезентують його специфіку (рис. 2).

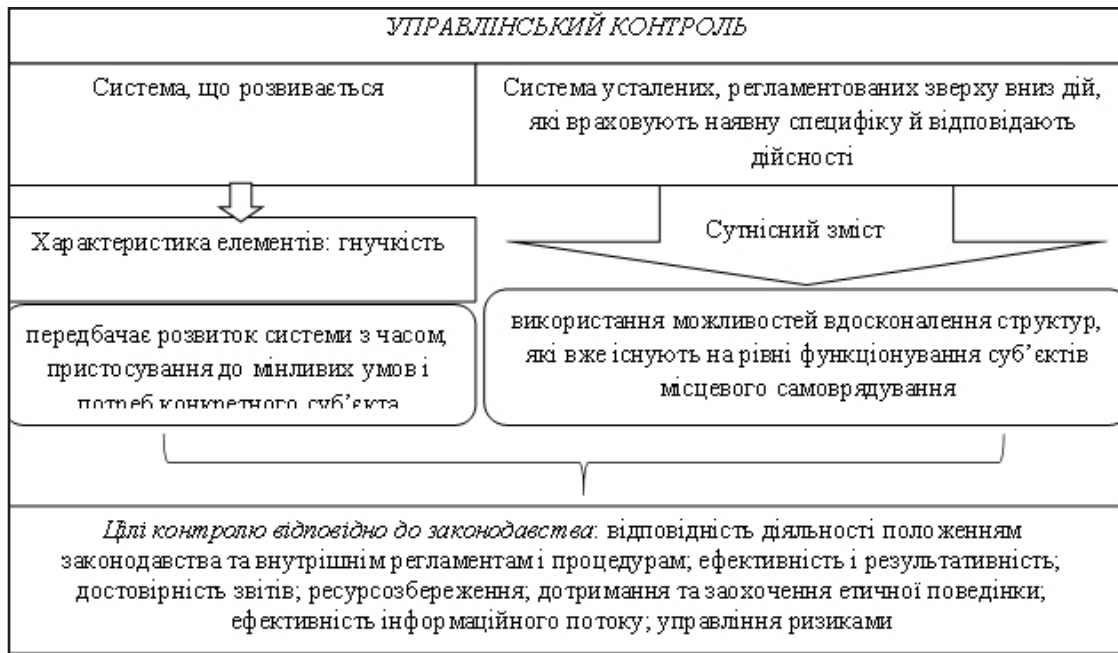

Рис. 2. Спрощена схема характеристик системи управлінського контролю

Джерело: узагальнено авторкою на основі [7-9].

Ідентифіковані ознаки та характеристики управлінського контролю, який функціонує у Польщі, та його функції є гарантією того, що підконтрольні підрозділи та їх діяльність відповідатимуть передбачуваним стратегічним цілям. А це забезпечить ефективність реалізації місії цих суб'єктів, оптимальне використання їх ресурсів, зокрема людських, фінансових і технологічних, що має вирішальне значення в умовах обмежених державних коштів. Управлінський контроль також допомагає виявити потенційні порушення на ранній стадії, що полегшує їх виправлення та мінімізує ризики збитків для організації. Такий контроль також дозволяє ідентифікувати області, які потребують оптимізації, що сприяє покращенню ефективності діяльності суб'єктів державного сектору та використання бюджетних коштів.

Забезпечується досягнення таких результатів завдяки взаємодії та синергії чинних елементів системи управлінського контролю, які були у свій час проаналізовані та описані у дослідженні М. Качурак-Козак (рис. 3).

Для досягнення цілей контролю його суб'єкти визначають конкретні заходи, які здатні засвідчити в якій мірі суб'єкт господарювання досягає своїх планів діяльності. Вони дозволяють точно контролювати хід і ефективність діяльності, тому їх правильна побудова має вирішальне значення в усьому процесі управлінського контролю. В цьому контексті передусім управлінському контролю вибір показників, які найповніше можуть характеризувати підконтрольні об'єкти. Наприклад, практикуючі фахівці у Польщі при здійсненні управлінського контролю можуть використовувати такі показники:

- фінансові показники: оцінка здатності організації ефективно управляти фінансовими ресурсами;
- показники операційної ефективності: вимірювання ефективності операційних процесів установи;
- показники задоволеності споживачів: визначення рівня задоволеності бенефіціарів державних послуг;
- показники ефективності персоналу: оцінка ефективності та відданості співробітників;

- показники виконання плану: кількість проведених заходів (у сфері культури), пролікованих хворих (в охороні здоров'я), здобувачів освіти (у сфері освіти) тощо.

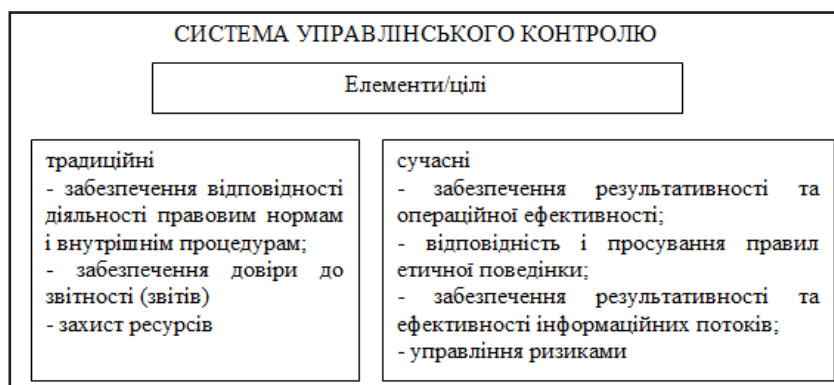

Рис. 3. Елементи системи управлінського контролю

Джерело: [10, с.73]

Вміння ідентифікувати склад показників і специфіку їх застосування є важливим та надзвичайно затребуваним вмінням фахівців у галузі контролю. Тож обов'язковою є відповідна освіта та професійні навички. Польський досвід підготовки фахівців зі здійснення управлінського контролю також має раціональне підґрунтя, тож він може бути використаний з метою удосконалення українських освітніх програм. Не вдаючись у деталізацію переваг і недоліків польської фахової підготовки, слід зауважити, що попри низку позитивних аспектів важливо враховувати національну специфіку, традиції та запити при підготовці працівників для сфери контролю.

Окрім того, є багато інших, не менш специфічних проблем, які мають вирішувати в Україні при здійсненні удосконалення системи контролю у сфері державних фінансів та, можливо, розвитку саме управлінського контролю.

Отже, однією з проблем є потреба в єдиних стандартах, яка, до слова, має місце і в багатьох розвинених країнах. Держустанови відрізняються за структурою та цілями, що ускладнює створення універсальних принципів та показників, адаптованих до всіх випадків. Відповідно, щодо кожного підконтрольного суб'єкта повинен бути застосований індивідуальний підхід до контролю, зокрема й у розрізі врахування складності організаційної структури. Окрім цього, в умовах хронічного бюджетного дефіциту проблематичним стає вирішення питання управлінського контролю через недостатність фінансового забезпечення суб'єктів державного сектору. Відсутність коштів і належно підготовленого персоналу є головними проблемами, які ускладнюють впровадження ефективної системи управлінського контролю у практику українських суб'єктів державного сектору.

Висновки. Отже, для активного використання переваг управлінського контролю, незважаючи на наявні труднощі, державні установи повинні постійно вдосконалювати свій підхід до його проведення. Для цього необхідно, окрім іншого, шукати можливості адаптування контрольних процедур до специфіки діяльності та середовища суб'єктів державного сектору. З погляду запозичення польського досвіду раціональним є, зокрема, взяття до уваги показників, які використовуються у практиці управлінського контролю, його елементи та характеристики. Оскільки управлінський контроль є ключовим елементом забезпечення ефективного та сталого функціонування державних інституцій та забезпечує загальну користь для суспільства загалом, то він, безумовно, досить затребуваний в умовах нестабільності та бюджетного дефіциту. У перспективі для правильного та ефективного використання позитивного досвіду впровадження системи управлінського контролю для конкретного суб'єкта державного сектору доцільно більш детально дослідити організаційно-правові та ресурсні засади такого процесу. Окрім цього, в умовах нестабільності з практичного погляду управлінський контроль повинен інформаційно забезпечувати управління ризиками в установах державного фінансового сектору. Відповідно, є потреба у вивченні проблематики удосконалення ризикоорієнтованого підходу у сфері контролю та розвитку його показників. Також перспективним напрямом досліджень, крім викладених вище питань, є наукові пошуки, що стосуються використання сучасних засобів комп'ютеризації для раціонального здійснення управлінського контролю. Це також послужить джерелом його удосконалення,

підвищення ефективності, оперативності та пошуку інноваційних рішень, придатних для конкретного суб'єкта державного сектору.

Список літератури

1. Воленко В. Г. Зарубіжний досвід державного фінансового контролю в умовах децентралізації. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. 2019. №1. С. 44-50. DOI: 10.31651/2076-5843-2019-1-44-50
2. Радіонов Ю. Д. Роль державного фінансового контролю (аудиту) в управлінні економікою. Економіка України. 2024. №8(753). С. 29-50. DOI:10.15407/economyukr.2024.08.029
3. Максименцева Н. О., Максименцев М. Г. Управління правоохоронними органами та сферою внутрішньої безпеки як об'єкт парламентського нагляду та контролю: зарубіжний досвід. Інвестиції: практика та досвід. 2024. №6. С. 201-207. DOI: 10.32702/23066814.2024.6.201
4. Гордей О. Д., Ягоденко І. В. Державний фінансовий контроль в Україні: зарубіжний досвід. Науковий погляд: економіка та управління. 2021. № 6 (76) . С. 87-92. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2021-76-15>
5. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства щодо здійснення контрольних повноважень членами законодавчих органів зарубіжних держав. Дослідницька служба Верховної Ради України. Київ. 2023. 12 с. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32558.pdf> (дата звернення 25.09.2024)
6. Statistics for Kontrola zarządcza w jednostkach sektora finansów publicznych. Repozytorium Otwartych Publikacji Naukowych. 2024. URL: <https://open.icm.edu.pl/statistics/items/4e41bc5b-b1ec-416a-bef9-7c19bbe5401d>. (дата звернення 25.09.2024).
7. Ustawa o finansach publicznych: podstawowe pojęcia. URL: <https://phavi.umcs.pl/attachments/2018/1010/162047-wiczenia-1.pdf> (дата звернення 25.09.2024)
8. Ustawa o finansach publicznych z dnia 27 sierpnia 2009 r. Nr 157 poz. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20091571240/U/ D20091240Lj.pdf>. (дата звернення 25.09.2024)
9. Ustawa o zmianie ustawy o finansach publicznych oraz niektórych innych ustaw z dnia 28 czerwca 2024 r. URL: https://orka.sejm.gov.pl/proc10.nsf/ustawy/472_u.htm. (дата звернення 25.09.2024)
10. Kachurak-Kozak M. Kontrola zarządcza jako nowy wymiar kontroli w sektorze finansów publicznych. Finanse, rynki finansowe, ubezpieczenia. 2011. Nr 42. S. 69-79. URL: https://wneiz.pl/nauka_wneiz/frfu/42-2011/FRFU-42-69.pdf (дата звернення 25.09.2024)

References

1. Volenko, V. G. (2019) Foreign experience of state financial control in the conditions of decentralization. Visnyk Cherkas'koho natsional'noho universytetu imeni Bohdana Khmel'nyts'koho, 1, 44-50. DOI: 10.31651/2076-5843-2019-1-44-50 [In Ukrainian].
2. Radionov, Yu. D. (2024) Role of public financial control (audit) in economic management. Ekonomika Ukrainy, 8(753), 29-50. DOI:10.15407/economyukr.2024.08.029 [In Ukrainian].
3. Maksimentseva, N. O., Maksimentsev, M. G. (2024) Public administration of law enforcement agencies and the sphere of internal security as an object of parliamentary oversight and control: foreign experience. Investytsiyi: praktyky ta dosvid, 6, 201-207. DOI: 10.32702/23066814.2024.6.201 [In Ukrainian].
4. Hordei, O. D., Yahodenko, I. V. (2021) State financial control in Ukraine: foreign experience. Naukovyy pohlyad: ekonomika ta menedzhment, 6 (76), 87-92. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2021-76-15> [In Ukrainian].
5. Analytical note on comparative legislation on the exercise of controlling powers by members of legislative bodies of foreign countries. (2023) Research Service of the Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32558.pdf>. [In Ukrainian].
6. Statistics for Management control in units of the public finance sector. Repository of Open Scientific Publications. 2024. URL: <https://open.icm.edu.pl/statistics/items/4e41bc5b-b1ec-416a-bef9-7c19bbe5401d>.

7. Law of public finance: basic concepts. URL: <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2018/1010/162047-wiczenia-1.pdf>.
8. Public Finance Act of August 27, 2009. no. 157 item. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20091571240/U/D20091240Lj.pdf>.
9. Law on Amendments to the Law on Public Finance and Certain Other Laws of June 28, 2024. URL: https://orka.sejm.gov.pl/proc10.nsf/ustawy/472_u.htm.
10. Kachurak-Kozak, M. (2011). Management control as a new dimension of control in the public finance sector. Finance, financial markets, insurance, 42. 69-79. URL: https://wneiz.pl/nauka_wneiz/frfu/42-2011/FRFU-42-69.pdf.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2024
Прийнята до публікації 21.09.2024

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОБЛІКУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Черкашина Т.В. кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: cherkashina_tv_oneu@ukr.net
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0078-8526>

***Анотація.** Основні засоби є важливим економічним ресурсом, який впливає на ефективність та результативність підприємства. Необхідність оновлення об'єктів, виникає через потребу відновлення зруйнованих об'єктів основних засобів, в результаті бойових дій в Україні та потреби у налагодженні промислового виробництва. Мета статті полягає у дослідженні змін, які відбулися в обліку основних засобів, у зв'язку із військовими діями в Україні. Зокрема, проблеми обліку та оцінки основних засобів, пошкоджених в результаті військових дій; складності проведення інвентаризації основних засобів в умовах воєнного стану; та надання рекомендацій, щодо вдосконалення цих процесів з метою забезпечення ефективного управління діяльністю підприємства. Для вирішення поставлених завдань було застосовано методи системного аналізу основних змін у законодавстві України, що стосуються обліку на підприємствах. Виокремлено перелік проблем обліку основних засобів, з якими стикаються підприємства в умовах воєнного стану: складності проведення інвентаризації основних засобів; неможливість фактичного доступу до об'єктів; проблема вимушеного припинення використання об'єктів основних засобів підприємства. Визначено проблеми обліку і нарахування амортизації на об'єкти, що не експлуатуються з обставин військових дій. Встановлено проблеми і протиріччя відображення у фінансовій звітності активів, до яких у підприємства немає фактичного доступу. Виявлено проблеми здійснення переоцінки і відображення знецінення об'єктів у зв'язку із пошкодженням, руйнуванням та іншими діями, спричиненими зовнішньою агресією.*

***Ключові слова:** основні засоби, облік, оцінка основних засобів, амортизація, списання основних засобів, інвентаризація, воєнний стан, вдосконалення обліку основних засобів*

PROBLEM ISSUES OF FIXED ASSETS ACCOUNTING UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

Tetiana V. Cherkashyna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Accounting, Analysis and Audit. Odessa National Economic University, Odessa, Ukraine
e-mail cherkashina_tv_oneu@ukr.net
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0078-8526>

***Abstract.** Fixed assets are an important economic resource that affects the efficiency and effectiveness of the enterprise. The need to renew facilities arises due to the need to restore destroyed facilities of fixed assets as a result of hostilities in Ukraine and the need to restore industrial production. Enterprises that have not suffered losses due to hostilities in Ukraine, but need modernization, have a need for investment resources to renew fixed assets due to their moral and physical aging, in order to increase the efficiency of the enterprise. Accounting plays an important role in managing the company's fixed assets, providing the necessary information for making effective management decisions. The study of the problems of accounting of fixed assets is an important direction for improving the management of the enterprise, determining strategies for its development, and most importantly, attracting investment in the war and post-war periods. The purpose of the article is to study the problematic aspects of accounting for fixed assets that arose under the conditions of martial law in Ukraine. In particular, problems of accounting and assessment of fixed assets damaged as a result of military operations; problems of conducting an inventory of fixed assets under martial law; and providing recommendations for improving these processes in order to ensure effective management of the company's activities. To solve the tasks, the methods of systematic analysis of the main changes in the legislation of Ukraine related to accounting at enterprises were applied. A list of fixed asset accounting problems faced by enterprises under martial law is highlighted: difficulties in conducting an inventory of fixed assets; impossibility of actual access to objects; the problem of the forced termination of the use of the company's fixed assets. The problems of accounting and calculating depreciation on objects that are not operated due to the circumstances of military operations have been identified. The problems and contradictions of displaying assets in financial statements to which the enterprise does not have actual access have been identified. The problems of revaluing and reflecting the depreciation of objects in connection with damage, destruction and other actions caused by external aggression have been identified.*

***Keywords:** fixed assets, accounting, valuation of fixed assets, depreciation, write-off of fixed assets, inventory, martial law, improvement of accounting of fixed assets*

JEL Classification: M-410

Постановка задачі. Необоротні активи підприємства, а саме основні засоби є важливим економічним ресурсом, який впливає на ефективність та результативність підприємства. Необхідність оновлення об'єктів, виникає через потребу відновлення зруйнованих об'єктів

основних засобів, в результаті бойових дій в Україні та потреби щодо налагодження промислового виробництва. Не зважаючи на те, що продовжуються бойові дії в Україні, 90% підприємств вітчизняного бізнесу поновили свою діяльність, у порівнянні із лютим 2022 року. Це дає можливість поступового зростання економіки нашої держави [1]. Підприємства, які не зазнали втрат із-за бойових дій в Україні, але потребують модернізації, мають потребу щодо інвестиційних ресурсів з оновлення основних засобів із-за їх морального і фізичного старіння, з метою підвищення ефективності роботи підприємства.

Національний банк України надає інформацію, що станом на 31.03.2024 року, обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку України становить 55786,6 млн. доларів США. Найбільша частка іноземних інвестицій на 31.03.2024 р становить 38,9%; спрямовані ці вкладення у капітал підприємств, які здійснюють оптову і роздрібну торгівлю. На другому місці за популярністю у інвесторів знаходяться підприємства з ремонту автотранспортних засобів, їм належить 17,0% від загальної вартості інвестицій. Основними країнами-інвесторами в нашій країні є: Кіпр (31,6%), Нідерланди (20,8%), Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії (4,8%), Німеччина (4,3%), Швейцарія (4,2%) та ін. [1].

Облік забезпечує керівництво необхідною інформацією, для прийняття управлінських рішень, щодо ефективного використання основних засобів підприємства. Дослідження проблем бухгалтерського обліку основних засобів – є важливим напрямком для вдосконалення управління підприємством, визначення стратегій його розвитку і головне – залучення інвестиції у воєнний і після воєнний періоди. Отже, достовірна інформація щодо вартості і методики оцінки об'єктів, проведення інвентаризації під час воєнного стану і відображення цієї інформації у фінансовій звітності, вимагає комплексного підходу для ефективного управління активами підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми обліку основних засобів є предметом уваги багатьох вчених і практиків в галузі бухгалтерського обліку. Це ключовий аспект управління фінансовою діяльністю підприємств, який вимагає спеціального підходу та методик. Вітчизняними науковцями проводяться дослідження щодо вдосконалення процесів обліку основних засобів під час воєнного стану, виявлення та вирішення проблем, щодо інвентаризації; оцінки основних засобів під час під час безоплатного отримання; списання (ліквідованих об'єктів, зруйнованих, викрадених, залишених на тимчасово-окупованих територіях та інші обставини), а також застосування стандартів з обліку. Вітчизняні науковці приділили достатньо уваги проблемам обліку основних засобів. але військові дії в Україні розширили коло проблемних питань обліку, зокрема їх визнання, визначення балансової вартості, нарахування амортизації, проблеми проведення амортизації та інше.

Науковці Л.М. Васильєва і Т.О. Бугай [2] досліджували поняття «основних засобів», критерії визнання та оцінку; були надані рекомендації щодо удосконалення обліку З-М. Задорожний, В. Муравський, Я. Костецький [3]; у своїх дослідженнях науковці О.П. Колісник і К.К. Приходько [4], М. Бондар і А. Кулик [5], Н.О. Лоханова, Н.А. Сиротенко [6], Сулима і Д.Р. Смірнов [8] піднімали питання обліку, спричинені воєнним станом і надавали рекомендації щодо вирішення цих проблем. Також, досліджували питання нарахування амортизації і особливості відображення в обліку вибуття основних засобів [7; 9].

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчено багато аспектів обліку основних засобів, але окреслено коло нових дискусійних питань, які виникли в результаті військових дій. Ці питання потребують теоретичного вивчення і практичного впровадження в обліку: уточнення критеріїв визнання і оцінка основних засобів; нарахування амортизації, якщо власник тимчасово втратив контроль над об'єктами або вони вимушено не експлуатуються; знецінення об'єктів; списання та відображення цих операцій у звітності. Дослідження дискусійних питань обліку сприятиме покращенню якості фінансового обліку і більш точному відображенню фінансового стану підприємства у звітності.

Мета статті полягає у виокремленні проблем обліку та оцінки основних засобів, пошкоджених в результаті військових дій; узагальнені проблем проведення інвентаризації основних засобів в сучасних реаліях; та надання рекомендацій, щодо вдосконалення цих процесів з метою забезпечення ефективного управління діяльністю підприємства.

Основний матеріал. Незалежно від того, чи підприємство надає послуги, чи воно виробляє продукцію – в його активах завжди є основні засоби. Вони можуть бути не власними, а орендованими. Але, без наявності основних засобів не можливо здійснювати будь-яку діяльність. У більшості підприємств, основні засоби складають значну частку у загальній вартості активів підприємства. Основні засоби використовують для виробництва продукції і надання послуг, під час процесу постачання і реалізації, для здійснення управління

підприємством, з метою передачі об'єктів в оренду та для будь якої іншої господарської і соціально-культурної діяльності.

Правильне управління основними засобами сприяє досягненню стратегічних цілей, підвищенню продуктивності та рентабельності підприємства. Високоєфективні основні засоби допомагають оптимізувати виробничі процеси, що дозволяє знизити операційні витрати. Своєчасно модернізоване обладнання призводить до підвищення продуктивності і зменшення енергоспоживання, що сприяє зниженню собівартості продукції.

Необхідно зауважити, що підвищення якості продукції або послуг на пряму залежить від сучасних технологій. Тому, сучасне, нове або модернізоване обладнання забезпечує вищу якість товарів або послуг, що важливо для задоволення потреб клієнтів і підвищення конкурентоспроможності підприємства. Основні засоби, які підтримуються у належному технічному стані і регулярно оновлюються, сприяють стабільності якості.

Важливим моментом є інвестиції та своєчасне оновлення основних засобів. Тому, успішні підприємства інвестують гроші в нові технології і в сучасне, якісне обладнання, це дає можливість залишатися конкурентоспроможним і ефективним. Інновації та впровадження нових технологій забезпечують підвищення продуктивності та прибутковості. Таким чином, основні засоби залишаються ключовим фактором для забезпечення стабільної та ефективної роботи підприємства.

В Україні за роки незалежності була повністю сформована нормативна база, щодо обліку основних засобів. Певними нормативними актами були визначені правила їх класифікації, оцінки, амортизації та ведення обліку. Законом встановлено загальні принципи ведення бухгалтерського обліку на підприємствах, незалежно від їх форми власності, та визначає права й обов'язки суб'єктів господарювання щодо ведення обліку основних засобів [10]. Положення є основним документом, що регламентує облік основних засобів. Він визначає такі аспекти: класифікацію, оцінку (правила первісної та наступної оцінки основних засобів); амортизацію (методи нарахування амортизації) [11]. У Податковому кодексі, окрім іншого, встановлено: відмінності між бухгалтерською та податковою амортизацією, а також норми амортизації, що використовуються для нарахування податку [12]. Підприємства, які звітують за міжнародними стандартами, використовуються МСФЗ (IAS) 16 «Основні засоби» [13]. Цей стандарт регламентує правила обліку, що відрізняється від національних стандартів в Україні.

24.02.2022 року відбулося повномасштабне вторгнення Російської Федерації (РФ) в Україну, і був введений воєнний стан в Україні. В результаті розпочатих військових дій, великих руйнувань і знищення активів нашої країни, були розроблені і введені в дію додаткові нормативні акти, що стали актуальними для достовірного формування фінансової звітності. Тому, що саме основні засоби багатьох підприємств: були зруйновані, пошкоджені або викрадені, в результаті дій країни-агресора (РФ), або опинилися на тимчасово окупованій території, або були вилучені для військових потреб. Нормативно-правова база щодо ведення обліку, під час воєнного стану в Україні була доповнена актуальними постановами, рекомендаціями та іншими документами регулюючих органів [15; 16; 17; 18].

Перша проблема, обліку активів, спричинена війною стосується критеріїв визнання. Згідно із критеріями визнання, зарахування основних засобів до активів відбувається за умови достовірного визначення їх вартості та отримання економічних вигід від використання. Із початком воєнного стану, для багатьох підприємств стало проблематичним відображення майна підприємства (основних засобів та інше), як активів. Тому, що частина активів була зруйнована, частина опинилася на тимчасово-окупованих територіях, частина викрадена загарбниками (РФ). З початком бойових дій, частково або повністю, підприємства втратили фактичний контроль над власністю, цим був порушений один із критеріїв визнання. Окрім того, деякі підприємства, мали контроль над активами, але були вимушені припинити діяльність на невизначений строк, із-за загрози обстрілів. Це також порушувало критерій визнання, бо від активів не отримували економічні вигоди.

Київською Школою Економіки, за участю урядових установ, була здійснена оцінка прямих збитків від бойових дій загарбників в рамках відновлення України у післявоєнний період [14, с. 2]. Було встановлено, що із початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну, загальна сума прямих збитків становить 157 млрд. дол. США. Із них: 37,5% становить вартість зруйнованого житла, 23,4% - вартість втрат інфраструктури. Зафіксовані втрати активів підприємств складають мінімум 13 млрд. доларів, окрім цього – 9,0 млрд. дол. становлять втрати енергетичного сектору і ці втрати продовжують зростати [14, с. 3]. Офіційно визнано, що із початком війни пошкоджено і зруйновано 426 великих і середніх

підприємств. Неможливо у повному обсязі оцінити вартість втрат активів підприємства і їх фактичний стан, якщо вони знаходяться на тимчасово окупованих територіях.

Для деяких підприємств стало проблемою нарахування амортизації на основні засоби із-за припинення діяльності підприємства у зв'язку із військовими діями або із-за окупації території, на якій розташоване підприємство. Для розв'язання цієї проблеми були прийняті оперативні управлінські рішення щодо внесення змін до нормативної бази, з метою формування достовірної звітності в Україні.

Першим кроком, для зміни нормативної бази обліку під час воєнного стану, стало визнання Торгово-промисловою палатою (ТПП) військової агресії РФ проти України, як обставини непереборної сили (надзвичайні, невідворотні обставини) [15]. Лист опублікований ТПП став початком дій для упорядкування проблемних питань бухгалтерського обліку. Тому, що знищення активів через обставини війни можна підтвердити сертифікатом ТПП України. Наявність сертифікату від ТПП, дозволяє включити витрати від зіпсованого або знищеного майна у витрати підприємства. Якщо підприємство має безпечний доступ до об'єктів обліку, обов'язково має бути створена комісія для складання відповідних підтверджувальних документів, щодо стану майна: чи наявне майно, чи фізично знищене (пожежа, крадіжка, інше) [16]. Внаслідок пошкоджень або інших недоліків, підприємство повинно відображати знецінення активів як витрати.

У випадках відсутності документів, які підтверджують пошкодження чи втрату активів і неможливості фактичного огляду майна, всі об'єкти продовжують обліковуватися як активи цього підприємства. І в цьому, ми бачимо певну розбіжність: відображення у звітності об'єктів над якими підприємство не має фактичного контролю, не отримує економічні вигоди, але продовжує відображати майно, як наявне.

Стосовно правомочності списання знищеного майна в результаті військових дій, було надано роз'яснення для підприємств, які розташовані в зоні бойових дій [16; 17]. Якщо є можливість безпечного доступу до майна підприємства і первинних документів, то обов'язковою є проведення інвентаризації. Під час проведення інвентаризації активів і зобов'язань обов'язковим є перевірка і документальне підтвердження їх наявності, стан і оцінка. Після інвентаризації, за необхідністю, проводиться процедура списання майна. Нестачі відображають в обліку, згідно нормативних документів: у межах норм – списання активів за наказом керівника; у випадках втрат і псування – списання і віднесення на рахунок винних осіб (або на позабалансові рахунки – у випадку невідомих винних осіб або до закриття справи). Розмір збитків від розкрадання, нестачі або знищення (псування) матеріальних цінностей визначається згідно з чинним законодавством. У зв'язку з тим, що було зруйновано і пошкоджено багато активів, у 2022 році був затверджений порядок, за допомогою якого можна визначити збитки, завдані в наслідок збройної агресії РФ [18].

Нажаль, підприємства, які не мають можливості безпечно провести інвентаризацію активів і зобов'язань підприємства, зобов'язані у звітності подавати інформацію за даними бухгалтерського обліку. Це веде до некоректного відображення фінансового стану підприємства і на невизначений термін, до припинення воєнного стану. Керівники таких підприємств, зобов'язані провести інвентаризацію на перше число місяця, у якому вони зможуть мати безпечний допуск до активів підприємства.

Дискусійним питанням залишається відображення у звітності активів, які фактично перебувають на тимчасово окупованій території або в зоні бойових дій. Ці активи переважно - не використовуються підприємством, часто бувають пошкоджені або знищені, але продовжують відображатися у звітності, як активи. Вперше за роки незалежності, наші вітчизняні підприємці пізнали такі факти у 2014 році, але то були не масові випадки втрати бізнесу. Такі підприємства зможуть прийняти рішення щодо списання активів, оцінити правовий і економічний стан бізнесу, тільки після проведення безпечної для життя інвентаризації і визнати втрати від зменшення корисності активів. Або, відбудеться відновлення його корисності.

Вважаємо, що з метою подання достовірної інформації у звітах, підприємство зобов'язане викрити інформацію про відсутність доступу до активів і первинних документів. І, максимально розкрити відому інформацію стосовно тих об'єктів основних засобів, які знаходяться на тимчасово окупованій території і підприємство не має можливості їх використовувати. У Примітках має бути розкрита детальна інформація щодо тих об'єктів, по яким фактично неможливо проведення інвентаризації із-за бойових дій або тимчасової окупації територій.

Особливої значимості для коректного відображення активів набуває переоцінка. Коли у власника підприємства з'являється можливість провести інвентаризацію, або в результаті проведення щорічної інвентаризації виявляються ознаки знецінення об'єктів основних засобів, виникає питання відображення в обліку втрат від зменшення корисності активу. Знецінення активів під час бойових дій стає все більш актуальним в Україні. Воно стає спричинене негативними наслідками бойових дій і зміною в методах використання активу, тому що активи не використовуються протягом звітного періоду. В результаті цього, ефективність активу фіксується нижче, чим передбачалося або ефективність від використання відсутня у зв'язку із веденням бойових дій на території громад, де розташоване підприємство.

Якщо, підприємством встановлено знецінення активу, то втрати від зменшення корисності активу визнаються як інші витрати. Для активів, які обліковуються за переоціненою вартістю, втрати відображаються відповідно до правил, встановлених відповідним стандартом бухгалтерського обліку, одночасно із коригуванням їх балансової (залишкової) вартості [19].

В процесі здійснення переоцінки активів, необхідно враховувати податкові наслідки, пов'язані з цією операцією. У разі дооцінки, коли податкові різниці відображаються, вплив на об'єкт оподаткування формується виключно на основі балансової вартості основних засобів. Під час уцінки, податкові різниці, які виникають при ліквідації активів, компенсуються попередніми податковими різницями і мають бути відображені в декларації з податку на прибуток.

Списання активів відбувається у разі підтвердження постійно діючою комісією підприємства, непридатності основних засобів до використання, а також за результатами оцінки щодо недоцільності поліпшення активів. Акти на списання основних засобів є підставою для відображення в обліку операцій. У випадку списання знищених або зруйнованих активів, в наслідок військових дій або у випадках викрадення ПДВ не нараховується.

Для бухгалтерського обліку важливо мати підтвердуючі первинні документи на кожну господарську операцію та дію. Відомо, що це особливо критично для підтвердження випадків знищення, руйнування або викрадення активів. Первинними документами у таких випадках встановлені: сертифікат ТПП і витяг із реєстру про припинення права власності - у разі знищення активів; акт відповідно до положення у випадку пожежі; витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань – у випадку крадіжки. Ці первинні документи, у випадку знищення, пожежі, крадіжки є підставою для зняття з обліку активу.

Вважаємо, що розкриття у звітності достовірної інформації щодо фактичного контролю над активами підприємства; своєчасне проведення відображення процедури знецінення активів; визначення справедливої вартості активів – дозволить вітчизняним підприємствам бути більш привабливими для іноземних і вітчизняних інвесторів. Залучення іноземних і вітчизняних інвестицій у відновлення українських підприємств, позитивно вплине на економічне зростання та розвиток України.

Висновки. В Україні облік регулюються різними законами та нормативно-правовими актами. Незважаючи на достатню нормативно-правову базу до 2022 року, облік основних засобів в Україні ускладнився із-за обставин, що виникли через воєнні дії. Підприємства зіткнулися зі складнощами: визнання та оцінки балансової вартості, нарахування амортизації, проведення інвентаризації переоцінки, списання та відображення об'єктів у фінансовій звітності.

Вирішення окреслених проблем базується на дотриманні діючої нормативної бази, яка була доповнена після повномасштабного вторгнення. Вважаємо, що у фінансовій звітності, у примітках має бути подана реальна інформація стосовно тих об'єктів до яких підприємство не має фактичного доступу і не має можливості їх використовувати. У Примітках має бути розкрита детальна інформація щодо тих об'єктів, по яким фактично неможливо проведення інвентаризації із-за бойових дій або тимчасової окупації території.

Вважаємо, що залишається дискусійними питання щодо списання об'єктів обліку, які є непридатними для використання в результаті військових дій. Але, ці об'єкти згідно з нормативами відображають у фінансовій звітності, без можливості фактичного доступу до них. Також, проблемним питанням залишається нарахування амортизації на об'єкти, використання яких припинено із-за військових дій. Подальше дослідження цих питань, з урахуванням сучасних управлінських потреб до звітності, будуть враховані у наступних роботах.

Список літератури

1. Інвестиційна діяльність в Україні за 1 квартал 2024 року. Мін-во економіки. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9cb46b66-6285-4f7f-a08e-f450f32f0cb2&title=InvestitsiinaDiialnistVUkrainiZa1-Kvartal2024-Roku>. (дата звернення 25.08.2024)
2. Васильєва Л.М., Бугай Т.О. Узагальнення наукових підходів до сутності поняття «основні засоби» як об'єкта бухгалтерського обліку. *Бізнес Інформ*. 2023. №9. С. 186-191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2023_9_27. (дата звернення 02.09.2024)
3. Задорожний З-М, Муравський В., Костецький Я. Удосконалення обліку необоротних активів у системі ефективного управління ними. 2022. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2022. Том 5 (46). С. 149-160. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcattrp.5.46.2022.3791> URL: <https://fkd.net.ua/> (дата звернення 02.09.2024).
4. Колісник, О. П., Приходько К. К.. Облік і контроль основних засобів в умовах воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: економіка та управління. 2023. Вип. 7. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-09-03> URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-7-09-03> (дата звернення 08.09.2024)
5. Бондар Микола, Кулик Андрій. Облік об'єктів основних засобів підприємств та аналіз їхньої вартості в умовах збройної агресії. *Економічний аналіз*. 2022 рік. Том 32. № 4. С. 165-177. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2022.04.165> URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/802bde6-b73d-4133-9759-955099c6684f/content>. (дата звернення 09.10.2024)
6. Лоханова Н. О., Сиротенко Н. А. Дискусійні питання обліку й розкриття у звітності необоротних в умовах воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2024. № 5-6 (318-319). С. 7-15. DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2024-5-6-318-319-7-15>. URL: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2024/318-319/pdf/7-15.pdf>. (дата звернення 09.10.2024)
7. Пчелинська Г. В. Особливості обліку вибуття основних засобів в умовах воєнного стану в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип.51. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-13> URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2462/2381>. (дата звернення 25.08.2024)
8. Суліма М. О., Смірнов Д. Р. Облік основних засобів підприємства в умовах воєнного стану. *Інфраструктура ринку*. 2023. (70). С. 188-193. DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure70-33> URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2023/70_2023/35.pdf. (дата звернення 12.09.2024)
9. Черкашина, Т. В., Кармалітова, І. С. Проблемні питання обліку та нарахування амортизації основних засобів в сучасних умовах. *Перспективи розвитку обліку, аналізу та аудиту в контексті євроінтеграції: тези доповідей X Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса: ОНБУ*, 2022. С. 93-95
10. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні. Закон України №996-IV від 16.07.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>. (дата звернення 25.09.2024)
11. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» №92 від 27.04.2000 р. Міністерство фінансів України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>. (дата звернення 25.09.2024)
12. Податковий кодекс України. Кодекс № 2755-VI від 02.12.2010 р. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. (дата звернення 25.09.2024)
13. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 «Основні засоби». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_014#Text (дата звернення 25.09.2024)
14. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf. (дата звернення 12.10.2024)
15. Лист про засвідчення форс-мажорних обставин №2024.02.0-7.1 від 28.02.2022р. Торгово-промислова палата України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mus36779?an=2> (дата звернення 12.10.2024)
16. Щодо питань, пов'язаних з порядком списання підприємствами знищеного або зіпсованого майна у зв'язку із російською збройною агресією проти України. Лист Міністерства фінансів України від 10.10.2022 № 41010-06-62/23254 URL: <https://tax.gov.ua/pove-pro-rodatti--novini-/629143.html> (дата звернення 12.10.2024)
17. Щодо формування витрат, які пов'язані із псуванням або знищенням майна у зв'язку із форс-мажорними обставинами: Лист ДПСУ від 05.05.2022 р. № 3781/7/99-00-04-01-03-07. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/DPA2306>. (дата звернення 12.10.2024)

18. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 10.10.2024)

19. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 28 «Зменшення корисності активів» № 817 від 24.12.2004 р. Міністерство фінансів України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-05> (дата звернення 08.10.2024)

References

1. Ministry of Economy. (2024). Investment activity in Ukraine for the 1st quarter of 2024. Retrieved from <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9cb46b66-6285-4f7f-a08e-f450f32f0cb2&title=InvestitsiinaDiiialnistVUkrainiZa1-Kvartal2024-Roku> (accessed 25 August 2024). [In Ukrainian].
2. Vasil'ieva L. M., & Buhaj T. O. (2023). Generalization of scientific approaches to the essence of the concept of "fixed assets" as an object of accounting. *Biznes Inform*, 9, 186-191. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2023_9_27. (accessed 02 September 2024). [In Ukrainian].
3. Zadorozhnyj Z-M, & Muravs'kyj V., & Kostets'kyj Ya. (2022). Improving the accounting of non-current assets in the system of their effective management, *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 5 (46), 149-160. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.5.46.2022.3791> Retrieved from <https://fkd.net.ua/>. (accessed 02 September 2024).
4. Kolisnyk, O. P., & K. K. Prykhod'ko. (2023). Accounting and control of fixed assets under martial law. *Problemy suchasnykh transformatsiy. Seriya: Ekonomika i menedzhment*, 7. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-09-03> Retrieved from <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-7-09-03> (accessed 08 September 2024). [In Ukrainian].
5. Bondar Mykola, & Kulyk Andrij. (2023). Accounting of objects of fixed assets of enterprises and analysis of their value in conditions of armed aggression. *Ekonomichnyy analiz*, 32. 4. 165-177. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2022.04.165> Retrieved from <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/802bde6-b73d-4133-9759-955099c6684f/content> (accessed 09 October 2024) [In Ukrainian].
6. Lokhanova N. O., & Syrotenko N. A. (2024). Debatable issues of accounting and disclosure in the reporting of non-current assets in the conditions of martial law in Ukraine. *Naukovyy visnyk Odes'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu*, 5-6 (318-319), 7-15. DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2024-5-6-318-319-7-15> Retrieved from <http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2024/318-319/pdf/7-15.pdf> (accessed 09 October 2024). [In Ukrainian].
7. Pchelyns'ka H. V. (2023). Peculiarities of accounting for disposal of fixed assets in the conditions of martial law in Ukraine. *Ekonomika i suspil'stvo*, 51. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-13> Retrieved from <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2462/2381> (accessed 25 August 2024). [In Ukrainian].
8. Sulima M. O., & Smirnov D. R. (2023). Accounting for fixed assets of the enterprise under martial law conditions. *Infrastruktura rynku*, 70, 188-193. DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct70-33> Retrieved from http://www.market-infr.od.ua/journals/2023/70_2023/35.pdf. (accessed 12 September 2024). [In Ukrainian].
9. Cherkashyna, T. V., & Karmalitova, I. S. (2022). Problematic issues of accounting and depreciation of fixed assets in modern conditions. Prospects for the development of accounting, analysis and auditing in the context of European integration: theses of reports by H. Mizhnar. science and practice conf. Odesa. ONEU. 93-95 [In Ukrainian].
10. Verkhovna Rada of Ukraine (2022). The Law of Ukraine «On Accounting and Financial Reporting in Ukraine», approved by the Verkhovna Rada of Ukraine on July 16, 1999, № 996-XIV (with changes and additions). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (accessed 25 September 2024). [In Ukrainian].
11. Verkhovna Rada of Ukraine (2020). National regulation (standard) of accounting 7 «Fixed assets», approved by the order of the Ministry of Finance of Ukraine dated April 27, 2000, № 92 (with changes and additions). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00> (accessed 25 August 2024). [In Ukrainian].
12. Verkhovna Rada of Ukraine (2022). Tax Code of Ukraine. Code № 2755-VI 02 December 2010. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (accessed 25 August 2024). [In Ukrainian].

13. Ministry of Finance of Ukraine (2023). International accounting standard 16 «Property, Plant and Equipment». Retrieved from https://mof.gov.ua/storage/files/Hide/%D0%9C%D0%A1%D0%91%D0%9E%2016_ukr_2023.pdf (accessed 25 August 2024). [In Ukrainian].

14. Report on direct damage to infrastructure from destruction as a result of Russia's military aggression against Ukraine as of the beginning of 2024. (2024) Retrieved from https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf (accessed 12 October 2024). [In Ukrainian].

15. Chamber of Commerce and Industry of Ukraine. (2022). Letter on certification of force majeure circumstances. 2024.02.0-7.1. 28 February 2022. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/mus36779?an=2> (accessed 12 October 2024). [In Ukrainian].

16. Ministry of Finance of Ukraine (2022). Regarding issues related to the order of write-off by enterprises of destroyed or damaged property in connection with the Russian armed aggression against Ukraine. Letter from the Ministry of Finance of Ukraine, 18 October 2022, № 41010-06-62/2325410. Retrieved from <https://tax.gov.ua/nove-pro-podatki--novini-/629143.html> (accessed 12 October 2024) [In Ukrainian].

17. State Tax Service of Ukraine. (2022). Regarding the formation of costs associated with damage or destruction of property due to force majeure: Letter from the State Tax Service of Ukraine 05 May 2022. № 3781/7/99-00-04-01-03-07. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/DPA2306> (accessed 12 October 2024). [In Ukrainian].

18. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2022). Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine 20 March 2022, № 326. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (accessed 10 October 2024). [In Ukrainian].

19. Ministry of Finance of Ukraine (2020). Accounting regulation (standard) 28 «Decreasing the useful life of assets» 24 December 2004, № 817. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-05> (accessed 08 October 2024). [In Ukrainian]. Retrieved from

Стаття надійшла до редакції 04.10.2024

Прийнята до публікації 08.10.2024

~ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ ~

УДК: 336.71:330.101.54

DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2024-9-322-37-46>

КАНАЛИ ТРАНСМІСІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПІДТРИМКУ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ТА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Омеленчук В. А., аспірант кафедри банківської справи, Державний торговельно-економічний університет,
м. Київ, Україна
e-mail: vova.omelenchuk@gmail.com
ORCID:0000-0001-5188-7658

***Анотація.** У статті досліджується, як Національний банк України визначає використання монетарних інструментів, аналізуючи ширше економічне середовище.*

Метою статті є дослідження впливу каналів трансмісійного механізму на підтримку фінансової стабільності та сталого економічного зростання. У роботі розглядаються взаємозв'язки між різними макроекономічними показниками, такими як інфляція, обмінний курс, рівень промислового розвитку та ін., та їх вплив на рішення центрального банку через канал процентної ставки. Було розглянуто інші канали трансмісійного механізму, їх опис, характер впливу та які стратегічні цілі досягає регулятор використовуючи ті чи інші канали впливу. Дослідження підкреслює важливість виваженої монетарної політики для підтримки стабільності банківського сектору, особливо у періоди економічної невизначеності. Робота має на меті запропонувати комплексне розуміння монетарної стратегії НБУ та її впливу на фінансову стабільність України.

***Ключові слова:** монетарна політика, облікова ставка, економічна стабільність, банківський сектор.*

CHANNELS OF THE TRANSMISSION MECHANISM AND THEIR IMPACT ON MAINTAINING FINANCIAL STABILITY AND ECONOMIC GROWTH

Omelenchuk A. Volodymyr, PhD student of Banking Department, State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine
e-mail: vova.omelenchuk@gmail.com
ORCID:0000-0001-5188-7658

***Abstract.** This paper examines how the National Bank of Ukraine determines the use of monetary instruments by analyzing the broader economic environment. The study explores the interrelationships between various macroeconomic indicators, such as inflation, exchange rates, and industrial development, and their impact on the central bank's decisions through the interest rate channel. In addition, the paper considers other channels of the transmission mechanism, including their descriptions, the nature of their impact, and the strategic goals achieved by the regulator through their use. The analysis highlights the importance of prudent monetary policy to maintain the stability of the banking sector, especially during periods of economic uncertainty. It provides an in-depth look at how the NBU uses a range of monetary policy tools – such as the key policy rate, required reserve ratios, and open market operations – to indirectly influence factors that contribute to achieving its strategic objectives. The key policy rate, in particular, is identified as a significant lever for regulating borrowing costs, impacting lending rates, bank profitability, and loan demand. Changes in reserve ratios affect liquidity, while open market operations play a crucial role in managing reserves and short-term interest rates. Furthermore, the study emphasizes the critical role of monetary transmission channels – interest rate, credit, asset value, and expectations – in ensuring the stability of Ukraine's banking sector. Empirical evidence suggests that these channels influence banks' profitability, liquidity management, lending activity, and market behavior, which are essential for maintaining financial stability. This paper aims to offer a comprehensive understanding of the NBU's monetary strategy and its impact on Ukraine's financial stability.*

***Keywords:** monetary policy, discount rate, economic stability, banking sector.*

JEL Classification: E580

Постановка проблеми. Національний банк України відіграє вирішальну роль у забезпеченні фінансової стабільності через свою монетарну політику, зокрема через регулювання облікової ставки. Рішення НБУ щодо облікової ставки мають широкий спектр наслідків, впливаючи на інфляцію, економічне зростання та стабільність банківського сектору. Врахо-

вуючи складні економічні умови в Україні, особливо під час посткризового відновлення та повномасштабного російського вторгнення в нашу країну, ефективність та обґрунтування цих рішень потребують комплексного аналізу. У цій роботі розглядається, як НБУ враховує економічні фактори при визначенні облікової ставки для підтримки стабільності банківського сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом питання монетарної політики та її зв'язку з економічною стабільністю перебуває у фокусі уваги як українських, так і зарубіжних науковців. Серед зарубіжних дослідників заслуговують на увагу роботи Д. Хохича та О. Ткаченка [1], які дослідили монетарну політику України в умовах воєнного стану, з'ясувавши, як дії центрального банку впливають на фінансову стабільність під час війни.

В українському контексті О. Барановський, М. Кужелев та Д. Жерліцин [2] розробили економетричні моделі для оцінки ефективності монетарної політики в Україні, дослідивши, як ключові політичні рішення впливають на інфляцію та економічну стабільність. Їх дослідження важливі для оцінки довгострокової стійкості банківського сектору за різних макроекономічних умов.

В. Геєць [3] досліджував явище економічної нестабільності, пропонуючи комплексний аналіз факторів, що перешкоджають економічному розвитку в Україні. Його робота підкреслює критичну роль монетарної політики у зменшенні ризиків, пов'язаних з економічною нестабільністю.

О. Дзюблюк [4] підкреслює важливість політики обмінного курсу як наріжного каменю макроекономічної стабілізації, проливаючи світло на взаємозв'язок між валютним регулюванням та фінансовою стабільністю в Україні.

Т. Єфименко [5] зробила внесок у розуміння монетарних інструментів забезпечення економічної безпеки держави, зосередившись на механізмах, які дозволяють НБУ підтримувати фінансову стабільність в умовах економічних шоків.

С. Науменкова та В. Міщенко [6] проаналізували ефективність монетарного трансмісійного каналу в Україні, детально дослідивши, як політика центрального банку впливає на такі економічні показники, як інфляція та процентні ставки.

Зазначені науковці заклали основу для розуміння складного взаємозв'язку між обліковою ставкою НБУ та економічною стабільністю загалом, що робить їхню роботу важливою для всіх, хто вивчає монетарну політику в Україні.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний внесок різних науковців у розуміння взаємозв'язку між монетарною політикою та фінансовою стабільністю, деякі аспекти загальної проблеми залишаються невирішеними. Наприклад, недостатньо досліджено ефективність конкретних каналів трансмісії в різних економічних контекстах, особливо в умовах тривалої економічної нестабільності або кризи, пов'язаної з повномасштабною війною, подібних до тих, що зараз переживає Україна. Хоча в деяких дослідженнях аналізувався вплив облікової ставки та курсової політики НБУ на інфляцію та економічне зростання, бракує досліджень динамічної взаємодії між різними інструментами монетарної політики та їхнього спільного впливу на стабільність банківського сектору. Крім того, наявні моделі часто не враховують швидкозмінне геополітичне середовище та його вплив на монетарну політику, наприклад, специфічні виклики, пов'язані з воєнним станом або серйозними економічними потрясіннями. До того ж, незважаючи на визнання ролі політики обмінного курсу в макроекономічній стабілізації, взаємозв'язок між управлінням обмінним курсом, контролем над інфляцією та ширшою фінансовою стабільністю потребує подальшого вивчення. Також роль ринкових очікувань та поведінки інвесторів у передачі ефектів монетарної політики залишається недостатньо вивченою, особливо з погляду того, як ці фактори впливають на управління ліквідністю та адекватність капіталу в банках. Ці невирішені питання підкреслюють необхідність подальших досліджень, які б враховували як макроекономічні, так і мікроекономічні виміри, а також мінливий економічний та політичний ландшафт, для кращої оцінки повного впливу монетарної політики на фінансову стабільність та економічне зростання.

Метою статті є дослідження впливу каналів трансмісійного механізму на підтримку фінансової стабільності та сталого економічного зростання.

Основний матеріал. Ефективність монетарної політики є основою для забезпечення стабільності банківського сектору. Ретельний аналіз засад політики НБУ, механізмів її реалізації та отриманих результатів може надати цінне розуміння складного взаємозв'язку між монетарною політикою та стабільністю банківського сектору в Україні.

Інструменти монетарної політики, доступні центральним банкам, включають широкий їх спектр, кожен з яких має свій унікальний механізм впливу на конкретні показники діяльності банків та забезпечення стабільності банківського сектору. Коригування ключових процентних ставок, таких як облікова ставка центрального банку, безпосередньо впливає на вартість запозичень банків, а отже, на їхні кредитні ставки, маржу прибутку та попит на кредити. Нижчі процентні ставки, як правило, стимулюють кредитну експансію, сприяючи економічній активності, але потенційно збільшуючи ризики, тоді як вищі ставки можуть стримувати зростання кредитування, пом'якшуючи інфляційний тиск, але потенційно сповільнюючи економічне зростання [7].

Резервні вимоги визначають частку коштів вкладників, яку банки повинні тримати в резерві, що впливає на їхню ліквідність та кредитоспроможність. Зниження резервних вимог впливає на ліквідність у банківській системі, стимулюючи кредитування та економічну активність, тоді як їх підвищення може стримувати надмірну кредитну експансію та зміцнювати фінансову стабільність, підвищуючи стійкість банків до шоків ліквідності [8].

Операції на відкритому ринку передбачають купівлю або продаж центральним банком державних цінних паперів, що впливає на рівень банківських резервів та короткострокові процентні ставки. Купівля цінних паперів впливає ліквідність у банківську систему, знижуючи короткострокові процентні ставки та стимулюючи кредитування, тоді як продаж цінних паперів має протилежний ефект [9].

Разом ці інструменти монетарної політики відіграють ключову роль у формуванні кредитної поведінки банків, управлінні ліквідністю, ризиками та фінансовою стабільністю. Це підкреслює необхідність виваженого калібрування політики, щоб орієнтуватися в складному взаємозв'язку між цілями монетарної політики та динамікою банківського сектору.

Нині широко визнано та досліджено п'ять каналів монетарного трансмісійного механізму: канал процентних ставок, канал обмінного курсу, кредитний канал, канал вартості активів та канал очікувань [10]. Ці канали демонструють, як рішення монетарної політики каскадом поширюються в економіці, впливаючи на все – від поведінки споживачів до інвестиційних тенденцій та загального економічного зростання (табл. 1).

Таблиця 1

Канали трансмісійного механізму та їх внесок у досягнення цілей НБУ

Назва каналу	Опис	Характер впливу	Досягнення стратегічних цілей
Канал процентної ставки	Зміна облікової ставки центрального банку впливає на ринкові відсоткові ставки, обсяги позичань та кредитування, інвестиційні рішення і сукупний попит.	Ринкові відсоткові ставки, обсяги позичань та кредитування, інвестицій, а також сукупний попит.	Підтримка цінової стабільності, економічного зростання, повної зайнятості.
Канал валютного курсу	Канал обмінного курсу діє шляхом коригування обмінних курсів, що впливає на конкурентоспроможність експорту та імпорту, торговельний баланс, інфляцію через ціни імпорту та загальну економічну активність.	Валютні курси, експортно-імпортна конкурентоспроможність національних товаровиробників, торговельний баланс, ціни на імпортовані товари, економічна діяльність.	Забезпечення цінової стабільності, економічного зростання.
Кредитний канал	Завдяки зміні доступності та умов кредитування, цей канал справляє дію на запозичення домогосподарствами та підприємствами, впливаючи на споживання, інвестиції та загальну економічну активність.	Доступність кредиту, умови кредитування, запозичення домогосподарствами та підприємствами, споживання, інвестиції, економічна діяльність.	Забезпечення економічного зростання, фінансової стабільності.

Канал вартості активів	Цей канал передбачає зміни цін на активи, такі як акції та нерухомість, що є результатом дій монетарної політики, що впливає на добробут домогосподарств, споживчі витрати, бізнес-інвестиції та загальні економічні умови.	Ціни на активи (акції, нерухомість), добробут домогосподарств, споживчі витрати, бізнес-інвестиції, загальні економічні умови.	Споживча впевненість.
Канал очікувань	Канал очікувань функціонує шляхом впливу на майбутні економічні перспективи та поведінку агентів на основі їхніх міркувань щодо майбутніх дій монетарної політики та економічних умов, впливаючи на споживання, інвестиції та динаміку інфляції.	Очікування агентів щодо майбутньої монетарної політики, економічної перспективи та поведінки, споживання, інвестицій, динаміки інфляції.	Закріплення очікувань, підтримка економічної діяльності, забезпечення цінової стабільності.

Джерело: складено автором на основі [11]

На стабільність банківського сектору може суттєво впливати динаміка каналів монетарного трансмісійного механізму.

По-перше, канал процентних ставок безпосередньо справляє дію на банки, а відтак на ринкові процентні ставки, і як наслідок, – на прибутковість кредитної діяльності. Коливання процентних ставок можуть впливати на чисту процентну маржу банків шляхом залучення депозитів та надання кредитів за прийнятними цінами, тим самим впливаючи на їхню стабільність.

Для виявлення залежності процентних ставок за банківськими кредитами від облікової ставки НБУ була побудована регресійна модель (табл. 2).

Таблиця 2

Регресійна модель залежності процентних ставок за банківськими кредитами від облікової ставки НБУ

X	Часовий лаг (місяць)	P значення	Коефіцієнт детермінації	Регресійний коефіцієнт
процентна ставка домашні госп.	0	0,8717	0,0073	-0,0081
процентна ставка домашні госп.	1	0,4119	0,0024	0,0413
процентна ставка домашні госп.	2	0,0645	0,0184	0,0929
процентна ставка домашні госп.	3	0,0058	0,0497	0,1379
процентна ставка домашні госп.	4	0,0031	0,0586	0,1476
процентна ставка усього	0	0,0000	0,6585	0,2914
процентна ставка усього	1	0,0000	0,6919	0,2985
процентна ставка усього	2	0,0000	0,6985	0,2995
процентна ставка усього	3	0,0000	0,6747	0,2943
процентна ставка усього	4	0,0000	0,6351	0,2852

процентна ставка корп. сектор	0	0,0000	0,6600	0,3425
процентна ставка корп. сектор	1	0,0000	0,6515	0,3403
процентна ставка корп. сектор	2	0,0000	0,6156	0,3306
процентна ставка корп. сектор	3	0,0000	0,5640	0,3166
процентна ставка корп. сектор	4	0,0000	0,5102	0,3011

Джерело: розраховано автором на основі [12]

Описуючи залежність між обліковою ставкою та ставками за кредитами з різними часовими лагами (табл. 2) можна спостерігати різний вплив облікової ставки НБУ на процентні ставки за банківськими кредитами з різними часовими лагами. Для процентної ставки за кредитами домогосподарствам значимий вплив облікової ставки починає проявлятися з лагу в два місяці (р-значення 0.0645) і стає більш виразним при трьох і чотирьох місяцях (р-значення 0.0058 та 0.0031 відповідно). Водночас коефіцієнт детермінації (R^2) також зростає з 0.0184 до 0.0586, що вказує на покращення пояснювальної здатності моделі при збільшенні лагу, але все одно для кредитів домогосподарствам описові значення дуже низькі.

Облікова ставка має дуже значимий вплив на всіх лагових періодах (р-значення <0.0001) на процентні ставки за усіма кредитами і насамперед корпоративному сектору. Коефіцієнт детермінації (R^2) залишається високим, зокрема для загальної процентної ставки найвищого значення R^2 спостерігаються при лагу в один та два місяці (0.6919 та 0.6985 відповідно), що вказує на сильний зв'язок між цими змінними. Для процентної ставки корпоративному сектору R^2 залишається високим, але поступово знижується з лагом, що свідчить про те, що вплив облікової ставки зменшується з часом.

Загалом, можна зробити висновок, що, по-перше, облікова ставка більше впливає на процентні ставки за кредитами корпоративному сектору, ніж на кредити фізичним особам. Це може бути пов'язано з тим, що підприємства більш чутливі до змін вартості капіталу та часто змушені швидше реагувати на зміни в обліковій ставці для підтримки своєї діяльності та фінансування операцій. Крім того, кредитування корпоративного сектору часто включає більші суми і має тісніший прямий зв'язок з економічними умовами, що робить ці ставки більш чутливими до змін в обліковій ставці. Кредити фізичним особам, навпаки, можуть бути менш чутливими через фіксовані умови кредитування.

По-друге, кредитний канал відіграє вирішальну роль, оскільки зміни в доступності та умовах кредитування безпосередньо впливають на кредитну активність банків. Погіршення умов кредитування може призвести до зниження попиту на кредити та підвищення рівня кредитного ризику, що потенційно може вплинути на якість активів та загальну стабільність банків.

По-третє, стабільність банківського сектору залежить також від каналу вартості активів через зміну вартості застави та інвестиційних портфелів банків. Зміни цін на активи, такі як акції та нерухомість, можуть впливати на баланси банків та коефіцієнти достатності капіталу, а відтак на їхню стабільність.

По-четверте, канал очікувань може впливати на довіру вкладників та інвесторів до банків, що має вирішальне значення для підтримки ліквідності та стабільності. Від очікувань щодо майбутніх дій монетарної політики та економічних умов залежить вартість фондування та доступ банків до ліквідності, впливаючи на їхню стабільність у довгостроковій перспективі.

Отже, стабільність банківського сектору тісно пов'язана з функціонуванням різних каналів монетарного трансмісійного механізму, що підкреслює важливість ефективного управління монетарною політикою для забезпечення фінансової стабільності. У цьому контексті динаміка індексу споживчих цін (ІСЦ) та облікової ставки відіграють важливу роль: ІСЦ, як показник інфляції, впливає на інфляційні очікування, які можуть змінити реальну вартість грошей та вартість запозичень. Відповідно, ці зміни відображаються на вартості фондування банків та попиті на кредити, тим самим впливаючи на їхні баланси. Облікова ставка безпосередньо впливає на вартість, за якою банки можуть запозичувати кошти у центрального

банку, слугуючи важливим інструментом управління ліквідністю. Впливаючи як на ІСЦ, так і на облікову ставку, НБУ може формувати економічні очікування та поведінку, забезпечуючи банкам достатній рівень ліквідності для виконання своїх зобов'язань та збереження довіри вкладників.

Для оцінки впливу ключової облікової ставки на різні макроекономічні показники було застосовано модель векторної авторегресії (VAR). Модель VAR ілюструє динамічні взаємозв'язки між кількома часовими рядами, включаючи ключову облікову ставку, рівень інфляції, зростання ВВП, рівень безробіття та обмінні курси. Модель має наступний вигляд:

$$Y_t = A_0 + A_1 Y_{t-1} + A_2 Y_{t-2} + \dots + A_p Y_{t-p} + \epsilon_t,$$

де Y_t – це вектор змінних на час t ,

A_i – матриці коефіцієнтів, а ϵ_t – коефіцієнт зміщення.

Дані обиралися за період, починаючи з 01.01.2013, закінчуючи 01.03.2024, у щомісячному зрізі.

Для виявлення взаємозалежності між обліковою ставкою та різними макроекономічними показниками України була побудована VAR-модель, результати якої представлені у табл. 3.

Таблиця 3

Результат моделі VAR для опису взаємозв'язку між обліковою ставкою та макропоказниками розвитку України

у	Змінна х	Регресійний коефіцієнт	Стандартна помилка	T коефіцієнт	p-значення
Індекс споживчих цін (мін. рік)	L3.Індекс промислового розвитку	0.3	0.06	4.65	0
Індекс споживчих цін (мін. рік)	L1.Індекс споживчих цін (мін. рік)	0.1	0.15	0.71	0.48
Індекс споживчих цін (мін. рік)	L2.Індекс промислового розвитку	0.09	0.06	1.65	0.1
Індекс промислового розвитку	L2.Індекс споживчих цін (мін. рік)	0.6	0.35	1.7	0.09
Індекс промислового розвитку	L3.процентна ставка усього	0.4	0.14	2.76	0.01
Індекс промислового розвитку	L5.Індекс споживчих цін (мін. рік)	0.24	0.26	0.92	0.36
Зміна резервів НБУ	L5.Індекс промислового розвитку	3764.92	2588.82	1.45	0.15
Зміна резервів НБУ	L2.процентна ставка усього	1550.95	1595.25	0.97	0.33
Зміна резервів НБУ	L4.процентна ставка усього	998.83	1679.89	0.6	0.55
UAH/EUR	L4.Індекс споживчих цін (мін. рік)	3.7	2.32	1.59	0.11
UAH/EUR	L3.Індекс промислового розвитку	3.34	1.39	2.4	0.02
UAH/EUR	L2.процентна ставка корп. сектор	1.19	1.02	1.17	0.24

UAH/USD	L4.Індекс споживчих цін (мин. рік)	4.24	1.69	2.51	0.01
UAH/USD	L3.Індекс промислового розвитку	3.17	1.01	3.14	0
UAH/USD	L3.Індекс споживчих цін (мин. рік)	1.69	1.75	0.97	0.33
Зміна рівня безробіття	L2.Індекс споживчих цін (мин. рік)	50.89	25.01	2.03	0.04
Зміна рівня безробіття	L1.Індекс споживчих цін (мин. рік)	26.62	26.38	1.01	0.31
Зміна рівня безробіття	L3.Індекс споживчих цін (мин. рік)	22.99	19.78	1.16	0.25
облікова ставка	L3.Індекс споживчих цін (мин. рік)	2.58	1.93	1.34	0.18
облікова ставка	L2.процентна ставка корп. сектор	1.16	0.82	1.43	0.15
облікова ставка	L1.UAH/USD	0.16	0.28	2.42	0.02
обсяги, млн. грн., домашні госп.	L1.Індекс споживчих цін (мин. рік)	7234.98	6927.55	1.04	0.3
обсяги, млн. грн., домашні госп.	L3.Індекс споживчих цін (мин. рік)	7023.52	5196.03	1.35	0.18
обсяги, млн. грн., домашні госп.	L5.Індекс промислового розвитку	3798.05	4392.2	0.87	0.39
обсяги, млн. грн., корп. сектор	L3.Індекс споживчих цін (мин. рік)	40265.48	56237.72	0.72	0.47
обсяги, млн. грн., корп. сектор	L5.процентна ставка корп. сектор	29425.44	22810.3	1.29	0.2
обсяги, млн. грн., корп. сектор	L2.Індекс промислового розвитку	28952.22	27914.59	1.04	0.3
обсяги, млн. грн., усього	L3.Індекс споживчих цін (мин. рік)	57756.65	67038.1	0.86	0.39
обсяги, млн. грн., усього	L2.Індекс промислового розвитку	39320.95	33275.55	1.18	0.24
обсяги, млн. грн., усього	L4.процентна ставка усього	37208.4	36771.38	1.01	0.31
процентна ставка домашні госп.	L2.Індекс споживчих цін (мин. рік)	6.59	5.4	1.22	0.22

процентна ставка домашні госп.	L4.Індекс промислового розвитку	2.68	3.06	0.88	0.38
процентна ставка домашні госп.	L5.процентна ставка усього	2.06	1.95	1.06	0.29
процентна ставка корп. сектор	L2.процентна ставка усього	1.01	0.73	1.38	0.17
процентна ставка корп. сектор	L4.Індекс споживчих цін (мин. рік)	1	1.36	0.74	0.46
процентна ставка корп. сектор	L5.процентна ставка корп. сектор	0.78	0.57	1.37	0.17
процентна ставка усього	L2.процентна ставка усього	0.91	0.69	1.32	0.19
процентна ставка усього	L4.Індекс споживчих цін (мин. рік)	0.87	1.28	0.68	0.5
процентна ставка усього	L1.Індекс споживчих цін (мин. рік)	0.69	1.77	0.39	0.7

Джерело: розраховано автором на основі [12]

Облікова ставка впливає на індекс споживчих цін (ІСЦ) через показники минулого періоду промислового розвитку та ІСЦ, що вказує на те, що попередні показники промислового розвитку та інфляції впливають на поточний рівень інфляції. Облікова ставка впливає на промисловий розвиток через минулі значення ІСЦ та відсоткові ставки за всіма кредитами, а отже, попередня інфляція та вартість запозичень формують промислове зростання. Зміни у резервах центрального банку залежать від промислового розвитку та відсоткових ставок за кредитами. Обмінні курси (гривня/євро та гривня/долар) залежать від минулих показників ІСЦ, промислового розвитку та ставок за корпоративними кредитами. Цей ланцюговий ефект існує тому, що зміни облікової ставки змінюють вартість запозичень, впливаючи на споживчі та інвестиційні рішення, які, зі свого боку, – на інфляцію, промислову активність, обмінний курс та зайнятість. Цей взаємозв'язок зумовлений зусиллями центрального банку контролювати інфляцію та стабілізувати економіку шляхом коригування облікової ставки, яка впливає на різні види економічної діяльності через вартість запозичень та доступність кредитів. Водночас слід зазначити, що розрахунки проводились для різних величин лагів, зокрема і 0, але суттєвий вплив мають лише змінні з лагом 2-3 місяці.

Динамічна взаємодія між індексом споживчих цін (ІСЦ) та обліковою ставкою ілюструє, як Національний банк управляє інфляцією та економічними очікуваннями. Стратегічно регулюючи облікову ставку та використовуючи інші інструменти, НБУ може забезпечувати адекватну ліквідність, впливати на інфляційний тиск та підтримувати довіру, необхідну для фінансової стабільності. Ефективне управління монетарною політикою, враховуючи складний взаємозв'язок між каналами трансмісії та макроекономічними умовами, залишається важливим для збереження стабільності банківського сектору України.

Висновки. Центральний банк використовує набір інструментів монетарної політики для опосередкованого впливу на фактори, які сприяють досягненню його стратегічних цілей. До таких інструментів належать: облікова ставка центрального банку, норми обов'язкового резервування, операції на відкритому ринку та купівля-продаж державних цінних паперів. Облікова ставка слугує важелем регулювання вартості запозичень, впливаючи так на кредитні ставки, прибутковість банків та попит на кредити. Зміни норми обов'язкових резервів впливають на ліквідність банків та їх здатність надавати кредити. Операції на відкритому ринку, включаючи купівлю та продаж державних цінних паперів, відіграють ключову роль в управлінні банківськими резервами та короткостроковими процентними ставками. Крім

того, дії центрального банку, такі як кількісне пом'якшення, впливають на довгострокові процентні ставки, стимулюючи кредитування та інвестиції. Стратегічно використовуючи ці інструменти, центральний банк опосередковано керує економічною динамікою, сприяючи ціновій стабільності.

Канали монетарної трансмісії відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності банківського сектору в Україні. Канал процентних ставок безпосередньо впливає на прибутковість банків та управління ліквідністю, тоді як кредитний канал та канал вартості активів справляють дію на кредитну активність, якість активів та адекватність капіталу. Канал очікувань далі формує ринкову поведінку та довіру інвесторів, які є критично важливими для підтримки ліквідності та фінансової стабільності. Емпіричні дані свідчать про те, що облікова ставка, зокрема її вплив на ставки за корпоративними кредитами, є потужним інструментом формування економічних результатів, оскільки бізнес більш чутливо реагує на зміну вартості запозичень.

Подальші дослідження могли б включати аналіз впливу різних макроекономічних шоків, таких як перебої у зовнішній торгівлі, геополітичні події або неочікувані зміни світових цін на сировинні товари, на функціонування різних каналів трансмісійного механізму. Глибше розуміння того, як ці шоки впливають на канали процентних ставок, кредитування, вартості активів та очікувань, може надати більш надійні стратегії для підтримки фінансової стабільності. Крім того, додаткові дослідження можуть також включати вивчення ролі фінансових інновацій та цифрових валют у формуванні ефективності традиційних і нових каналів монетарної трансмісії.

Список літератури

1. Khokhych D., Tkachenko O., Svystun A. Ukrainian's monetary policy under martial law. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2024. Vol.10 (2). Pp. 282-289. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2024-10-2-282-289> (дата звернення 09.09.2024).
2. Baranovskyi, O. I., Kuzheliev, M. O., Zherlitsyn, D. M., Sokyрко, O. S., Nechyporenko, A. V. Econometric Models of Monetary Policy Effectiveness in Ukraine. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2019. Т. 3 (20). Pp. 226-235. URL: <https://doi.org/10.18371/fcstp.v3i30.179546> (дата звернення 09.09.2024).
3. Геєць В. Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку. Київ, Академперіодика. 2020. 456 с. DOI: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.403.456> (дата звернення 09.09.2024).
4. Дзюблюк О. Валютно-курсова політика як ключовий фактор макроекономічної стабілізації. Матеріали П'ятнадцятої ювілейної Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в 21 столітті: Національна візія та виклики глобалізації» (29-30 березня 2018 р.) 2018 (с. 138-140). URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/28311> (дата звернення 09.09.2024).
5. Єфимено Т. Монетарні інструменти економічної безпеки держави. *Фінанси України*. 2018. № 1. С. 7-30. DOI: <https://doi.org/10.33763/fnukr2018.01.007> (дата звернення 09.09.2024).
6. Науменкова С., Міщенко С., Міщенко В. Ефективність монетарного каналу грошово-кредитної трансмісії в Україні. 2022. *Економічний простір*. 2022. Вип. 179. С. 108-115. DOI: [10.32782/2224-6282/179-16](https://doi.org/10.32782/2224-6282/179-16) (дата звернення 09.09.2024).
7. Bianco, A., Sardonі, C. Banking theories and macroeconomics. *Journal of Post Keynesian Economics*. 2018. Vol. 41(2). Pp. 165-84. DOI: <https://doi.org/10.1080/01603477.2017.1408418> (дата звернення 09.09.2024).
8. Wulandari Yu., Musdholifah, Kusairi S. The Impact of Macroeconomic and Internal Factors on Banking Distress. *International Journal of Economics and Financial*. 2017. Issues 7(3). Pp. 429-36. DOI: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijefi/issue/32021/354272> (дата звернення 09.09.2024).
9. Shirakawa, M. (2012). Sustainability of government debt: preconditions for stability in the financial system and prices. *Financial Stability Review*. 2012. Vol. 16. Pp. 169-181. URL: https://abc-economie.banque-france.fr/sites/default/files/medias/documents/financial-stability-review-16_2012-04.pdf#page=169 (дата звернення 09.09.2024).
10. Дзюблюк О. В. Особливості трансмісійного механізму монетарної політики в Україні в умовах воєнного стану. *Економічний аналіз*. 2023. Т. 33. № 3. С. 247-256. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/48902> (дата звернення 09.09.2024).

11. Національний банк України. Офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/npl#1243-za-obsyagom-kredytnogo-portfelya>. (дата звернення 21.08.2024).
12. Національний банк України. Наглядова статистика. Офіційний веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic> (дата звернення 21.08.2024).

References

1. Khokhych, D., Tkachenko, O., & Svystun, A. (2024). Ukraine's Monetary Policy Under Martial Law. *Baltic Journal of Economic Studies*, 10 (2), 282-289. Retrieved from: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2024-10-2-282-289> (accessed 9 September 2024).
2. Baranovskyi, O. I., Kuzheliev, M. O., Zherlitsyn, D. M., Sokyрко, O. S., & Nechyporenko, A. V. (2019). Econometric Models of Monetary Policy Effectiveness in Ukraine. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 3 (20), 226-235. Retrieved from: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/1951> (accessed 9 September 2024).
3. Heyets, V. (2020). The Phenomenon of Instability as a Challenge to Economic Development. Kyiv: Akadempriodyka. DOI: <https://doi.org/10.15407/akadempriodyka.403.456> (accessed 9 September 2024). [In Ukrainian].
4. Dziubliuk, O. V. (2018). Exchange Rate Policy as a Key Factor of Macroeconomic Stabilization. TNEU. Retrieved from: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/28311> (accessed 9 September 2024) [In Ukrainian].
5. Iefymenko, T. (2018). Monetary Tools of State Economic Security. *Finansy Ukrainy*, 1, 7-30. DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2018.01.007>. (accessed 9 September 2024) [In Ukrainian].
6. Naumenkova, S., Mishchenko, S., & Mishchenko, V. (2022). The Efficiency of the Monetary Channel of the Monetary Transmission in Ukraine. *Ekonomichnyy prostrir*, 179, 108-115 DOI: 10.32782/2224-6282/179-16 (accessed 9 September 2024) [In Ukrainian].
7. Bianco, A., & Sardoni, C. (2018). Banking theories and macroeconomics. *Journal of Post Keynesian Economics*, 41(2), 165-184. DOI: <https://doi.org/10.1080/01603477.2017.1408418> (accessed 9 September 2024).
8. Wulandari, Y., & Kusairi, S. (2017). The impact of macroeconomic and internal factors on banking distress. *International Journal of Economics and Financial*, 7(3), 429-436. DOI: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijefi/issue/32021/354272> (accessed 9 September 2024).
9. Shirakawa, M. (2012). Sustainability of government debt: preconditions for stability in the financial system and prices. *Financial Stability Review*, 16, 169-181. Retrieved from: https://abc-economie.banque-france.fr/sites/default/files/medias/documents/financial-stability-review-16_2012-04.pdf#page=169 (accessed 9 September 2024).
10. Dziubliuk, O. (2023). Features of the transmission mechanism of monetary policy in Ukraine under martial law. *Ekonomichnyy analiz*, 33, 3, 247-256. Retrieved from: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/48902> (accessed 9 September 2024) [In Ukrainian].
11. National Bank of Ukraine. Official website. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/stability/npl#1243-za-obsyagom-kredytnogo-portfelya> (accessed 21.08.2024). [In Ukrainian].
12. National Bank of Ukraine. Supervisory statistics. Official website. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/statistic> (accessed 21.08.2024). [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.10.2024

Прийнята до публікації 07.10.2024

ФОРМУВАННЯ АДАПТИВНОЇ ОЦІНКИ БІЗНЕС-МОДЕЛІ В СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ БАНКУ

Сергєєва О. С., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри банківської справи, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: lenasergeeva2007@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5523-3894

***Анотація.** У статті обґрунтовано, що трансформуючи та адаптуючи бізнес-модель відповідно до стратегічних цілей та змін в операційному середовищі, банки можуть забезпечити свою конкурентоспроможність, фінансову стійкість та успішність у довгостроковій перспективі. У статті розроблена модель адаптивної оцінки бізнес-моделі банку в системі стратегічного менеджменту із систематизацією інструментарію, що дозволить сформуванню інформаційне підґрунтя для прийняття ефективних управлінських рішень стратегічного рівня. За результатами проведеного дослідження зазначено, що оцінка бізнес-моделей банків тісно пов'язана зі стратегічним менеджментом, що обумовлює необхідність проведення адаптації або кардинальної трансформації певних бізнес-моделей як засобів забезпечення довгострокової стійкості та конкурентоспроможності банків.*

***Ключові слова:** банк, бізнес-модель банку, ідентифікація бізнес-моделей банків, стратегічний менеджмент.*

DEVELOPMENT OF ADAPTIVE ASSESSMENT OF BUSINESS MODEL IN BANK'S STRATEGIC MANAGEMENT SYSTEM

Serhieieva S. Olena, PhD (Economics), Associate Professor, Department of Banking, Odesa National University of Economics, Odesa, Ukraine
e-mail: lenasergeeva2007@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5523-3894

***Abstract. Introduction.** The use of the business model as an element of the bank's strategic management is a fundamental approach that ensures the alignment of market activity goals, available resources with the landscape and dynamics of the operating environment and stakeholders' expectations. Transforming and adapting the business model according to the strategic goals and changes in the operating environment, banks can ensure their competitiveness, financial stability and success in the long-term. The analysis of research of adapting the business model of banks under conditions of uncertainty proved that the substantiation of proposals for determining the conditions under which banks work in order to initiate effective management decisions is an urgent issue. It is proposed to develop a model for adaptive assessment of the bank's business model in the strategic management system with the systematization of tools, which will allow to create the information basis for making effective management decisions at the strategic level. As a result of its introduction, banks will be able to: optimize the allocation of resources, capital and productivity management; improve risk management and increase resilience to external shocks based on internal resources and management mechanisms; better meet the needs and expectations of customers. Understanding customer preferences, behaviors and demographics, using new technologies, banks can adapt products, services and sales channels to provide the highest value and service quality, which in turn increases customer loyalty, contributing to the bank's sustainable competitiveness. It is noted that the development and implementation of the bank's business model, caused by changes in the banking industry, are largely shaped under the influence of factors that are formed at the national and global levels and have a diverse nature of origin. Considering the above, the banks' business model assessment is closely related to the strategic management, which calls for adaptation or radical transformation as a means of ensuring long-term sustainability and competitiveness.*

***Keywords:** bank, bank business model, identification of bank business models, strategic management*

JEL Classification: E580; G210; C510

Постановка проблеми. Використання бізнес-моделі як компонента стратегічного менеджменту банку є фундаментальним підходом, що забезпечує узгодження цілей діяльності на ринку, наявних ресурсів з ландшафтом та динамікою операційного середовища та очікуваннями стейкхолдерів. Трансформуючи та адаптуючи бізнес-модель відповідно до стратегічних цілей та змін в операційному середовищі, банки можуть забезпечити свою конкурентоспроможність, фінансову стійкість та успішність у довгостроковій перспективі. У контексті банківського нагляду ідентифікація та оцінка бізнес-моделей банків стає ключовим інструментом для забезпечення фінансової стійкості та ефективності банківської системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За результатами вивчення параметрів еволюції досліджень у сфері бізнес-моделей банків визначено, що основний обсяг наукових публікацій за останні десять років представили вчені Р. Аяді [1], М. Томкус [2], Д. Гриджук [3], В. Коваленко [4], В. Омеленчук [5], Ю. Онищенко [6], Г. Панасенко, Г. Бортніков [7], Н. Пантелєєва [8], Т. Рудевська [9], Т. Гонтаренко [10] та інші. Складність концепту бізнес-моделей банків спричиняє різноманіття підходів до визначення їх компонентів і, отже, до формування адаптивної оцінки бізнес-моделі в системі стратегічного менеджменту банку.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз досліджень в напрямку адаптації бізнес-моделей банків в умовах невизначеності засвідчив, що актуальним питанням є обґрунтування пропозицій щодо визначення умов, в яких працюють банки, для ініціювання ефективних управлінських рішень.

Мета дослідження – розробка адаптивної оцінки бізнес-моделі в системі стратегічного менеджменту банку з метою забезпечення ефективності банків в умовах невизначеності.

Основний матеріал. Банки традиційно працюють у динамічному та конкурентному середовищі, що характеризується постійними змінами у потребах клієнтів, технологічним прогресом, нормативними вимогами та тенденціями ринку. Крім цих загальносвітових трендів, банківська галузь України має адаптуватись до нових загроз, які генеруються наслідками повномасштабного російського вторгнення в Україну.

Для того, щоб забезпечити ефективну адаптацію бізнес-моделі необхідно проводити постійну оцінку її відповідності динаміці операційного ландшафту (панівних економічних, фінансових та нормативних умов та трендів), а також поточного та перспективного ресурсного потенціалу відповідно до стратегічних імперативів.

Зважаючи на зазначене, вважаємо за доцільне розробити модель адаптивної оцінки бізнес-моделі банку в системі стратегічного менеджменту та систематизувати інструментарій, що дозволяє сформувати інформаційне підґрунтя для прийняття ефективних управлінських рішень стратегічного рівня (рис. 1).

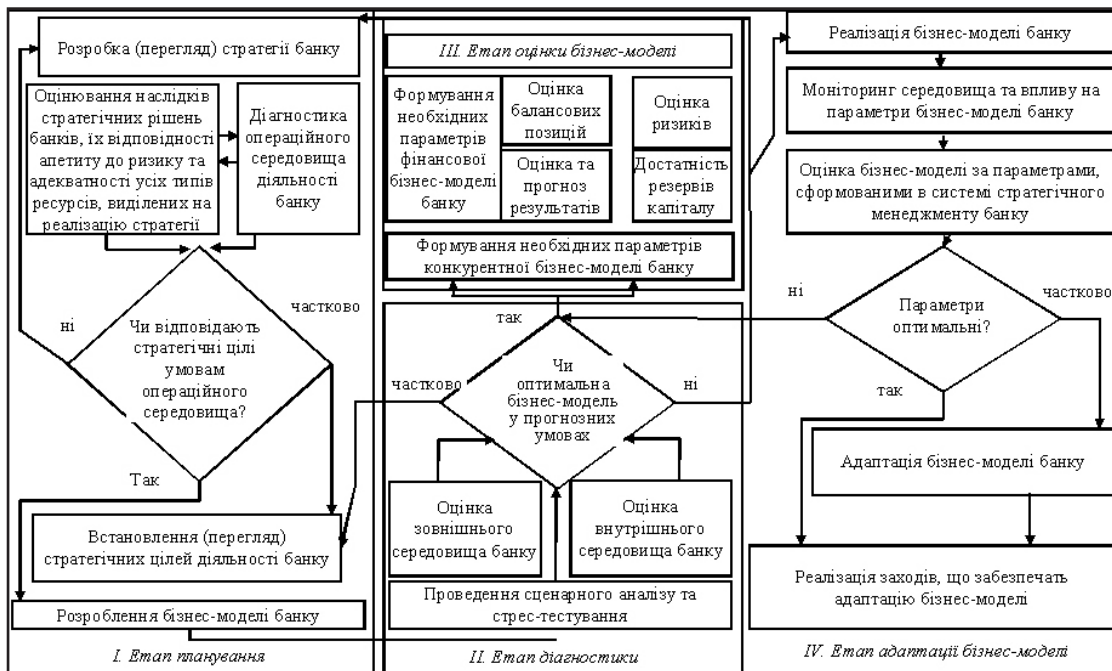

Рис. 1 Модель адаптивної оцінки бізнес-моделі в системі стратегічного менеджменту банку

Джерело: складено авторкою з використанням матеріалів [10]

Завдяки його запровадженню банки зможуть:

- оптимізувати розподіл ресурсів, капіталу та управління продуктивністю;
- покращити управління ризиками та підвищити стійкість до зовнішніх шоків на основі внутрішніх ресурсів та механізмів управління;
- краще задовольняти потреби та очікування клієнтів.

Розуміючи вподобання, поведінку та демографічні показники клієнтів, застосовуючи нові технології, банки можуть адаптувати продукти, послуги та канали збуту, щоб забезпечити

найвищу цінність та якість їх обслуговування, що, як наслідок, підвищує рівень лояльності клієнтів, сприяючи сталій конкурентоспроможності банку.

Адаптивність бізнес-моделі пропонуємо розглядати з урахуванням здатності суб'єктів банківського менеджменту здійснювати зміну її фінансової та конкурентної складових, базуючись на результатах оцінювання поточних та прогнозованих змін зовнішнього середовища та внутрішнього потенціалу.

Оцінювання у контексті забезпечення адаптивності бізнес-моделі банку насамперед має передбачати:

- визначення її поточних характеристик в розрізі фінансової та конкурентної складових за визначеними стратегією банку ключовими зонами;
- аналіз фінансових, кадрових, технологічних та інших ресурсів, необхідних для ефективної реалізації бізнес-моделі банку;
- ідентифікацію можливостей для покращення процесів управління та використання всіх типів ресурсів; забезпечення відповідності ресурсозабезпеченості стратегічним цілям банку є ключовим фактором у забезпеченні ефективності та стійкості бізнес-моделі у довгостроковій перспективі;
- ідентифікацію потенційних слабких сторін або сфер, що можуть перешкоджати здатності банку адаптуватися до мінливих обставин.

Розуміючи сильні сторони та обмеження поточної бізнес-моделі, наявних ресурсів, банк може розробити комплекс заходів для підвищення адаптивності, впроваджувати зміни, де це необхідно, та залишатися конкурентоспроможним та стійким у динамічному середовищі.

Для проведення оцінювальних процедур вважаємо за доцільне використати інструментарій, систематизований на рисунку 2.

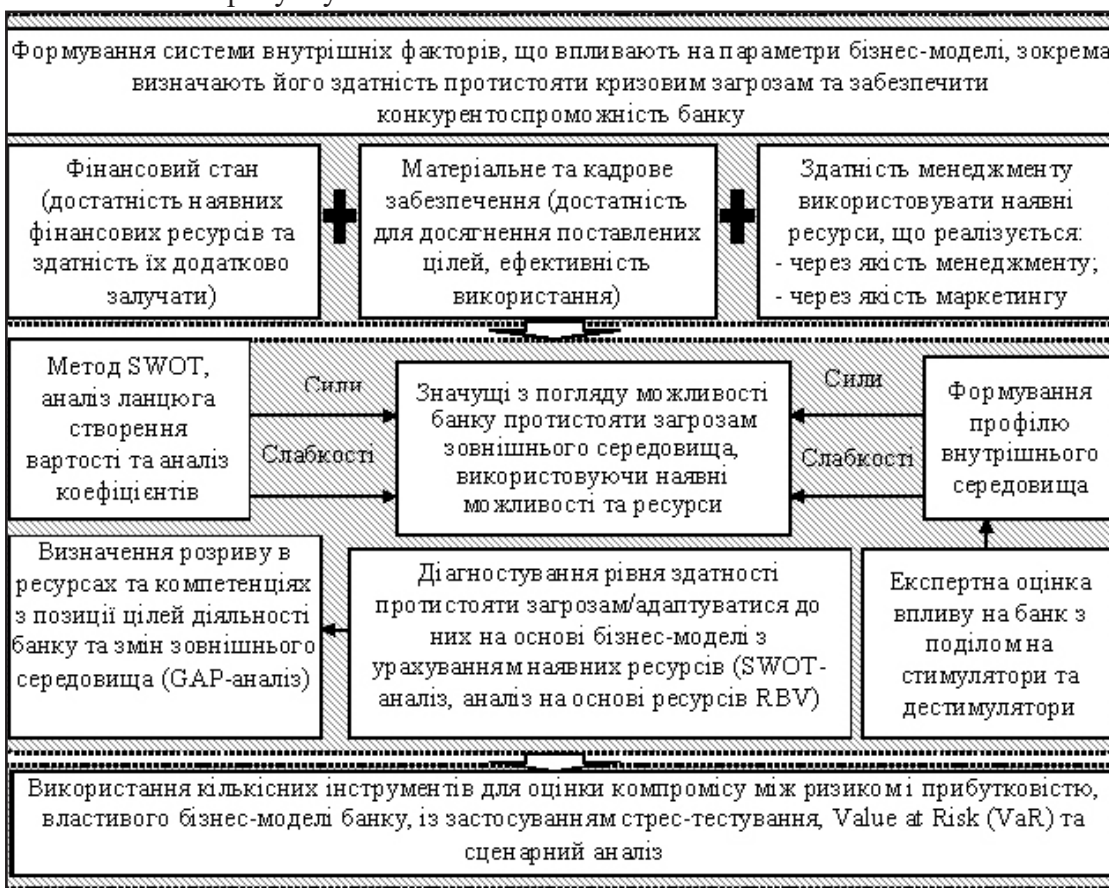

Рис. 2. Інструментарій оцінки внутрішніх умов банку в контексті адаптації бізнес-моделі

Джерело: складено авторкою з використанням матеріалів [10]

Після проведення оцінки може виявитися, що банк не має достатнього потенціалу для ефективного управління загрозами зовнішнього середовища, для збалансованого вирішення внутрішніх операційних та фінансових викликів, забезпечення достатньої

конкурентоспроможності. У такому разі може знадобитися перегляд стратегічних цілей банку або розробка комплексного плану заходів для підвищення адаптивності його бізнес-моделі.

Недооцінка цих аспектів може призвести до зниження стійкості банку, наростання кризового потенціалу, а в кінцевому результаті – до неплатоспроможності та банкрутства.

Отже, критично важливо забезпечити постійний моніторинг та оцінку внутрішніх умов, що впливають на діяльність банку в контексті здатності протистояти зовнішнім загрозам та / або адаптуватись до них, та приймати вчасні та стратегічно обґрунтовані рішення для його бізнес-моделі.

Водночас більшої уваги потребують фактори зовнішнього операційного середовища, які змінюються швидко та непрогнозовано, чим створюють значні загрози стійкості та конкурентоспроможності бізнес-моделям банків.

За результатами дослідження ми визначили, що фактором, який призводить до необхідності адаптації бізнес-моделей банків, нині є регуляторний ландшафт. Реформи регулювання спрямовані на підвищення стабільності банківської системи, однак для банків вони пов'язані зі значними витратами та невизначеністю як через необхідність зміни балансових позицій для забезпечення вимог до капіталу та ліквідності, так і через зростання витрат на персонал, ІТ-підтримку та управління ризиками.

У майбутньому очікується подальше ускладнення регуляторного периметра, відповідно банкам доведеться адаптувати свої бізнес-моделі та, що важливіше, удосконалити процеси звітності та інвестувати у гнучку архітектуру даних, яка дозволить їм швидше та з розумними витратами реагувати на нові нормативні вимоги.

Наступним важливим фактором, що спричиняє адаптацію бізнес-моделей банків, є зміни потреб та поведінки клієнтів. Ціна, сервіс та довіра лишаються ключовими моментами, що визначають прийняття рішень споживачами. Водночас слід ураховувати, що нині клієнти очікують від банків надання послуг швидше та зручніше, з більшою прозорістю та значно більшою гнучкістю вибору. Крім цього, клієнти очікують від банків більш індивідуальної інформації та якісніших консультаційних послуг.

Важливим детермінантом адаптації бізнес-моделей банків є зміна конкурентного поля насамперед внаслідок зростання цифровізації. Нові цифрові технології, які швидше обробляють інформацію та сприяють комунікації, змінюють спосіб виробництва, розподілу, спільного використання, публікації та споживання нематеріальної інформації, що забезпечує більш ефективні процеси, більшу синергію та вищу продуктивність у всіх сферах, зокрема й у наданні банківських послуг.

Нові гравці у сфері фінансових послуг, такі як фінансово-технологічні стартапи (FinTech) та великі технологічні компанії (наприклад, Google або Apple), не змінюючи економічну сутність банківських послуг, ефективно використовують сучасну аналітику даних та цифрові технології для розробки стандартних банківських продуктів (таких як платіжні продукти або короткострокові кредити), які зручніші для користувача, дешевші в доставлянні та оптимізовані для цифрових каналів. Ці нові гравці також отримують вигоду, тому що, на відміну від своїх традиційних банківських конкурентів, менше підпадають під дію регуляторних вимог та їм ще не перешкоджають складні або дорогі в обслуговуванні застарілі внутрішні системи. Відповідно, банки, не маючи таких конкурентних переваг, мають адаптувати свої конкурентні бізнес-моделі, щоб забезпечити їх ефективність.

Як свідчать представлені дані, зміни в реалізації бізнес-моделі банку, спричинені змінами у банківській галузі, значною мірою формуються під впливом факторів, що формуються на національному та глобальному рівнях та мають різноманітне за природою походження.

Політичні та геополітичні фактори мають значний вплив на банківську галузь, формуючи нормативно-правове середовище, економічну політику та динаміку світового ринку. Вони відіграють вирішальну роль у визначенні необхідності адаптації банками своїх бізнес-моделей для зниження ризиків, отримання вигоди з можливостей та подолання геополітичної та політичної невизначеності. Оцінюючи (гео)політичні тенденції, рейтинги ризиків країн та перевіряючи сценарії впливу (гео)політичних подій на діяльність, банки можуть розробляти плани дій у надзвичайних ситуаціях, удосконалювати системи управління ризиками та адаптувати свої бізнес-моделі для пом'якшення негативних наслідків та зменшення загроз.

Ключовими факторами, які мають враховуватись, є економічні, такі як коливання процентних ставок, темпи інфляції, зміни ВВП та невизначеність, які суттєво впливають на діяльність і ризики банків. Нині банки у світі мають низьку прибутковість через низький попит на кредити та високий рівень левериджу приватного сектору, середовище низьких

процентних ставок, сформоване центральними банками для стимулювання зростання після світової фінансової кризи, а також через високі витрати на забезпечення відповідності регуляторним вимогам. Зважаючи на це, банки повинні передбачати зміни в економічних умовах та активно реагувати на них, коригуючи стратегії формування активів, схильність до ризику, розподіл капіталу та методи управління ліквідністю, щоб орієнтуватися у складних економічних умовах та підтримувати стійкість та конкурентоспроможність.

Швидкі темпи технологічного прогресу та цифрових інновацій змінюють банківський ландшафт, запроваджуючи проривні технології, такі як штучний інтелект, блокчейн, цифрові банківські платформи та FinTech-рішення. Ці технологічні трансформації, зі свого боку, кардинально змінюють очікування та поведінку клієнтів, стимулюючи попит на безперерйне банківське обслуговування, персоналізовані послуги та інноваційні цифрові/гібридні продукти. Банки повинні сформувати комплекс заходів із цифрової трансформації бізнес-моделей, модернізувати технологічну інфраструктуру та формувати ланцюги створення економічної цінності, орієнтовані на клієнта, щоб залишатися конкурентоспроможними у фінансовій екосистемі, яка все більше диджиталізується.

Особливу групу факторів, що є недетермінованими, але мають враховуватись у діяльності банків, складають катастрофічні (форс-мажорні) фактори. До цієї групи ми включаємо війни, стихійні лиха та пандемії як руйнівні події, які можуть серйозно вплинути на банківську індустрію, змусивши банки адаптувати свої бізнес-моделі для зменшення ризиків, забезпечення безперервності бізнесу та підтримки клієнтів під час таких подій.

Для оцінювання впливу зовнішніх факторів ми пропонуємо використовувати інструментарій, представлений на рисунку 3.

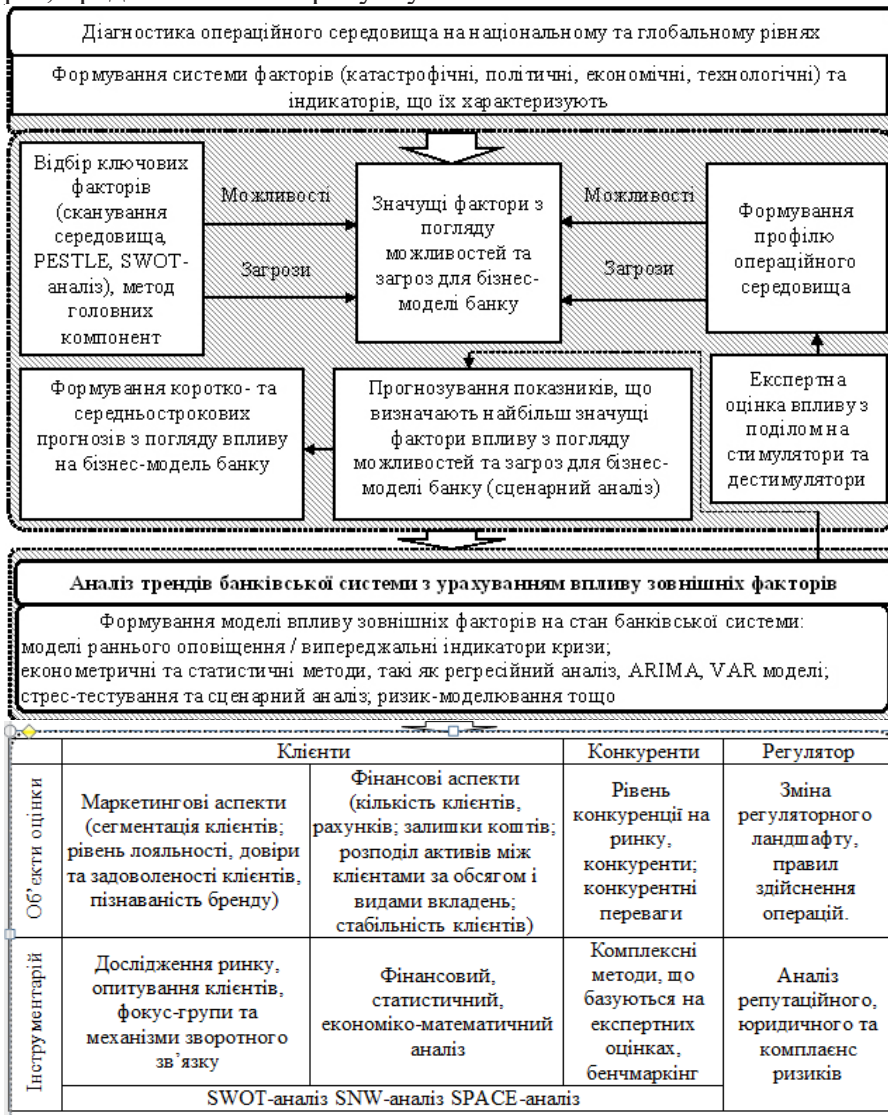

Рис. 3. Інструментарій оцінки зовнішніх факторів у контексті адаптації бізнес-моделі банку

Джерело: складено авторкою з використанням матеріалів [10]

Дані, отримані за результатами проведення оцінки з використанням зазначеного інструментарію, є основою для визначення параметрів зовнішнього середовища, що, в найбільш загальному вигляді, пропонуємо поділяти на:

- нормальні умови, що не ініціюють адаптацію бізнес-моделі банку;
- нормальні умови, що зумовлюють потребу в адаптації бізнес-моделі банку;
- кризові умови (на рівні окремого банку, банківської системи, економіки), що вимагають запровадження відповідних антикризових механізмів та кардинальної трансформації бізнес-моделі.

Перший аспект, що стосується нормальних умов, відображає стабільне операційне середовище, в якому банк може ефективно функціонувати без необхідності змін у своїй бізнес-моделі. Проте навіть у цих умовах банки мають враховувати тенденції розвитку ринку та вносити точкові коригування в окремі компоненти своєї бізнес-моделі для забезпечення своєї конкурентоспроможності. Дослідження науковців показали, що банки, які постійно адаптують свої продукти та послуги до потреб клієнтів, здатні зберігати та залучати нових клієнтів, підвищуючи конкурентоспроможність.

Другий аспект, що пов'язаний з нормальними ринковими умовами, характеризує динамічне операційне середовище, в якому певні ключові детермінанти, наприклад конкуренція або технологічні зміни, швидко змінюють ринок. У таких умовах банки повинні постійно вдосконалювати свої продукти та процеси, щоб зберігати та розширювати свою клієнтську базу. Також, як уже зазначалось, крім адаптації до цих детермінант, банки мають адаптувати свої бізнес-моделі до нового регуляторного ландшафту.

Третій аспект, пов'язаний з кризовими явищами різного рівня, відображає надзвичайні обставини, які вимагають термінових заходів для забезпечення стійкості та виживання банків. У таких умовах банки можуть бути змушені переглянути свої стратегії та кардинально трансформувати бізнес-моделі, щоб зберегти свою життєздатність та стійкість.

Для цього розроблений науково-методичний підхід до адаптивної оцінки бізнес-моделей банків у системі стратегічного менеджменту, що передбачає розподіл інструментарію за блоками: 1) оцінки операційного середовища та зовнішніх факторів, що спричиняє необхідність адаптації або радикальної трансформації бізнес-моделі банку (сканування середовища, PESTLE, SNW, SPACE, SWOT-аналіз, метод головних компонент, моделі раннього оповіщення / випереджальні індикатори кризи; економетричні та статистичні методи; стрес-тестування та сценарний аналіз;

ризик-моделювання, бенчмаркінг, маркетинговий аналіз тощо); 2) оцінки внутрішніх параметрів банку (SWOT-аналіз, аналіз ланцюга створення вартості, GAP-аналіз, аналіз на основі ресурсів RBV, стрес-тестування та сценарний аналіз, аналіз коефіцієнтів, Value at Risk).

Висновки. Зважаючи на зазначене, оцінка бізнес-моделей банків тісно пов'язана зі стратегічним менеджментом, що обумовлює необхідність проведення адаптації або кардинальної трансформації певних бізнес-моделей як засобів забезпечення довгострокової стійкості та конкурентоспроможності банків.

Список літератури

1. Ayadi R. Bank Business Models and Financial Stability Assessment. *Banking Business Models: Definition, Analytical Framework and Financial Stability Assessment*. 2019. 57-66.
2. Tomkus M. Identifying Business Models of Banks: Analysis of Biggest Banks from Europe and United States of America. Aarhus: Business and Social Sciences. URL: http://pure.au.dk/portal-asb-student/files/69715984/be_apendixu.pdf. (accessed September 15, 2024).
3. Гриджук Д. М. Управлінська структура сучасної бізнес-моделі банку. *Економіка та держава*. 2018. № 9. С. 44-48. DOI: 10.32702/2306-6806.2018.9.44.
4. Коваленко В. В., Сергєєва О. С., Іванова Т. В. Науково-теоретичний підхід до визначення бізнес-моделі банків. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2022. №1-2. С. 18-26. DOI:10.32680/2409-9260-2022-1-2-290-291-18-26.
5. Омеленчук В. А. Сутність та класифікація бізнес-моделей банку. *Young Scientist*. 2021. № 1 (89). С. 179-184. DOI: 10.32839/2304-5809/2021-1-89-37.
6. Онищенко Ю. І. Бізнес-модель банку: сутність та взаємозв'язок зі стратегією розвитку. *Економічний простір*. 2020. № 160. С. 113-117. DOI: 10.32782/2224-6282/160-21.

7. Панасенко Г. О., Бортніков Г. П. Модель бізнесу українських банків в залученні коштів клієнтів. Економіко-математичне моделювання соціально-економічних систем. 2016. Вип. 21. С. 228-254. URL: <http://surl.li/jevofg>.
8. Пантелєєва Н. М. Інноваційні бізнес-моделі банків як відповідь на виклики та наслідки фінансової кризи. Фінансовий простір. 2013. № 3. С. 70–76. URL: <https://fr.sibs.ubs.edu.ua/indekh.rhr/fr/artisle/view/189/188>.
9. Рудевська В. І. Сутність понять «бізнес-моделі» і «стратегії банку» та їх місце в бізнес-архітектурі банківського сектору. Інтелект XXI. 2020. №3. С. 93-98. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-3.18>.
10. Гончаренко Т. П. Методологія формування та реалізації бізнес-стратегії банку: дис. д-ра екон. наук : 08.00.08. Суми, 2021. 645 с. URL: <http://surl.li/ivkvvk>

References

1. Ayadi R., Ayadi R. (2019). Bank Business Models and Financial Stability Assessment. *Banking Business Models: Definition, Analytical Framework and Financial Stability Assessment*, 57-66.
2. Tomkus M. Identifying Business Models of Banks: Analysis of Biggest Banks from Europe and United States of America. Aarhus: Business and Social Sciences. Retrieved from: http://pure.au.dk/portal/asb-student/files/69715984/be_apendixu.pdf. (accessed September 15, 2024).
3. Grydzhuk, D. (2018). Management structure of the modern bank business model. *Ekonomika ta derzhava*, 9, 44–48. DOI: 10.32702/2306-6806.2018.9.44. [In Ukrainian].
4. Kovalenko, V., Serhieieva O., & Ivanova T. (2022). Scientific and theoretical approach to the definition of banks 'business model. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, 1-2. 18-26. DOI:10.32680/2409-9260-2022-1-2-290-291-18-26. [In Ukrainian].
5. Omelenchuk, V. (2021). Essence and classification of bank business models. *Young Scientist*, 1 (89), 179–184. DOI: 10.32839/2304-5809/2021-1-89-37. [In Ukrainian].
6. Onyshchenko, Y. (2020). Bank business model: essence and interrelation with the strategy for development. *Economic Scope*, 160, 113–117. DOI: 10.32782/2224-6282/160-21. [In Ukrainian].
7. Panasenko, H., Bortnikov, H. (2016). The business model of Ukrainian banks in attracting client funds. *Ekonomiko-matematychne modeliuвання sotsialno-ekonomichnykh system*, 21, 228-254. Retrieved from: <http://surl.li/jevofg>. [In Ukrainian].
8. Pantelieieva, N. (2013). Innovative business models of banks in response to the challenges and consequences of the financial crisis. *Finansovyi prostir*, 3, 70–76. Retrieved from: <https://fr.sibs.ubs.edu.ua/indekh.rhr/fr/artisle/view/189/188>. (accessed September 15, 2024). [In Ukrainian].
9. Rudevskaya, V. I. (2020). The essence of the concepts of business models and strategies of the bank and their place in the business architecture of the banking sector. *Intelect XXI*, 3, 93-98. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-3.18>. [In Ukrainian].
10. Honcharenko, T. (2021). The Methodology of formation and Realizing of Bank Business Strategy. Doctor's thesis: 08.00.08. Sumy. Sumy State University. Retrieved from: <http://surl.li/ivkvvk> (accessed September 15, 2024). [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.09.2024

Прийнята до публікації 22.09.2024

ВПЛИВ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ІНДИКАТОРІВ НА ІПОТЕЧНЕ КРЕДИТУВАННЯ ЖИТЛОВОЇ НЕРУХОМОСТІ

Сотніков О. Ю., аспірант, кафедра банківської справи, Державний торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна
e-mail: alex.sotnikov365@gmail.com
ORCID:0009-0008-7547-8232

Анотація. У статті досліджуються складні взаємозв'язки між практикою іпотечного кредитування та різними економічними показниками у секторі житлової нерухомості. Мета дослідження полягає у визначенні складних взаємозв'язків між банківським кредитуванням нерухомості та ключовими економічними показниками на ринку житлової нерухомості. Вивчаючи ці взаємозв'язки, робота має на меті пролити світло на те, як зміни в іпотечних та економічних факторах впливають на загальні обсяги ринку іпотечних кредитів та поведінку споживачів. Отримані результати дають цінну інформацію для фінансових установ та зацікавлених сторін у секторі нерухомості, створюючи основу для прийняття більш обґрунтованих рішень, що сприятимуть стабільності та підвищенню ефективності ринку житлової нерухомості.

Ключові слова: банківське кредитування, житлова нерухомість, іпотечні кредити, економічні залежності, рівень заробітної плати, ринкова концентрація, обмінний курс, облікова ставка, індекс споживчих цін, фіксовані та змінні ставки, пільгові іпотеки.

THE IMPACT OF MACROECONOMIC INDICATORS ON MORTGAGE LENDING FOR RESIDENTIAL REAL ESTATE

Sotnikov Oleksandr, PhD student, Department of Banking, State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine
e-mail: alex.sotnikov365@gmail.com
ORCID: 0009-0008-7547-8232

Abstract. This study delves into the intricate relationships between mortgage lending practices and a range of macroeconomic indicators affecting the residential real estate sector. The paper aims to provide a comprehensive analysis of how fluctuations in key economic factors influence mortgage market dynamics and consumer behavior. The research highlights several crucial economic indicators, including wage levels, market concentration, exchange rates, policy interest rates, and consumer price indices. These indicators are analyzed to understand their impact on mortgage lending volumes and real estate market stability. The study also explores the effects of different types of mortgage rates, including fixed and variable rates, as well as subsidized mortgage schemes, on both market performance and consumer borrowing patterns.

By employing a robust analytical framework, this paper identifies significant correlations between economic variables and mortgage lending outcomes. For instance, variations in wage levels can affect borrowers' repayment capacities, while shifts in exchange rates and policy interest rates can alter mortgage affordability and demand. Additionally, the impact of market concentration on competition and pricing strategies within the mortgage sector is examined. The findings are intended to provide actionable insights for financial institutions, policymakers, and real estate stakeholders, offering a foundation for more informed decision-making. These insights are crucial for developing strategies that enhance the stability and efficiency of the residential real estate market, particularly in the context of evolving economic conditions.

Overall, this research contributes to a deeper understanding of the interplay between macroeconomic indicators and mortgage lending, highlighting the importance of strategic planning and policy adjustments in maintaining a balanced and resilient real estate market.

Keywords: banking credit, residential real estate, mortgage loans, economic dependencies, wage levels, market concentration, exchange rate, policy interest rate, consumer price index, fixed and variable rates, subsidized mortgages.

JEL Classification: G210

Постановка проблеми. Кредитування нерухомості є важливим елементом фінансового сектору, що має значний вплив на економічний розвиток країн. Ця форма кредитування охоплює низку фінансових продуктів, включаючи іпотечні кредити на придбання житлової нерухомості, а також кредити, пов'язані з будівництвом, реконструкцією та іншими видами діяльності у сфері розвитку нерухомості. На ефективність та динаміку кредитування нерухомості впливають різні фактори, такі як рівень заробітної плати, конкурентні умови серед фінансових установ, динаміка ринку нерухомості та макроекономічні показники, такі як обмінний курс, процентні ставки та індекс споживчих цін. Це дослідження має на меті систематично вивчити ці взаємозв'язки та взаємозалежності, щоб з'ясувати їх вплив

на практику кредитування та ринкову динаміку. Крім того, необхідна розробка подальших напрямів майбутніх досліджень індикаторів іпотечного ринку, що забезпечить основу для вивчення того, як ці індикатори можуть сприяти подальшому інформуванню та поглибленню розуміння ринкової поведінки та наслідків для економіки країни загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень вітчизняних вчених показує, що більшість авторів концентруються на аналізі залежностей між кредитуванням і розвитком економіки, приділяючи не так багато уваги саме кредитуванню нерухомості.

Так, В. М. Кремень, О. І. Кремень, Л. П. Гуляєва у своєму дослідженні приходять до висновків, що банківське кредитування виявляється значущим фактором у забезпеченні та підтримці економічного зростання та сталого розвитку. Банки, шляхом надання кредитів нефінансовим корпораціям, сприяють створенню робочих місць, розширенню виробництва, впровадженню інновацій та обачливому використанню ресурсів. Розвиток банківського сектору може сприяти стабільному зростанню ВВП, збільшенню обсягів виробництва та інвестицій, а також покращенню соціально-економічного стану країни. Правильне управління банківським кредитуванням є важливим завданням для досягнення сталого економічного зростання та підвищення якості життя громадян [1].

Л. О. Примостка зазначає наявність зв'язку економічних циклів і банківської діяльності та підкреслює, що реальна економіка суттєво впливає на функціонування банківського сектору. Це відображається у тенденціях формування резервів для покриття проблемних кредитів, обсягів капіталу, що виділяється в контрциклічні буфери, та інших показниках банківської діяльності. Отже, зв'язок між банківською сферою та економічними циклами є взаємною та незаперечною взаємодією. Динаміка таких показників, як відношення обсягів кредитування фінансових корпорацій до ВВП, а також якості загального кредитного портфеля банків України, є важливими для аналізу циклічності розвитку економіки [2].

У своєму дослідженні зв'язку банківського сектору та зростання економіки, С. Качула приходить до висновку, що в Україні розвиток економіки впливає на обсяг банківського кредитування, а не навпаки. Отже, обмежуючими факторами кредитування корпоративного сектору в Україні є значний ризик девальвації, очікування інфляції, низький рівень довіри до банківської системи, зниження реальних доходів громадян, висока ймовірність кризи неплатоспроможності [3].

У дослідженні Уго Альбертаці, Фульвія Фрінгуеллотті, Стівена Онгена щодо порівняння іпотечних кредитів з фіксованою та змінною ставками у банках Єврозони автори приходять до висновку, що такі фактори, як історична волатильність темпів інфляції, співвідношення між рівнем безробіття та короткостроковою процентною ставкою, фінансова грамотність домогосподарств і обсяг випущених іпотечних облігацій та іпотечних цінних паперів, демонструють високу кореляцію з оціночним компонентом домогосподарств у частці іпотечних кредитів з фіксованою ставкою, порівнюючи з іпотечними кредитами з плаваючою ставкою. Переважна роль факторів домогосподарств на рівні країни підтверджується також при аналізі чутливості частки іпотечних кредитів з фіксованою ставкою до нахилу кривої дохідності, а також при аналізі умов кредитування, тобто спреду між відсотковою ставкою за іпотечними кредитами з фіксованою ставкою та за іпотечними кредитами з плаваючою ставкою [4].

Джек Ліберсон у дослідженні щодо впливу рівня концентрації банків США на надання послуг споживачам приходить до результату, що конкуренція між місцевими банками залишається важливою. Іншими словами, ринки роздрібних банківських послуг все ще залишаються значною мірою «місцевими». І, незважаючи на зростання онлайн-кредитування та небанківського кредитування, при зміні конкуренції між цими типами кредиторів і традиційними банками не відбувається значної заміни. З цих причин антимонопольне втручання має значний вплив на ринки роздрібних споживчих фінансових продуктів. З іншого боку, політикам, які хочуть регулювати зміни в конкуренції за продукти, де важливу роль відіграють взаємовідносини, доведеться шукати інші інструменти [5].

Бана Абузайед, Мулді Бен Аммар, Філіп Моліньє, Недал Аль-Фаюмі у дослідженні щодо впливу корупції на банківське кредитування нерухомості, виявили нелінійний зв'язок між зростанням кредитування та результатами діяльності банків (як з погляду прибутковості, так і з погляду ризиків). Коли менеджери банків стають надмірно оптимістичними у зростанні кредитних портфелів, прибутковість падає, а ризики, пов'язані з низькою якістю кредитів, зростають [6].

Отже, у науковому співтоваристві приділяється велика увага вивченню зв'язків між кредитуванням та зростанням економіки. Більшість досліджень сфокусовані на загальних

аспектах кредитування, таких як споживчі кредити та корпоративне фінансування, визначаючи їх як важливі двигуни економічного розвитку. Проте часто не враховується важливість кредитування у конкретних секторах, зокрема у сфері нерухомості, яка є однією з ключових областей будь-якої розвиненої економіки.

Важливо зазначити, що іпотечне кредитування не лише сприяє збільшенню доступності житла, але й відіграє важливу роль у стабілізації та розвитку житлової інфраструктури. Цей сектор може значно впливати на зростання ВВП, створення робочих місць та загальний добробут населення.

Відокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Іпотечне кредитування в Україні, хоча й є важливим для економічного розвитку, залишається недостатньо дослідженим, особливо у контексті впливу валютного курсу на заборгованість за кредитами та швидкості реакції первинного й вторинного ринків нерухомості на макроекономічні зміни. Дослідження механізму впливу облікової ставки на середньозважену ефективну ставку за іпотечними кредитами потребує уточнення часових лагів, а взаємозв'язок середньозваженої ставки з індексом споживчих цін і валютним курсом залишається недостатньо обґрунтованим. Виявлені прогалини свідчать про необхідність подальших досліджень, що дозволить сформулювати рекомендації для розвитку іпотечного кредитування в Україні.

Мета дослідження – дослідити складні взаємозв'язки між банківським кредитуванням нерухомості та ключовими економічними показниками на ринку житлової нерухомості.

У процесі дослідження була висунута та апробована низка наукових гіпотез, а саме: 1) заборгованість за іпотечними кредитами у гривневому еквіваленті змінюється під впливом валютного курсу; 2) первинний ринок нерухомості швидше реагує на макроекономічні зміни ніж вторинний; 3) середньозважена ефективна ставка швидше реагує на зміну облікової ставки на первинному ринку, порівнюючи зі вторинним ринком іпотечного кредитування; 4) середньозважена ставка за іпотечними кредитами знаходиться у прямій залежності (з певним часовим лагом) від індексу споживчих цін, валютного курсу та облікової ставки.

Основний матеріал. Однією з основоположних метрик для аналізу взаємозв'язку між даними та економічними індикаторами є кореляція Пірсона, відома також як коефіцієнт кореляції добутку моментів Пірсона. Вона є статистичною мірою, яка використовується для визначення сили та напрямку лінійного зв'язку між двома змінними. Цей коефіцієнт може приймати значення від -1 до +1, де -1 вказує на повну негативну кореляцію, +1 – на повну позитивну кореляцію, а 0 – на відсутність лінійного зв'язку між змінними.

Кореляція Пірсона використовується для аналізу та інтерпретації зв'язків між кількісними змінними. Вона допомагає зрозуміти, чи існує тенденція зміни однієї змінної разом з іншою.

Одним з основних показників будь-якого ринку, включаючи банківське кредитування нерухомості, є рівень конкуренції на ньому. Станом на січень 2024 р. лише 7 банків заявили про видачу нових кредитів за звітний місяць. Нами був проведений розрахунок індексу концентрації CR5 за кількістю нових видач та обсягами іпотек протягом 2019 – 01.2024 рр. (табл. 1).

Таблиця 1
Середньозважений індекс концентрації CR5 для обсягів та кількості нових видач кредитів, наданих фізичним особам на купівлю, будівництво та реконструкцію нерухомості банками України протягом 2019-01.2024 рр. %

Індекси	2019	2020	2021	2022	2023	січень 2024
Індекс CR5 за кількістю нових видач	95	91.4	87.6	98	99	99
Індекс CR5 за обсягами нових видач	97	94	91	98	99	99

Джерело: розраховано автором у середовищі MS Excel на основі даних [7]

Аналіз даних наведених у таблиці 1 дозволяє зробити висновок, що ринок банківського кредитування нерухомості є надзвичайно концентрованим, і на ньому абсолютна більшість кредитів припадає на п'ять найбільших банків. Дані за період з 2019 року по січень 2024 року свідчать про різке зростання концентрації, особливо помітне після повномасштабного російського вторгнення в Україну в 2022 році та його наслідків. Значення індексу, що сягнув

99% як за кількістю нових випусків, так і за обсягом нових кредитів у січні 2024 року, підкреслюють значне скорочення кількості банків, які беруть активну участь на ринку. Така висока концентрація значною мірою пояснюється призупиненням кредитування під час воєнного стану в Україні та повільним відновленням банківського сектору нашої країни. Зменшення кількості банків, що видають кредити, з 15 у 2021 році до лише 7 у січні 2024 року свідчить про виклики, з якими стикається ринок. Ці висновки надають підставу стверджувати, що для забезпечення стабільності ринку та формування більш конкурентного середовища необхідно приймати стратегічні заходи, спрямовані на заохочення більшої кількості банків повернутися на ринок кредитування житлової нерухомості та диверсифікацію кредитного ландшафту.

Однією з головних причин такої ситуації, на нашу думку, є державна програма «ЄОселя», яка почала діяти у жовтні 2022 року. Цю програму реалізують Мінекономіки спільно з Мінцифрою та ПрАТ «Укрфінжитло». Банками-партнерами програми «ЄОселя» є Ощадбанк, Приватбанк, Укргазбанк, Глобус банк, Sky Bank, Укрексімбанк та Sense Bank [5]. На нашу думку, така кількість банків, що надають ці кредити обумовлена саме запровадженням цієї програми та допомоги банкам з боку Міністерства економіки, а якщо прибрати цей фактор, то можемо констатувати незацікавленість банків у кредитуванні нерухомості після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну. Це явище можна пояснити тим, що без державних стимулів банки демонструють обережність і навіть бізнес-пасивність у наданні іпотечних кредитів, що відображає загальну економічну нестабільність і ризики, пов'язані з інвестиціями у нерухомість в умовах війни.

Наукова гіпотеза: заборгованість за іпотечними кредитами у гривневому еквіваленті змінюється під впливом валютного курсу. Нами проаналізований валовий обсяг кредитів, наданий у національній валюті (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка обсягу іпотечних кредитів, наданих фізичним особам на купівлю, будівництво та реконструкцію нерухомості у національній валюті перерахована до курсу до гривні та динаміка курсу валют за 2018-2023 рр.

Джерело: складено автором на основі [7, 9]

Наукова гіпотеза: первинний ринок нерухомості швидше реагує на макроекономічні зміни, ніж вторинний. Для перевірки цієї гіпотези проаналізований взаємозв'язок обсягів та кількості нових видач іпотек, порівнюючи зі зміною облікової ставки, індексу споживчих цін та валютного курсу. У процесі дослідження було розраховано кореляцію Пірсона за даними в місячному розрізі протягом 2018-2023 років, результати яких наведено у табл. 2.

За результатами розрахунку дійшли до висновку, що найбільший зв'язок (обернена кореляція) спостерігається між показниками кількості нових видач на первинному ринку та зміною валютного курсу. З одного боку, це свідчить, що коливання курсу долару до гривні мають визначний вплив на настрої домогосподарств, відповідно зі зростанням курсу більшість населення розглядає як основну інвестицію – подальшу купівлю валюти. З іншого боку, курс валюти не корелює з обсягом та кількістю видач на вторинному ринку.

Показники кореляції кредитів, наданих банками України фізичним особам на купівлю, будівництво та реконструкцію нерухомості, з основними макроекономічними показниками. 12.2018-01.2024 рр.

Показник	Ступінь залежності курсу uah/ usd, %	Ступінь залежності Індексу споживчих цін, %	Ступінь залежності облікової ставки, %
Нові видачі на первинному ринку(тис. грн.)	-53,58	-23,81	-69,78
Кількість нових видач на первинному ринку	-73,65	-29,97	-68,11
Нові видачі на вторинному ринку(тис. грн.)	31,25	-28,09	-11,84
Кількість нових видач на вторинному ринку	-11,98	-36,49	-43,40

Джерело: розраховано автором у середовищі MS Excel на основі [4, 6, 7, 8]

Це підводить нас до думки про те, що в період значних коливань курсу як банки застосовують більш консервативний підхід до кредитування, так і будівельні компанії можуть призупиняти проєкти на період економічної турбулентності, викликаючи зниження пропозиції на ринку первинної нерухомості. Схожа ситуація виникає щодо взаємозалежності між обліковою ставкою та обсягами іпотечного кредитування позичальниками як на первинному, так і вторинному ринках житла. На первинному ринку нерухомості підвищення облікової ставки призводить до падіння нових видач іпотечних кредитів, а на вторинному ринку зміна облікової ставки на обсяги іпотечного кредитування не впливає.

Аналіз кореляційних зв'язків між індексом споживчих цін та обсягами й кількістю нових видач з іпотечного кредитування на первинному та вторинному ринках засвідчує про наявність від'ємної кореляції, яка перебуває в діапазоні 23-36%, що підтверджує висновок про низький рівень взаємозв'язку. Проте очевидно зі зростанням споживчих цін «просідає» кредитування.

Водночас аналізований вище датасет є дуже неоднорідним. Адже в ньому включені дані як за період органічного зростання 2019-2022 рр., наявності кризових явищ, що мали місце з середини 2022 р., так і активізації кредитування з 2023 року. Був проведений аналогічний аналіз, проте діапазон даних включав лише часовий горизонт 04.2023-01.2024 (період активного кредитування під час війни), табл. 3.

Таблиця 3

Показники кореляції між кредитами, наданими банками України фізичним особам на купівлю, будівництво та реконструкцію нерухомості з основними макроекономічними показниками України за період 04.2023-01.2024рр.

Показник	Ступінь залежності курсу uah/ usd, %	Ступінь залежності Індексу споживчих цін, %	Ступінь залежності облікової ставки, %
Нові видачі на первинному ринку (тис. грн.)	57,79	8,28	-76,76
Кількість нових видач на первинному ринку	60,11	5,48	-72,50
Нові видачі на вторинному ринку (тис. грн.)	34,11	19,68	-79,23
Кількість нових видач на вторинному ринку	27,66	15,05	-73,88

Джерело: розраховано автором у середовищі MS Excel на основі [7, 9, 10, 11]

Натомість протягом 04.2023-01.2024 має місце позитивна кореляція між показниками, які наведені у табл. 3. Доречно зазначити, що курс в цьому проміжку часу коливався від 36.6 до 37.8 гривень за долар США, що є абсолютно незначним, відповідно він просто «співпав» з органічним зростанням нових видач. Це дозволяє зробити висновок, що не дивлячись на тісноту зв'язку, курс долару не має значного впливу на показники кредитування. Облікова ставка тепер має дуже сильну обернену кореляцію з новими видачами (на рівні 70-80%), що

ілюструє тезу про те, що зменшення облікової ставки впливає на збільшення обсягів нових іпотечних кредитів, що абсолютно відповідає «політиці дешевих грошей». Залежність кредитування з індексом споживчих цін на цьому часовому проміжку значно зменшується і показники є абсолютно не корельованими.

Наукова гіпотеза: середньозважена ефективна ставка швидше реагує на зміну облікової ставки на первинному ринку, порівнюючи з вторинним ринком іпотечного кредитування. Первинна інформація для апробації цієї гіпотези наведена на рис. 2.

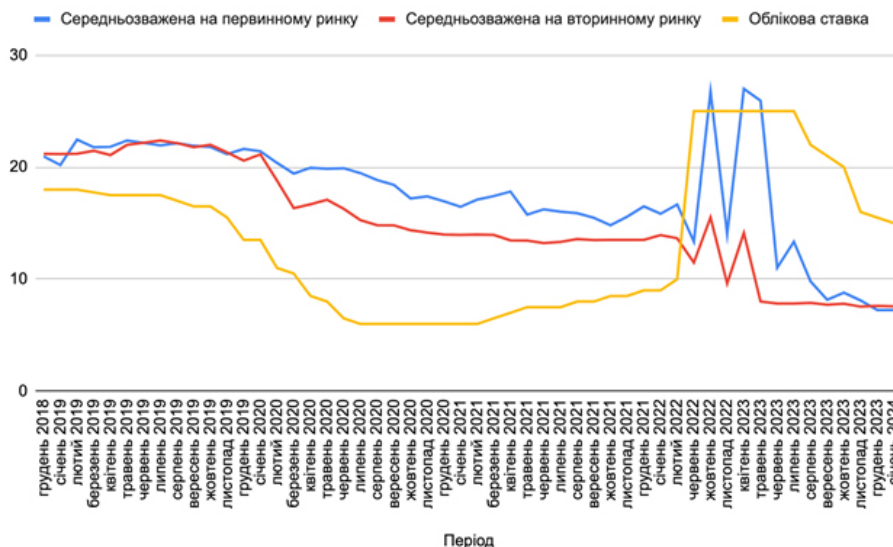

Рис. 2. Динаміка облікової ставки НБУ та середньозваженої ефективної ставки за період грудень 2018 р. – січень 2024 р.

Джерело: складено автором на основі [4]

Примітка: у процесі дослідження було виявлено відсутність даних протягом кількох місяців аналізованого періоду щодо обсягів наданих іпотечних кредитів. Тому було видалення з набору даних відповідних записів.

За результатами аналізу даних рис.2 можна констатувати той факт, що до лютого 2022 р., лінія тренду середньозваженої ставки на вторинному ринку мала спільний тренд з обліковою ставкою та швидше реагувала на її зміни, в той час як середньозважена на первинному ринку падала більш поступово протягом 2019-2022 рр. Нині середньозважена ставка не залежить від облікової, що спричинено державною програмою підтримки «Оселя», яка субсидується з державного бюджету, а кредити надаються на неринкових умовах. Отже, можна зробити висновок, що гіпотеза спростована.

Наукова гіпотеза: середньозважена ставка за іпотечними кредитами знаходиться в прямій залежності (з певним часовим лагом) від індексу споживчих цін, валютного курсу та облікової ставки. Проведений розрахунок показників кореляції наведений у таблиці 4.

Таблиця 4

Показники кореляції між ефективною середньозваженою ставкою іпотечних кредитів на первинному і вторинному ринках та основними макроекономічними показниками розвитку України за 2018-2023 рр., станом на 31.12*

Показник	Ступінь залежності курсу uah/usd, %	Ступінь залежності Індексу споживчих цін, %	Ступінь залежності облікової ставки, %
Середньозважена ефективна ставка на первинному ринку	-50,88	-2,39	3,45
Середньозважена ефективна ставка на вторинному ринку	-79,13	-9,98	-10,63

Джерело: розраховано автором у середовищі MS Excel на основі [7, 9, 10, 11]

Отже, середньозважена ставка за іпотечними кредитами має кореляційний зв'язок лише з показником курсу іноземної валюти і зменшується з його зростанням. Взаємозв'язок ефективної ставки з обліковою ставкою та індексом споживчих цін не спостерігається.

Важливо зазначити, що відмінності у кореляціях цілком можуть виникнути через нерівномірність розподілу іпотечних кредитів на первинному та на вторинному ринках. Динаміка цього співвідношення наведена у таблиці 5.

Таблиця 5

Динаміка співвідношення нових видач банками України кредитів фізичним особам на купівлю, будівництво та реконструкцію нерухомості на первинному та вторинному ринках нерухомості за 2019-2023 рр., станом на 31.12*

	2019	2020	2021	2022	2023
Нові видачі на первинному ринку, од.	860	739	1140	120	127
Нові видачі на вторинному ринку, од.	4372	4823	9512	1898	6008
Співвідношення нових видач на первинному ринку до вторинного, %	19,6	15,3	11,9	6,3	2,1

Джерело: складено автором на основі [4]

Дані табл. 5 свідчать, що співвідношення нових видач іпотечних кредитів на первинному ринку до нових видач на вторинному ринку має стабільно падаючу динаміку. Починаючи з 16% у 2019 р., закінчуючи 2.1% у 2023 р. (де на 17 видач на первинному ринку припадало 659 – на вторинному).

Тому, з одного боку, гіпотеза про те, що первинний ринок нерухомості швидше реагує на макроекономічні зміни, ніж вторинний, підтвердилась, але з іншого боку – при меншій кількості даних вони є більш волатильними, і саме це, на нашу думку, є основною причиною більшого впливу макроіндикаторів на первинний ринок, ніж на вторинний.

У зв'язку зі зростанням кредитного ризику по іпотекам зменшується частка іпотечних кредитів з фіксованою ставкою, що призводить до зниження рівня їх привабливості для фізичних осіб. Цей тренд проілюстрований на рис. 3.

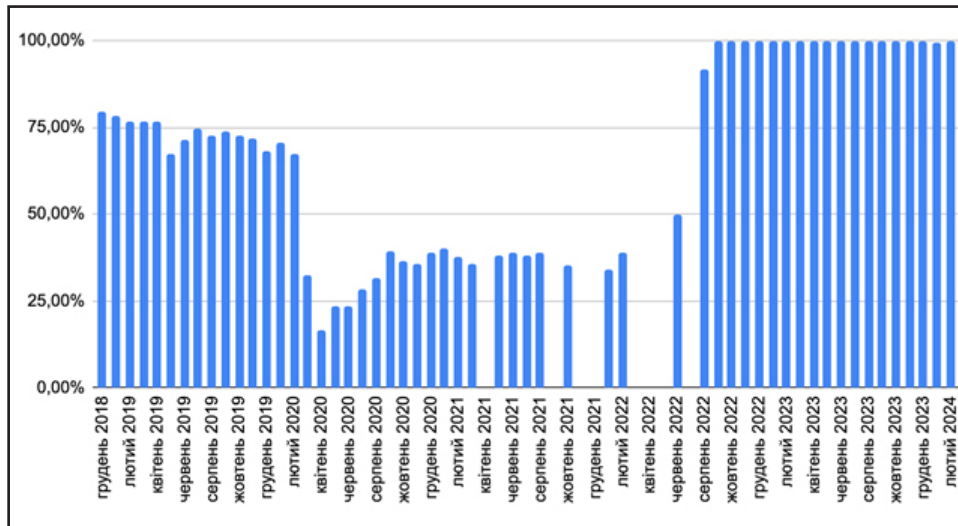

Рис. 3. Динаміка співвідношення нових видач з фіксованою процентною ставкою до загальної кількості видач по Україні протягом періоду грудень 2018 – лютий 2024 рр., станом на 31.12*

Джерело: складено автором на основі [7]

Дані рис. 3 свідчать, що відношення кредитів з фіксованою ставкою поступово зменшувалось протягом грудня 2018 – червня 2022 рр. з 80% до рівня 30-40%. Проте з початком повномасштабного російського вторгнення в Україну – 100% іпотечних кредитів

стали видаватися з фіксованою ставкою, що, на нашу думку, обумовлюється не стільки пропозицією банків, скільки затвердженням державної програми «єОселя».

Висновки. Аналіз кредитування житлової нерухомості в Україні показує, що ринок є висококонцентрованим, з основною часткою іпотечних кредитів, що надаються п'ятьма найбільшими банками. Коливання обмінного курсу гривні має суттєвий вплив на обсяги кредитування. Стабільність обмінного курсу зазвичай супроводжується збільшенням кредитування, тоді як значні коливання або девальвація гривні призводять до зменшення активності на ринку. Це свідчить про те, що як домогосподарства, так і компанії схильні брати кредити за стабільних умов та заощаджувати в умовах економічної невизначеності. Вплив ключової облікової ставки також варіюється залежно від ринку. Зокрема, підвищення ключової ставки призводить до зменшення обсягів нових іпотечних кредитів на первинному ринку, в той час як на вторинному ринку зміни ключової ставки не мають суттєвого впливу. До лютого 2022 року середня ставка на вторинному ринку швидше реагувала на зміни ключової ставки, порівнюючи з первинним ринком, де зниження ставки відбувалося поступово. Однак з початком повномасштабної війни більшість іпотек стали видаватися за фіксованими ставками, що зумовлено як змінами у банківських пропозиціях, так і впливом державної програми «єОселя», яка надає кредити на пільгових умовах за рахунок державних субсидій.

Подальші поглиблені дослідження можуть бути орієнтовані на глибше вивчення впливу державних програм підтримки на ринок іпотечного кредитування та ринок нерухомості в Україні. Одним з можливих напрямів є детальний аналіз ефективності програми «єОселя» у контексті її впливу на фінансову стабільність банківського сектору та доступність іпотечних кредитів для різних соціальних груп. Слід розглянути, як державні субсидії та пільги змінюють кредитні умови та рівень ризику для банків, а також яким чином ці зміни вплинули на динаміку цін на нерухомість і обсяги нових будівництв.

Додатково, слід дослідити реакцію ринку на інші форми державної підтримки в умовах економічної нестабільності та війни. Наприклад, аналіз можливих альтернативних механізмів державного втручання, таких як податкові пільги або спеціальні фінансові інструменти, може надати цінні дані про їх ефективність у підтримці ринку нерухомості.

Крім того, доцільно буде проаналізувати, яким чином зміни у макроекономічних показниках, таких як облікова ставка, інфляція та валютний курс, впливають на кредитні стратегії банків і на загальний стан ринку нерухомості. Це дозволить сформулювати комплексну картину взаємозв'язків між економічними факторами і банківською діяльністю, що сприятиме розробці ефективних політик для забезпечення стабільного розвитку іпотечного ринку в умовах невизначеності.

Список літератури

1. Кремень В. М., Кремень О. І., Гуляєва Л. П. Роль банківського кредитування у розвитку економіки України. Проблеми економіки. 2020. № 3 (45). С. 176-183. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2020-3_0-pages-176_183.pdf (дата звернення 09.09.2024).
2. Примостка Л. О. Вплив економічних циклів на банківську діяльність. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». 2017. № 4(32). С. 175–180.
3. Svitlana Kachula, Maksym Zhytar, Larysa Sidelnykova, Oksana Perchuk, Olena Novosolova. The Relationship between Economic Growth and Banking Sector Development in Ukraine. 2021. URL: https://dspace.dsau.dp.ua/bitstream/123456789/6254/1/%D0%9A%D0%B0%D1%87%D1%83%D0%BB%D0%B0_Scopus_2.pdf (дата звернення 09.09.2024).
4. Ugo Albertazzi, Fulvia Fringuellotti, Steven Ongena. Fixed rate versus adjustable rate mortgages: Evidence from euro area banks.. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0014292123002714> (дата звернення 09.09.2024).
5. Jack Liebersohn How does competition affect retail banking? Quasi-experimental evidence from bank mergers.. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0304405X24000205> (дата звернення 09.09.2024).
6. Bana Abuzayed, Mouldi Ben, Ammar, Philip Molyneux, Nedal Al-Fayoumi. Corruption, lending and bank performance. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1059056023002915> (дата звернення 09.09.2024).

7. Результати анкетування банків про кредити, надані фізичним особам на купівлю, будівництво та реконструкцію нерухомості під заставу нерухомості, 2022-2024 роки. НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/mortgage> (дата звернення 09.09.2024).
8. Державна програма «eОселя». МінЕкономіки. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=3f08b2d6-13e3-4db3-9a15-c9839c0e1ab0&title=Oselia-Vidano> (дата звернення 09.09.2024).
9. Архів офіційного курсу долара США за 1 од., НБУ. Finance.ua. URL: <https://charts.finance.ua/ua/currency/official/-/1/usd> (дата звернення 09.09.2024).
10. Зведена таблиця індексів споживчих цін з 2000 по 2024 рр. (%). «МінФін». URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/> (дата звернення 09.09.2024).
11. Облікова ставка Національного Банку. URL: <https://bank.gov.ua/ua/monetary/archive-rish> (дата звернення 09.09.2024).

References

1. Kremen, V. M., Kremen, O. I., & Hulciaieva, L. P. (2020). The Role of Bank Lending in the Development of Ukraine's Economy. *Problemy ekonomiky*, 3 (45), 176-183. Retrieved from https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2020-3_0-pages-176_183.pdf (accessed 09 September 2024) [In Ukrainian].
2. Prymostka, L. O. (2017). The Influence of Economic Cycles on Banking Activities. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya»*. Seriya "Ekonomika", 4(32), 175–180. [In Ukrainian].
3. Svitlana Kachula, Maksym Zhytar, Larysa Sidelnikova, Oksana Perchuk, Olena Novosolova. (2021). The Relationship between Economic Growth and Banking Sector Development in Ukraine. Retrieved from https://dspace.dsau.dp.ua/bitstream/123456789/6254/1/%D0%9A%D0%B0%D1%87%D1%83%D0%BB%D0%B0_Scopus_2.pdf (accessed 9 September 2024).
4. Ugo Albertazzi, Fulvia Fringuellotti, Steven Ongena. Fixed Rate versus Adjustable Rate Mortgages: Evidence from Euro Area Banks. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0014292123002714> (accessed 9 September 2024).
5. Jack Liebersohn. How Does Competition Affect Retail Banking? Quasi-Experimental Evidence from Bank Mergers. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0304405X24000205> (accessed 9 September 2024)
6. Bana Abuzayed, Mouldi Ben Ammar, Philip Molyneux, Nedal Al-Fayoumi. Corruption, Lending, and Bank Performance. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1059056023002915> (accessed 9 September 2024).
7. Results of Bank Surveys on Loans Granted to Individuals for Purchase, Construction, and Reconstruction of Real Estate Secured by Real Estate, 2022-2024. NBU. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/stability/mortgage> (accessed 9 September 2024) [In Ukrainian].
8. State Program “eOselya”. Ministry of Economy. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=3f08b2d6-13e3-4db3-9a15-c9839c0e1ab0&title=Oselia-Vidano> (accessed 9 September 2024) [In Ukrainian].
9. Archive of the official USD exchange rate per unit, NBU. Finance.ua. Retrieved from <https://charts.finance.ua/ua/currency/official/-/1/usd>
10. Consolidated Table of Consumer Price Indices from 2000 to 2024 (%). “MinFin”. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/> (accessed 9 September 2024) [In Ukrainian].
11. National Bank Discount Rate. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/monetary/archive-rish> (accessed 9 September 2024) [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.09.2024

Прийнята до публікації 22.09.2024

~ МАРКЕТИНГ, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ~

УДК: 658.114:332.6

DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2024-9-322-63-70>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВПЛИВУ ESG-ФАКТОРІВ НА ВАРТІСТЬ КОМПАНІЙ

Бабій О. М., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет,
м. Одеса, Україна
e-mail: olegbabiy@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5199-228X

Котець К. Г., аспірант кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: karina.kot@ukr.net
ORCID: 0009-0000-0422-8887

***Анотація.** Мета дослідження – визначити вплив ESG-факторів (екологічних, соціальних та управлінських) на вартість компанії, проаналізувати їх значення для прийняття управлінських рішень, залучення інвестицій, формування репутації бізнесу та стійкості компанії на ринку. Методика дослідження включає кілька етапів, а саме: огляд літератури, збір даних про компанії та проведення кількісного аналізу щодо впливу ESG-факторів. Результати дослідження свідчать, що впровадження ESG-факторів відіграє важливу роль у забезпеченні стійкого розвитку компаній. Зокрема, ESG допомагає компаніям краще ідентифікувати та управляти потенційними ризиками, пов'язаними з довкіллям, соціальними аспектами і корпоративним управлінням. Це дозволяє мінімізувати не лише операційні, але й репутаційні ризики, які можуть виникнути внаслідок негативної громадської думки або недотримання міжнародних стандартів відповідальності. Крім того, впровадження ESG-принципів сприяє поліпшенню внутрішніх процесів управління компанією, що веде до більшої прозорості, ефективності та довгострокової стабільності. Компанії, які активно впроваджують ESG-стратегії, зазвичай отримують довіру інвесторів, клієнтів і партнерів, що сприяє їхньому конкурентному зростанню на ринку. Практична значимість дослідження полягає у висновках і рекомендаціях. Високі стандарти ESG (екологічного, соціального та корпоративного управління) стають важливим фактором успіху для сучасного бізнесу. Їх впровадження сприяє залученню довгострокових інвестицій, оскільки інвестори все більше приділяють увагу відповідальності компаній у цих сферах. Компанії, які дотримуються високих ESG-стандартів, показують, що вони не лише орієнтовані на отримання прибутку, але й відповідальні перед суспільством, екологією та своїми працівниками. Це зміцнює їхню репутацію на ринку та робить їх привабливими для партнерів і клієнтів, які все частіше вибирають співпрацю з відповідальними бізнесами. Більше того, компанії, які активно впроваджують ESG-принципи, стають більш стійкими до репутаційних ризиків та скандалів. У разі виникнення кризових ситуацій, вони здатні швидше відновити довіру споживачів та партнерів завдяки вже встановленій репутації надійних і соціально відповідальних підприємств. Високі стандарти ESG дають таким компаніям можливість реагувати на виклики сучасного бізнес-середовища гнучко і ефективно, що забезпечує конкурентну перевагу над тими, хто ігнорує ці важливі аспекти.*

***Ключові слова.** ESG-фактори, ESG-скандали, ринкова вартість.*

THEORETICAL BASIS OF THE INFLUENCE OF ESG FACTORS ON THE VALUE OF COMPANIES

Oleg Babiy, PhD in Economics, Associate Professor of Enterprise Economics and Business Activity Organization Department, Odesa National Economic University, Odesa, Ukraine
e-mail: olegbabiy@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5199-228X

Karina Kotets, PhD Student of Enterprise Economics and Business Activity Organization Department, Odesa National Economic University, Odesa, Ukraine
e-mail: karina.kot@ukr.net
ORCID: 0009-0000-0422-8887

Abstract. To determine the impact of ESG factors (environmental, social and management) on the value of companies, to analyze their importance for making management decisions, attracting investments, building a business reputation and stability of companies in the market. Method. The research methodology includes several stages, namely: literature review, company data collection and quantitative analysis on the impact of ESG factors. The results of the study indicate that the introduction of ESG factors plays an important role in ensuring the sustainable development of companies. In particular, ESG helps companies better identify and manage potential risks related to the environment, social aspects and corporate governance. This allows you to minimize not only operational, but also reputational risks that may arise as a result of negative public opinion or non-compliance with international standards of responsibility. In addition, the implementation of ESG principles contributes to the improvement of the company's internal management processes, which leads to greater transparency, efficiency and long-term stability. Companies that actively implement ESG strategies usually gain the trust of investors, customers and partners, which contributes to their competitive growth in the market. High standards of ESG (environmental, social and corporate governance) are becoming an important success factor for modern business. Their implementation contributes to the attraction of long-term investments, as investors increasingly pay attention to the responsibility of companies in these areas. Companies that adhere to high ESG standards show that they are not only profit-oriented, but also responsible to society, the environment and their employees. This strengthens their reputation on the market and makes them attractive to partners and customers who increasingly choose to cooperate with responsible businesses. Moreover, companies that actively implement ESG principles become more resistant to reputational risks and scandals. In case of crisis situations, they are able to quickly restore the trust of consumers and partners thanks to the already established reputation of reliable and socially responsible enterprises. High ESG standards give such companies the opportunity to respond to the challenges of the modern business environment flexibly and effectively, which provides a competitive advantage over those who ignore these important aspects.

Keywords: ESG factors, ESG scandals, market value.

JEL Classification: D210, D240, G140

Постановка проблеми. У сучасному світі виникає необхідність конкурувати з іншими учасниками економічних відносин на непередбачуваних мінливих ринках. Також необхідно постійно переглядати плани щодо присутності у конкретних галузевих і географічних зонах. Самі підприємства також змінюються відповідно до можливостей, що відкриваються перед ними, адаптуючи розмір і структуру своїх ресурсів до цілей, які вони вважають виправданими у цих умовах.

На світовому ринку залучення інвестицій з'являється новий імператив – вимога до компаній врахувати ESG-фактори. Україна також долучається до глобального тренду впровадження ESG-стандартів, хоча цей процес тут тільки набирає обертів.

Саме тому ESG-фактори важливі для підприємств, оскільки вони підвищують інвестиційну привабливість, знижують ризики та покращують репутацію. Компанії, які дотримуються ESG-стандартів, демонструють довгострокову стійкість, ефективніше залучають капітал і зберігають конкурентні переваги на ринку, що загалом позитивно впливає на ринкову вартість компанії.

Але що це насправді означає? Що визначає успіх компаній, які дотримуються ESG-стандартів? Це питання, на які ще немає відповіді у науковій літературі на основі досліджень організацій на різних етапах їх розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка вчених займалися дослідженням ESG-факторів, зокрема їх впливу на фінансові показники компанії, інвестиційну привабливість та сталий розвиток, а також, як дотримання цих стандартів сприяє зниженню ризиків і покращенню корпоративної репутації. Дослідження Хілла, Агілери, Фіфки, Екклза та Серафейма ґрунтовно висвітлюють питання ESG-факторів та проблеми, пов'язані з впровадженням ESG-систем [1, 2, 3, 4]. Келл, Боффо та Паталано детально розглядали основні концепції та практики ESG-інвестування, а також методи кількісного та якісного аналізу цих факторів [5]. В українській науковій сфері підхід до кластеризації акцій за ESG-рейтингами досліджується у роботах Камінського та Негрея, які пропонують практичні методи кількісного оцінювання впливу цих факторів [6].

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеними питаннями ESG-факторів залишаються кілька важливих аспектів. По-перше, це непрозорість стандартів оцінки, які ще не стали універсальними та загальноприйнятими. Компанії часто використовують різні методики для оцінки своїх екологічних, соціальних та управлінських показників, що ускладнює порівняння результатів між різними організаціями. По-друге, залишаються високі репутаційні ризики, пов'язані з можливими скандалами у сфері ESG. Навіть компанії, які заявляють про відповідність ESG-стандартам, можуть опинитися у центрі уваги через недотримання обіцянок або недостатню прозорість.

Метою статті. Визначити вплив ESG-факторів (екологічних, соціальних та управлінських) на вартість компанії, проаналізувати їх значення для прийняття управлінських рішень,

залучення інвестицій, формування репутації бізнесу, стійкості компаній на ринку та їх здатності витримувати кризи, включаючи репутаційні ризики, пов'язані зі скандалами.

Основний матеріал. ESG-фактори – це сукупність критеріїв, що використовуються для оцінки компаній за їхньою екологічною, соціальною та управлінською відповідальністю. Ці аспекти охоплюють різні напрямки діяльності компанії, допомагаючи інвесторам оцінити її стійкість, етичні стандарти та потенціал для довгострокового розвитку. ESG-фактори компанії стають все більш важливою частиною інвестиційного процесу. Для інвесторів ключовою мотивацією в практиці розгляду екологічних, соціальних та управлінських проблем (ESG) як частини фінансового аналізу є отримання більш повного розуміння компаній, у які вони інвестують.

ESG складається з трьох показників: екологічного, соціального та корпоративного управління. Кожний показник так само складається з різноманітних складових. Як приклад, у табл. 1 наведено характеристику складових ESG-факторів за кожним показником. Екологічний показник вимірює зусилля фірми щодо збереження природи, шляхом адаптації до змін в кліматі та скорочення викидів вуглецю, управління відходами, що утворюються під час виробничого процесу, ефективного використання енергії та води, звернення уваги на знищення лісів та біорізноманіття. Соціальний показник характеризується увагою компанії до людей та відносин з ними. До соціального показника належать: задоволення клієнтів, забезпечення захисту даних та конфіденційності, гендерна рівність, залучення працівників, відносини з громадськістю, права людини та трудові стандарти. До фактору управління належать основні стандарти управління компанією. Цей показник охоплює склад та структуру ради ревізійної комісії, уникнення хабарництва та корупції, виконавчу політику компенсації та лобіювання, політичні внески та схеми.

Таблиця 1

Характеристика складових ESG-факторів

№	Показник	Сутність	Основна проблематика
1.	Екологічний (E)	Збереження світу природи	Зміна клімату та викиди вуглецю
			Забруднення повітря і води
			Біорізноманіття
			Вирубка лісів
			Енергоефективність
			Поводження з відходами
			Дефіцит води
2.	Соціальний (S)	Увага та відносини з людьми	Задоволеність клієнтів
			Захист даних і конфіденційність
			Гендерна рівність
			Залучення співробітників
			Громадські відносини
			Права людини
			Умови праці
3.	Управлінський (G)	Стандарти управління компанії	Структура ревізійної комісії
			Хабарництво та корупція
			Компенсація керівникам
			Лобіювання
			Політичні внески
			Схеми викривачів
			Винагорода керівників

Джерело: розроблено авторами на основі [7]

Цей опис показників відображає основні теми, охоплені кожним із аспектів. Однак для проведення досліджень кожен критерій має бути представлений у формі кількісного індикатора. Звернемо увагу на те, що не існує єдиної методології для оцінки рівня відповідності критеріям. Проте існує багато аналітичних компаній та агентств, які публікують свої дослідження щодо дотримання ESG-критеріїв. Деякі з них зосереджуються на оцінці конкретних аспектів сталості.

Найвищою оцінкою є загальний ESG-рейтинг компанії. Компанії оцінюються за шкалою від AAA до CCC, де AAA означає найвищий рівень управління ESG-ризиками, а CCC – найнижчий, або від (0 до 10). Такі рейтинги допомагають інвесторам оцінити, наскільки компанії підготовлені до майбутніх викликів і можливостей у сфері ESG.

Ці оцінки не є абсолютними показниками ефективності компаній, оскільки вони залежать від багатьох факторів, включаючи специфіку галузі, економічні умови та регіональні особливості. Вони розроблені для того, щоб забезпечити можливість порівняння з іншими компаніями, які працюють у тій самій галузі. Основна мета таких оцінок полягає в тому, щоб допомогти інвесторам, аналітикам та іншим зацікавленим сторонам зрозуміти, як компанія виглядає на фоні своїх конкурентів. Наведемо у табл. 2, рейтингову шкалу від AAA до CCC (від 0 до 10).

Таблиця 2

Підсумкова рейтингова оцінка ESG-факторів від AAA до CCC

№	Оцінка	Висновок	Фінальний показник
1.	AAA	Лідери	8.571 - 10.0
2.	AA	Лідери	7.143 – 8.571
3.	A	Середній показник	5.714 – 7.143
4.	BBB	Середній показник	4.286 – 5.714
5.	BB	Середній показник	2.857 – 4.286
6.	B	Аутсайтери	1.429 – 2.857
7.	CCC	Аутсайтери	0.0 – 1.429

Джерело: розроблено авторами на основі [8]

Перейдемо до аналізу нематеріальних аспектів ESG, а саме як репутація впливає на ринкову вартість компанії. Для прикладу візьмемо дві компанії, які причетні до медіа-продуктів, а саме Disney та Netflix.

Netflix – це популярна стрімінгова платформа, яка пропонує великий вибір фільмів, серіалів і документальних фільмів. Вона відома своїми оригінальними шоу, такими як «Дивні дива» та «Картковий будинок». Netflix доступний у багатьох країнах і надає користувачам можливість дивитися контент без реклами за підпискою [9].

Disney – це медіа-гігант, відомий своїми класичними анімаційними фільмами, такими як «Король Лев» та «Попелюшка», а також франшизами, як Marvel і Star Wars. Платформа Disney+ пропонує доступ до великої бібліотеки контенту від Disney, Pixar, Marvel, Star Wars та National Geographic, орієнтуючись на сімейну аудиторію [10].

Netflix та Disney є провідними медіакомпаніями, але обидві зазнавали скандалів, пов'язаних з контентом і корпоративною політикою. Обидві компанії також неодноразово стикалися з викликами у політичній та соціальній сферах, адже їхні рішення та контент часто викликають гострі дискусії серед різних груп глядачів і критиків. Щоб краще зрозуміти вплив цих факторів, проведемо аналіз ESG-скандалів компаній та як вони відобразились на річних показниках ринкової вартості компаній.

До «соціальних скандалів» компанії Disney за період 2020-2024 років належать такі події:

– 2024 рік – компанія Disney потрапила у расистський скандал. Старший віце-президент компанії Майкл Джордано під час розмови, записаної на приховану камеру, визнав, що компанія приймає людей на певні посади, враховуючи їхню расу та стать [11].

– 2023 рік – проти компанії подано колективний позов, у якому стверджується, що Disney платить 9000 жінкам менше, ніж їх колегам-чоловікам на подібних посадах [12].

– 2020 рік – у березні 2020 року Disney збирається випустити пригодницьку драму «Мулан» – ремейк однойменного мультфільму 1998 року. Але протестувальники у Гонконгу закликають бойкотувати фільм через антидемократичні заяви актриси Лю Іфей, яка зіграла в «Мулан» головну роль [13].

Серед «управлінських скандалів» компанії Disney – скандал між Disney та Скарлет Йохансон у 2021 році, який порушував умови договору та розміри винагороди [14].

До «соціальних скандалів» компанії Netflix за період 2020-2024 років належать такі події:

– 2024 рік – Американського актора серіалу Netflix знайшли мертвим у в'язниці [15].

– 2023 рік – Співзасновник Netflix йде з посади гендиректора, який керував компанією 25 років [16].

– 2021 рік – популярна стрімінгова платформа Netflix потрапила у гучний скандал через новий фільм «Красуні», в якому актриси-підлітки виконують відверті танці. Через це багато передплатників закликають глядачів влаштувати бойкот сервісу. Через це кількість передплатників сервісу зменшилась у 5 разів, порівнюючи з вереснем 2020 року [17].

До «управлінських скандалів» компанії Netflix можна віднести погану ситуацію 2024 року, коли компанії Facebook і Netflix опинилися у центрі звинувачень, пов'язаних із махінаціями та неналежним використанням особистих повідомлень користувачів. Зокрема, обидві компанії були звинувачені в тому, що вони несанкціоновано збирали та обробляли приватну інформацію своїх користувачів для власної вигоди, що суперечить принципам конфіденційності та захисту даних. Ця подія викликала значний суспільний резонанс, особливо серед активістів і організацій, які борються за права на конфіденційність у цифрову епоху. Внаслідок скандалу акції Netflix і Facebook різко впали, оскільки інвестори побоювалися, що це може призвести до юридичних наслідків, великих штрафів або додаткових регуляторних обмежень. Крім того, це суттєво вдарило по репутації обох компаній, що спричинило відтік частини користувачів та негативний вплив на довіру до їхніх послуг у майбутньому. [18].

Внаслідок аналізу двох компаній було виявлено два фактори складових ESG-аналізу, а саме фактори «соціальних скандалів» та «управлінських скандалів». Управлінські скандали безпосередньо впливають на довіру інвесторів, оскільки породжують занепокоєння щодо якості корпоративного управління. Суспільні скандали можуть спричинити негативні суспільні настрої та суттєво вплинути на споживчу лояльність та відносини з працівниками, що загалом призведе до зміни показників ринкової вартості компанії. Це може знизити довіру інвесторів і партнерів, ускладнити залучення нових клієнтів, а також збільшити витрати на репутаційний менеджмент та юридичні послуги. Компанії доведеться інвестувати значні ресурси у відновлення своєї репутації, що може позначитися на її довгостроковій конкурентоспроможності та позиціях на ринку.

У табл. 3 наведемо результати ринкової вартості компаній Netflix та Disney за 2020-2024 роки.

Таблиця 3

Результати ринкової капіталізації компаній Disney та Netflix за 2020-2024 роки

Найменування компанії	Рік	Ринкова капіталізація \$, Б	Зміна %
Disney	2020	328,02	27,35
	2021	281,53	-14,17
	2022	158,43	-43,73
	2023	165,25	4,31
	2024	168,60	2,03
Netflix	2020	238,89	68,25
	2021	267,46	11,96
	2022	131,22	-50,94
	2023	213,09	62,39
	2024	302,72	42,06

Джерело: розроблено авторами на основі [19, 20]

Провівши аналіз результатів ринкової капіталізації компаній Disney та Netflix, а саме впливу скандальних ситуацій на загальний показник, можна констатувати суттєве зниження вартості акцій обох компаній після виникнення криз. У випадку з Disney, це було пов'язано зі скандалами щодо змісту їхньої продукції та взаємодії з творчими колективами, що спри-

чинило втрату частини лояльної аудиторії та негативну реакцію інвесторів. У Netflix схожі тенденції спостерігалися після скандалів, пов'язаних із конфіденційністю даних і суперечливим контентом, що також призвело до падіння їх ринкової вартості.

В обох випадках скандали значно вплинули на фінансову стабільність компаній і вимагали суттєвих витрат на відновлення іміджу.

Висновки. Узагальнюючи теоретичні засади впливу ESG-факторів на вартість компаній, можна зробити висновок, що екологічні, соціальні та управлінські аспекти відіграють дедалі важливішу роль у формуванні довгострокової стійкості бізнесу. Компанії, які активно впроваджують ESG-принципи, знижують свої ризики, покращують репутацію, підвищують ефективність управління та залучають більше інвестицій. Отже, інтеграція ESG-факторів сприяє підвищенню вартості компанії, водночас забезпечуючи стійке зростання і конкурентні переваги на ринку.

Прикладом цього є компанія Disney, яка постійно працює над підвищенням екологічної стійкості, зокрема шляхом зменшення викидів і використання відновлюваних ресурсів. Крім того, компанія наголошує на соціальній відповідальності через створення різноманітного контенту та дотримання високих етичних стандартів. Однак скандали, пов'язані зі звинуваченнями у недостатній різноманітності або суперечливих політичних позиціях, можуть негативно вплинути на лояльність споживачів та викликати падіння вартості акцій. Така ситуація сталася, коли Disney зазнав критики за відповідь на соціальні питання у 2022 році, що вплинуло на довіру інвесторів та викликало зниження ринкових показників.

Netflix також активно впроваджує ESG-принципи, зокрема у сфері інклюзивності та соціальної справедливості. Однак скандали, пов'язані з суперечливим контентом, як це сталося у випадку з фільмом «Маленькі красуні», негативно відобразилися на репутації компанії. Це викликало відтік підписників та зниження вартості акцій, що доводить, наскільки важливим є баланс між соціально відповідальним контентом і суспільними очікуваннями.

Отже, навіть якщо компанії успішно інтегрують ESG-фактори (екологічні, соціальні та управлінські) у свою діяльність, то це не гарантує повного захисту від негативних наслідків скандалів. У випадку виникнення великих репутаційних криз або скандалів, пов'язаних, наприклад, із корпоративним управлінням або етичними питаннями, такі події можуть суттєво підірвати фінансові показники компанії. Навіть найкращі стратегії щодо сталого розвитку можуть бути недостатніми для того, щоб забезпечити компанію від втрат довіри з боку інвесторів, якщо організація потрапляє у ситуації, які компрометують її імідж.

Список літератури

1. Aguilera R. V., Rupp D. E., Williams C. A., Ganapathi J. Putting the S back in corporate social responsibility: A multilevel theory of social change in organizations. *Academy of management review*. 2007. №32(3). P. 836-863.
2. Hills J. Environmental, Social, and Governance (ESG) Investing: a balanced review of theoretical backgrounds and practical implications. Routledge. 2019. 370 p.
3. Fifka M. The Development and State of Research on Social and Environmental Reporting in Global Comparison. *Journal für Betriebswirtschaft*. 2012. №62. P. 45-84. DOI: 10.1007/s11301-012-0083-8
4. Eccles R. G., Ioannou I., Serafeim G. The impact of corporate sustainability on organizational processes and performance. *Management Science*. 2014. №60(11). P. 2835-2857.
5. Kell G. The Remarkable Rise of ESG. *Forbes*. 2018. URL: <https://www.forbes.com/sites/georgkell/2018/07/11/the-remarkable-rise-of-esg/?sh=52b8fccd1695> (дата звернення 24.09.2024).
6. Kaminskyi A., Nehrey M. ESG-Score effect in risk assessment of direct and portfolio investment: evidence from CEE markets. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University*. 2022. №15. P. 38-44. DOI: 10.26565/2310-9513-2022-15-04
7. Колот А. Корпоративна соціальна відповідальність: еволюція та розвиток теоретичних поглядів. *Економічна теорія*. 2013. № 4. С. 5–27.
8. ESG ratings methodology. Powering better investment decisions - MSCI. URL: <https://www.msci.com/esg-and-climate-methodologies> (дата звернення 24.09.2024).
9. Netflix, Inc. (2019). Netflix Annual Report 2019. URL: <https://ir.netflix.net/financials/annual-reports-and-proxies/default.aspx> дата звернення 24.09.2024).
10. The Walt Disney Company. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/The_Walt_Disney_Company (дата звернення: 20.09.2024).

11. Антикор. Компанія Дісней потрапила у великий расистський скандал. URL:<https://antikor.com.ua/articles/709139> (дата звернення: 23.09.2024).
12. Кореспондент. Компанія Дісней потрапила в гучний скандал. URL:<https://korrespondent.net/lifestyle/4647137-kompanyia-Disney-popala-v-hromkyi-skandal> (дата звернення: 23.09.2024).
13. Скандал навколо «Мулан» створив для Дісней багато проблем. Дзеркало тижня. URL:<https://zn.ua/ukr/CULTURE/skandal-navkolo-mulan-stvoriv-dlja-disney-bahato-problem.html> (дата звернення: 23.09.2024).
14. BBC. Скарлетт Йоганссон судиться з Disney через «Чорну вдову». URL:<https://www.bbc.com/ukrainian/news-58024404> (дата звернення: 23.09.2024).
15. Уніан. Зірку серіалу Netflix знайшли мертвим у тюремній камері. URL:<https://www.unian.ua/lite/stars/zirka-serialu-netflix-dzhon-istsayd-makallister-pomer-u-v-yaznici-12658353.html> (дата звернення: 24.09.2024).
16. Співзасновник Netflix йде з посади гендиректора – керував компанією 25 років. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/01/20/696165/> (дата звернення: 24.09.2024).
17. Netflix заgrimів у резонансний скандал: кіномани вимагають видалити новий фільм. Дніпро 24. URL:https://24tv.ua/dnipro/netflix-zagrimiv-rezonansniy-skandal-kinomani-ostanni-povini_n1414634 (дата звернення: 24.09.2024).
18. Обмін заради наживи: Facebook та Netflix звинуватили у махінаціях з особистими повідомленнями. Фокус. URL:<https://focus.ua/uk/digital/637718-obmin-zaradi-nazhivi-facebook-i-netflix-zvinuvatili-v-mahinaciyah-z-osobistimi-povidomlenniyami> (дата звернення: 24.09.2024).
19. Ринкова капіталізація Walt Disney. URL:<https://companiesmarketcap.com/walt-disney/marketcap/> (дата звернення: 25.09.2024).
20. Ринкова капіталізація Netflix. URL: <https://companiesmarketcap.com/netflix/marketcap/> (дата звернення: 25.09.2024).

References

1. Aguilera, R. V., Rupp, D. E., Williams, C. A., Ganapathi J. (2007). Putting the S back in corporate socialresponsibility: A multilevel theory of social change in organizations. *Academy of management review*, 32(3), 836-863.
2. Hills, J. (2009). *Environmental, Social, and Governance (ESG) Investing: a balanced review of theoretical backgrounds and practical implications*. Routledge.
3. Fifka, M. (2012). The Development and State of Research on Social and Environmental Reporting in GlobalComparison. *Journal für Betriebswirtschaft*, 62, 45-84. DOI: 10.1007/s11301-012-0083-8
4. Eccles, R. G., Ioannou, I., Serafeim, G. (2014). The impact of corporate sustainability on organizational processes and performance. *Management Science*, 60(11), 2835-2857.
5. Kell, G. (2018). The Remarkable Rise of ESG. *Forbes*. Retrieved from <https://www.forbes.com/sites/georgkell/2018/07/11/the-remarkable-rise-ofesg/?sh=52b8fcd1695> (accessed 24 September 2024).
6. Kaminskyi, A., Nehrey, M. (2022). ESG-Score effect in risk assessment of direct and portfolio investment: evidence from CEE markets. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University*, 15, 38-44. DOI: 10.26565/2310-9513-2022-15-04
7. Kolot A. (2013). Corporate social responsibility: evolution and development of theoretical views. *Ekonomichna teoriya*, 4, 5–27. [In Ukrainian].
8. ESG ratings methodology. Powering better investment decisions - MSCI. Retrieved from <https://www.msci.com/esg-and-climate-methodologies> (accessed 24 September 2024).
9. Netflix, Inc. (2019). *Netflix Annual Report 2019*. Retrieved from <https://ir.netflix.net/financials/annual-reports-and-proxies/default.aspx> (accessed 24 September 2024)
10. The Walt Disney Company. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/The_Walt_Disney_Company (accessed 20 September 2024)
11. Antykor. The Disney company got into a big racist scandal. Retrieved from <https://antikor.com.ua/articles/709139> (accessed 23 September 2024) [In Ukrainian].
12. Korespondent. The Disney company got into a loud scandal. Retrieved from <https://korrespondent.net/lifestyle/4647137-kompanyia-Disney-popala-v-hromkyi-skandal> (accessed 23 September 2024). [In Ukrainian].

13. The scandal surrounding «Mulan» created many problems for Disney. Dzerkalo tyzhnia. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/CULTURE/skandal-navkolo-mulan-stvoriv-dlja-disney-bahato-problem.html> (accessed 23 September 2024). [In Ukrainian].
14. BBC. Scarlett Johansson Sues Disney Over «Black Widow». Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/news-58024404> (accessed 23 September 2024). [In Ukrainian].
15. Unian. The star of the Netflix series was found dead in a prison cell. Retrieved from <https://www.unian.ua/lite/stars/zirka-serialu-netflix-dzhon-istsayd-makallister-pomer-u-v-yaznici-12658353.html> (accessed 24 September 2024). [In Ukrainian].
16. The co-founder of Netflix is stepping down from the position of CEO – he led the company for 25 years. Ekonomichna pravda. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2023/01/20/696165/> (accessed 24 September 2024). [In Ukrainian].
17. Netflix has become involved in a high-profile scandal: moviegoers are demanding the removal of a new film. Dnipro 24. Retrieved from https://24tv.ua/dnipro/netflix-zagrimiv-rezonansniy-skandal-kinomani-ostanni-novini_n1414634 (accessed 24 September 2024). [In Ukrainian].
18. Sharing for profit: Facebook and Netflix accused of scams with private messages. Focus. Retrieved from: <https://focus.ua/uk/digital/637718-obmin-zaradi-nazhivi-facebook-i-netflix-zvinuvatili-v-mahinaciyah-z-osobistimi-povidomlenniyami> (accessed 24 September 2024). [In Ukrainian].
19. Walt Disney market capitalization. Retrieved from <https://companiesmarketcap.com/walt-disney/marketcap/> (accessed 25 September 2024). [In Ukrainian].
20. Netflix market capitalization. Retrieved from <https://companiesmarketcap.com/netflix/marketcap/> (accessed 25 September 2024). [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.09.2024

Прийнята до публікації 24.09.2024

СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ: РОЛЬ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Беркар Ю. В., магістрант кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

e-mail: yuliaberkar@gmail.com

ORCID:0009-0001-9965-4359

Літвінов О. С., доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, проректор з наукової роботи, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

e-mail: Litvinov_a213@ukr.net

ORCID:0000-0002-1424-6904

***Анотація.** У статті проаналізовано процес інтеграції малих сільськогосподарських підприємств у великі аграрні формування в Україні. Мета дослідження полягає у всебічному аналізі соціально-економічних передумов, механізмів та наслідків інтеграції малих сільськогосподарських підприємств у агрохолдинги в Україні, а також визначення можливих шляхів вирішення проблем, пов'язаних з цим процесом. Методика дослідження базується на комплексному підході до вивчення процесів інтеграції в аграрному секторі. Розглянуто сучасні тенденції розвитку аграрного сектору, а також механізми та форми інтеграції в сільському господарстві. Досліджено передумови, що спонукають малі сільськогосподарські підприємства до інтеграції. Проаналізовано економічні наслідки інтеграції. Також висвітлюються соціальні наслідки для сільської місцевості. Виявлено протиріччя між економічними та соціальними аспектами інтеграції. Запропоновано рекомендації щодо державного регулювання інтеграційних процесів для забезпечення балансу між економічною ефективністю та соціальним добробутом. Практична значущість дослідження полягає у формуванні основи для розробки комплексної стратегії управління інтеграційними процесами в аграрному секторі України. Результати можуть бути використані для вдосконалення державної політики у сфері сільського господарства, розробки програм підтримки малих фермерських господарств та сталого розвитку сільських територій.*

***Ключові слова:** сільське господарство, агропідприємство, інтеграція, передумови для інтеграції, механізми інтеграції, економічні наслідки інтеграції, соціальні наслідки інтеграції.*

STRATEGIES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISES OF UKRAINE: THE ROLE OF INTEGRATION PROCESSES

Yuliia V. Berkar, Master of the Department of Business Economics and Business Organization Odessa National University of Economics, Odessa, Ukraine

e-mail: yuliaberkar@gmail.com

ORCID:0009-0001-9965-4359

Oleksandr S. Litvinov, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of enterprise economics and organization of entrepreneurial activity, vice-rector for scientific work

Odessa National University of Economics, Odessa, Ukraine

e-mail: Litvinov_a213@ukr.net

ORCID:0000-0002-1424-6904

***Abstract.** The article examines the process of integration of small agricultural enterprises in Ukraine into large agricultural holdings. The purpose of the study is a comprehensive analysis socio-economic prerequisites, mechanisms and consequences of the integration of small agricultural enterprises into agricultural holdings in Ukraine, as well as determining possible ways to solve problems related to this process. A thorough analysis of the prerequisites, forms, mechanisms and consequences of this process is carried out. It has been established that the integration of small agricultural enterprises into agricultural holdings is a complex phenomenon caused by various interrelated factors. The main prerequisites for integration include the desire to increase production volumes and profits, reduce costs, use the achievements of NTP, lack of own financial resources for modernization, increased competition and product quality requirements. The main forms of integration are systematized: mergers and acquisitions, creation of joint ventures, contractual integration, cooperation, franchising, leasing, agro-industrial clusters, public-private partnership. The economic and social consequences of the integration of small agricultural enterprises into agricultural holdings are assessed. Positive economic results include increased production efficiency, access to finance and sales markets, and technology modernization. However, there are risks of market monopolization,*

reduced competitiveness and bankruptcy of small enterprises. Both positive (new jobs for qualified personnel, development of infrastructure) and negative (reduction of total employment, decline of remote villages) consequences were found in the social sphere. It was concluded that finding a balance between economic efficiency and social justice is a key task for ensuring the sustainable development of the agricultural sector of Ukraine. Attention is focused on the importance of international experience in regulating integration processes in agriculture and the possibility of its adaptation to the realities of Ukraine. The need for a comprehensive state policy that would take into account the interests of all parties and promote the harmonious development of both large and small agricultural producers was emphasized. It is also indicated that state regulation is critically important for ensuring the sustainable development of the agricultural sector, as it can guarantee the protection of workers' rights, support the development of rural communities, and stimulate the cooperation of small agricultural producers.

Keywords: agriculture, agribusiness, integration, prerequisites for integration, mechanisms of integration, economic consequences of integration, social consequences of integration.

JEL Classification: Q120; Q130

Постановка проблеми. У багатьох країнах світу спостерігається тенденція до збільшення концентрації сільськогосподарського виробництва, що призводить до зростання впливу великих агрохолдингів в агросекторі та до серйозних викликів для малих сільськогосподарських підприємств.

В Україні ця тенденція має особливе значення з огляду на значення для країни сільського господарства та тих структурних змін в аграрній сфері, що відбулися з переходом від колгоспної системи до ринкової економіки. Розвиток та формування агрохолдингів надає значний вплив на структуру ринку, конкурентне середовище, формування соціальних відносин у сільській місцевості. З іншого боку, економічна необхідність підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства потребує модернізації та технологічного поновлення галузі, де інтеграція може відігравати ключову роль, забезпечуючи доступ до сучасних агротехнологій та економію за рахунок масштабу виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати дослідження про розвиток агропромислового комплексу та його сфер представлені у працях багатьох провідних вітчизняних економістів, зокрема таких як Ю. Малько, А. С. Чмелева, А. К. Дергачов, Ю. Самойлик, М. Вернігор, М. П. Бутко, В. С. Батьківщина, С. А. Корецька, П. М. Макаренко, В. І. Пілявський та інших. Інвестиційно-інтеграційні процеси в Україні вивчають такі вітчизняні науковці, як П. Т. Саблук, М. І. Кісіль, І. І. Лукінов, В. В. Юрчишин, М. Я. Дем'яненко, М. В. Калінчик, В. К. Терещенко, О. М. Шпичак, Л. І. Бровко, І. І. Сталев, В. М. Просяник, С. А. Буткевич, М. Й. Малік.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Хоча було проведено безліч досліджень з цієї наукової проблеми, потрібен комплексний підхід до систематизації методів інтеграції малих сільськогосподарських підприємств у агропродовольчі ланцюжки зі значним додаванням вартості та обґрунтуванням стратегій їх розвитку.

Метою статті полягає у всебічному аналізі соціально-економічних передумов, механізмів та наслідків інтеграції малих сільськогосподарських підприємств у агрохолдинги в Україні, а також визначення можливих шляхів вирішення проблем, пов'язаних з цим процесом.

Для досягнення цієї мети необхідно виконати такі завдання: провести аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку малих сільськогосподарських підприємств та агрохолдингів в Україні; вивчити передумови інтеграції малих агропідприємств у великі агрохолдинги; дослідити основні форми та механізми інтеграції малих сільськогосподарських підприємств у агрохолдинги; оцінити економічні наслідки інтеграції, включаючи зміни в продуктивності праці, ефективності виробництва, інвестиційній привабливості та конкурентоспроможності агропідприємств; проаналізувати соціальні наслідки інтеграції, зокрема її вплив на зайнятість сільського населення, розвиток сільських територій та збереження культурної спадщини; проаналізувати протиріччя між економічними та соціальними наслідками інтеграції; сформулювати рекомендації щодо державного регулювання процесів інтеграції для забезпечення сталого розвитку аграрного сектору.

Основний матеріал. Нині процес створення та розвитку інтегрованих структур пов'язаний із глобальними тенденціями концентрації виробництва. У розвинених країнах співпраця та інтеграція між сільським та промисловим секторами відіграють ключову роль на ринках, сприяючи соціально-економічному прогресу. Основою для розвитку інтегрованих структур в агропромисловому комплексі є складна система виробничих та фінансових відносин між учасниками. Формується єдина економічна система, де взаємодіють різні галузі, включаючи сільське господарство та промисловість, які працюють спільно та взаємопов'язані [1].

Інтеграційні процеси у сільському господарстві України нарощують свій масштаб, що призводить до значних структурних змін у цій галузі. Цей тренд характеризується збільшенням впливу великих агрохолдингів та поступовим скороченням кількості дрібних сільськогосподарських підприємств.

Тенденції розвитку малих сільськогосподарських підприємств і агрохолдингів в Україні характеризуються складною динамікою і відображають загальний процес трансформації аграрного сектору країни. Малі сільськогосподарські підприємства, включаючи фермерські та присадибні господарства, продовжують відігравати важливу роль у сільськогосподарському виробництві, особливо в районах, де широко поширена ручна праця, наприклад, в овочівництві та садівництві. Однак вони стикаються з багатьма проблемами, включаючи обмежений доступ до фінансових ресурсів, сучасних технологій та ринків. Проте спостерігається тенденція до поступової модернізації дрібних фермерських господарств, їх спеціалізації та підвищення ефективності виробництва [2].

Водночас агрохолдинги демонструють тенденцію до подальшої консолідації земельних ресурсів та розширення сфер своєї діяльності. Вони активно впроваджують інноваційні технології, включаючи точне землеробство та автоматизацію виробничих процесів, які дозволяють їм досягати більш високої продуктивності та ефективності. Агрохолдинги також розширюють свою присутність у переробному та логістичному секторах, створюючи вертикально інтегровані структури. Спостерігається тенденція до диверсифікації діяльності агрохолдингів, такої як органічне виробництво та розвиток нішевих культур [3].

У контексті земельної реформи та відкриття українського ринку землі очікується подальша трансформація структури сільськогосподарського виробництва. Малі підприємства можуть зіткнутися з посиленням конкуренції за земельні ресурси, але в той же час отримати можливість розширити свої фермерські господарства. Агрохолдинги загалом можуть зіткнутися з обмеженнями по концентрації земель, що, зі свого боку, може спонукати їх до пошуку нових форм співпраці з дрібними виробниками. Тенденції розвитку показують, що сільськогосподарське виробництво між великими високотехнологічними агрохолдингами і спеціалізованими малими і середніми підприємствами поступово поляризується, а частка середніх фермерських господарств поступово знижується [4].

У цьому контексті питання відкриття ринку землі є складним та неоднозначним, оскільки є як позитивні сторони цього рішення, такі як можливість залучення більших інвестицій та доступу до кредитів, ефективніше використання землі, так і негативні моменти, такі як ризик монополізації та неконкурентоспроможність малих підприємств, а також екологічні питання. Саме тому питання інтеграції агровиробників не може мати апріорі однозначно вірного рішення. Ефективність цього рішення залежатиме від подальшого регулювання ринку та державних заходів підтримки підприємців малого та середнього агробізнесу.

Відповідно до законодавства України інтеграція (від лат. *integratio* – відновлення) це об'єднання в ціле будь-яких окремих частин. Глобальна економічна інтеграція – це процес інтернаціоналізації господарського життя, зближення економіки ряду країн [5]. Енциклопедія трактує термін інтеграція як об'єднання будь-яких елементів в одне ціле, а також поєднання та координація дій різних частин цілісної системи; процес взаємозближення і взаємодії окремих структур [6].

Що стосується інтеграції у сільському господарстві, то це процес об'єднання підприємств чи їх підрозділів для досягнення спільних цілей або створення нового підрозділу на базі одного підприємства для розширення сфер його діяльності.

Форма інтеграції у сільському господарстві відображає різні способи інтеграції та взаємодії суб'єктів аграрного сектору. Виділяються вертикальна та горизонтальна інтеграція суб'єктів господарювання. Горизонтальна інтеграція передбачає об'єднання підприємств, які виробляють однотипну продукцію або надають аналогічні послуги, з метою розширення масштабів виробництва і зміцнення позицій на ринку.

Вертикальна інтеграція об'єднує компанії на різних етапах виробничого ланцюга, дозволяючи контролювати весь процес від виробництва до продажу продукції. Якщо сільгоспвиробники купують переробні підприємства або створюють власні канали збуту, або переробні підприємства купують чи створюють власне сільськогосподарське виробництво, то інтеграція безпосередньо передбачає об'єднання підприємств у різних галузях, які технічно не пов'язані між собою, з метою диверсифікації ризиків і розширення сфери діяльності [7].

Також виділяються й інші види інтеграції. Кооперація – це однокластерна інтеграція добровільних об'єднань виробників для спільного вирішення певних завдань, які можуть

виникнути при створенні виробничих, сервісних або маркетингових кооперативів, що характеризуються географічною концентрацією взаємопов'язаних компаній, постачальників, освітніх установ і дослідницьких центрів для підвищення конкурентоспроможності регіону за рахунок синергії та інновацій [8].

Контрактна інтеграція базується на співпраці, заснованій на договірних відносинах без злиття капіталу, прикладом чого може бути контрактне сільське господарство або аутсорсинг певних функцій [9].

Сільськогосподарська і промислова інтеграція передбачає об'єднання сільськогосподарських, переробних і торгових підприємств в єдину систему для оптимізації всього циклу виробництва і реалізації продукції [10].

Процес інтеграції підприємств потребує формулювання певних етапів та взаємодії певних суб'єктів або механізму інтеграції. Механізм інтеграції у сільському господарстві являє собою різні способи та інструменти за допомогою яких відбувається інтеграція і взаємодія суб'єктів аграрного сектору. Ці механізми включають як економічні, так і організаційно-правові аспекти.

Можливо виділити такі основні види механізмів інтеграції:

- злиття та поглинання (коли великі компанії купують невеликі підприємства або об'єднуються для створення нових структур);
- створення спільних підприємств (партнери об'єднують ресурси і можливості для досягнення спільних цілей);
- контрактна інтеграція (передбачає укладення довгострокових контрактів між виробниками, переробниками і торговими компаніями);
- механізм спільної інтеграції (створення сільськогосподарських кооперативів, в яких фермери об'єднуються і спільно вирішують завдання виробництва, маркетингу або обслуговування);
- франчайзинг (малі і середні підприємства працюють під брендом великої компанії, щоб отримати доступ до технологій і ринку збуту);
- лізинг сільськогосподарської техніки та обладнання (технологічна інтеграція невеликих фермерських господарств у сучасні виробничі процеси);
- агропромислові кластери (об'єднує виробників, переробників, наукові установи та сервісні компанії в єдину систему конкретного регіону);
- державно-приватне партнерство (інтеграція ресурсів національного та приватного секторів для реалізації масштабних проектів у сільському господарстві) [11].

Питання доцільності використання цих механізмів в Україні є складним та потребує ретельного аналізу. Україна має велику кількість малих та середніх фермерських господарств поряд з великими сільськогосподарськими угіддями. Консолідація допомагає малим фермерам вижити у конкурентному середовищі. У багатьох випадках сільськогосподарські підприємства мають кращий доступ до ресурсів, технологій та ринків збуту. Консолідація підвищує ефективність малих фермерських господарств. Важливо підтримувати сільські громади та зайнятість сільського населення. Інтеграційні механізми повинні враховувати це. Диверсифіковані виробничі структури є більш корисними для національної продовольчої безпеки. Інтенсивні методи ведення сільського господарства часто використовуються у великих агрохолдингах. Інтеграція повинна враховувати вплив на навколишнє середовище. Необхідно створити відповідне законодавство для захисту прав малих фермерів у процесі інтеграції. Враховуючи ці фактори, інтеграційні механізми, за умови їх належного впровадження та регулювання, є прийнятними для України. Ключовим моментом є збалансування інтересів малих фермерів, великих фермерів та держави.

Доцільність використання механізмів інтеграції малих агропідприємств підтверджується світовим досвідом їх використання. Наприклад, у США широко розповсюджене контрактне фермерство, особливо у вирощуванні птиці та свинини. Це дозволило малим фермерам отримати доступ до новітніх технологій та стабільних ринків збуту [12]. У Нідерландах розвинена система кооперативів, які об'єднують малих фермерів, що дозволило малим господарствам конкурувати на глобальному ринку [13]. Кооперативи FrieslandCampina та FloraHolland є одними з найбільших у світі. Франція також використовує систему кооперативів. Це забезпечує малим фермерам кращі умови на ринку та доступ до інновацій [14]. У Бразилії практикується вертикальна інтеграція у секторі вирощування цукрової тростини. Малі фермери інтегровані у виробничі ланцюги більших компаній, що призвело до технологічного розвитку та підвищення продуктивності [15]. Японія також використовує систему вертикальної інтеграції у сільському господарстві. Великі компанії інтегрують

малих фермерів у виробництво високоякісної продукції, що допомогло зберегти малих фермерів та підвищити якість виготовленої продукції [16]. В Індії впроваджена урядом програма контрактного фермерства та партнерства. Великі міжнародні компанії інтегрують малих фермерів у ланцюги виробництва, що призвело до підвищення доходів фермерів та якості продукції [17].

Вчені виділяють багато різних передумов інтеграції малих агропідприємств у великі агрохолдинги. О. М. Фрайчук зазначає, що мотивами інтеграції є єдність технологічного циклу виробництва продовольства та синергетичний ефект, що виникає завдяки економії на масштабах діяльності, комбінування взаємодоповнюючих ресурсів, фінансової раціоналізації по лінії зниження трансакційних витрат, посилення монопольного становища на ринку та інших факторів, оскільки інтеграція є одним із основних факторів зниження трансакційних витрат, що сприяє раціональному використанню ресурсів економіки та підвищенню ефективності виробництва [18].

У своїй статті С. М. Капалан зазначає, що до факторів, які сприяють інтеграції підприємств належать бажання збільшувати обсяги виробництва та прибуток, водночас знижувати витрати на допоміжні та обслуговуючі процеси, необхідність використання досягнень НТП у виробництві (що можливе при великих масштабах), низька вартість землі, що унеможливує отримання додаткових фінансових ресурсів під її заставу, які необхідні для впровадження досягнень НТП, необхідність боротьби з монополізацією попиту на продукцію і також необхідність прогнозування та реагування на зміни в попиті на види продукції [19].

Є. О. Олійник та А. С. Олійник у своїй роботі вказують, що фактором стимулювання інтеграційних процесів є проблема управління конкурентоспроможністю підприємства, яка відображається значною конкуренцією, ліберальними торгівельними умовами та підвищеними вимогами до якості продукції [20].

П. Немчук дослідив праці українських науковців з питання особливостей управління підприємницькою діяльністю агропромислових формувань корпоративного типу та зробив загальний висновок, що відсутність власних каналів збуту виробленої продукції та матеріально-технічного постачання, складність отримання великих фінансових інвестицій для модернізації виробничого обладнання, закупки нового обладнання та впровадження інноваційних технологій є проблемою, яка заважає малим та середнім агропідприємствам скласти конкуренцію великим корпоративним формуванням [21]. Ці фактори також можна вважати передумовами інтеграції малих агропідприємств у великі агрохолдинги.

Аліна Прошаликіна, Євгеній Кириллюк та Ірина Кириллюк у своєму дослідженні виділили такі види передумов для розвитку ринку органічної сільськогосподарської продукції, як організаційно-правові (розвиток правової бази для виробництва та продажу органічної продукції, сертифікація та маркування, стимулювання інновацій), фінансово-економічні (державна підтримка виробників органічної продукції, субсидії, пільгове оподаткування та кредитування), технологічні (використання екологічно чистих земель, розвиток технологій органічного виробництва), соціально-психологічні (формування попиту через маркетингові заходи, підвищення екологічної свідомості споживачів) [22]. Ці передумови можна вважати факторами розвитку не тільки ринку органічної продукції, а й підприємств та стимулом для їх інтеграції.

Загалом науковці дійшли висновку, що інтеграція сільськогосподарських підприємств є складним процесом, зумовленим різноманітними взаємопов'язаними факторами. Економічні переваги, технологічні можливості, ринкові виклики, фінансові обмеження, законодавча база та соціальні тенденції – всі ці аспекти створюють середовище, в якому інтеграція є не лише бажаною, але й часто необхідною стратегією для виживання та розвитку в сучасному агробізнесі. Науковці сходяться на думці, що такі інтеграційні процеси дозволяють компаніям більш ефективно використовувати ресурси, впроваджувати інновації, протистояти ринковим викликам та задовольняти зростаючі потреби споживачів. Водночас цей процес відображає глобальну тенденцію в аграрному секторі, де ефективність, масштаб та інновації стають ключовими факторами успіху.

Що стосується безпосередньо наслідків при інтеграції малих сільськогосподарських підприємств у великі агрохолдинги, то можна виділити такі економічні наслідки.

Позитивні економічні наслідки включають підвищення ефективності виробництва завдяки економії масштабу, що відбувається завдяки впровадженню сучасних технологій та автоматизації виробництва, оптимізації використання трудових ресурсів та підвищенню їх кваліфікації. Наявність сучасних технологій та обладнання у великих агрохолдингах

підвищує продуктивність праці та знижує собівартість продукції. Інтеграція також покращує доступ до фінансових ресурсів, оскільки великі підприємства можуть залучати інвестиції та отримувати кредити на вигідних умовах. Це дозволяє впроваджувати інновації та модернізувати виробництво. Крім того, інтеграція може оптимізувати логістичні процеси та покращити доступ до ринків збуту. Такі підприємства матимуть більше можливостей для розвитку власних каналів збуту, включаючи експорт, та підвищення прибутковості виробництва. Інтеграція також призводить до диверсифікації ризиків і стабільності доходів в аграрному секторі, що надає більшої конкурентоспроможності підприємству.

Що стосується негативних наслідків, то сюди можна віднести монополізацію ринку через концентрацію виробництва у великих агрохолдингах. Це призводить до зниження конкуренції, що у довгостроковій перспективі може мати негативний вплив на ціни та якість продукції, а також до банкрутства малих агропідприємств, що стикнулися з посиленням конкуренції та послабленням ринкових позицій. Консолідація також може зменшити різноманітність сільськогосподарської продукції, оскільки великі агрохолдинги часто концентруються на виробництві прибуткової монокультурної сільськогосподарської продукції. Це може мати негативний вплив на продовольчу безпеку та сталість сільськогосподарського виробництва [23].

Інтеграція малих фермерських господарств у великі агрохолдинги виявляє комплексний неоднозначний вплив на соціальну структуру сільських територій. Якщо розглядати зайнятість населення, то через автоматизацію та оптимізацію виробництва може статися скорочення робочих місць або ліквідація певних посад. Проте, з іншого боку, створюються нові робочі місця для більш кваліфікованого персоналу. Зростає потреба у кваліфікованих кадрах та у перекваліфікації вже наявних. Відбувається зміна структури зайнятості: зменшується частка низько кваліфікованої праці і збільшується частка висококваліфікованої, що призводить до зміни заробітної плати. При збільшенні висококваліфікованої праці збільшується і заробітна плата. При зменшенні низько кваліфікованої праці відповідно зменшиться кількість робітників з низькою заробітною платою. Що стосується інфраструктури села, то є можливість її покращення та розвитку в селах, де є великі агропідприємства. Проте є ризик занепаду соціальної інфраструктури в менш привабливих для аграріїв селах та селищах, що може призвести до посилення міграції та вимирання села. Існує ризик закриття шкіл, медичних закладів, будинків культури в селах через відтік населення та/або зміну пріоритетів фінансування. Розвиток інфраструктури також може покращити спосіб життя людей в селі, що звичайно є позитивним наслідком. Проте, з іншого боку, може призвести до втрати культурної ідентичності та традицій сільських громад. Також великомасштабне виробництво може змінити традиційний сільський ландшафт, що є частиною культурної спадщини [24].

Слід також наголосити, що соціально-економічні наслідки інтеграції можуть змінюватись в залежності від специфічних форм та методів інтеграції. Отже, для адекватної оцінки потрібно здійснювати детальний аналіз окремих випадків інтеграції, беручи до уваги всі фактори, що впливають на стан сільських громад.

Проте слід зазначити, що між економічними та соціальними наслідками є певні протиріччя. Інтеграція підприємств підвищує ефективність виробництва, що часто призводить до скорочення робочих місць, що може стати причиною безробіття. Впровадження новітніх технологій підвищує продуктивність, але водночас робить сільськогосподарські навички непотрібними та може призвести до втрати традиційних знань, що є культурною спадщиною сільських громад. Великі агрохолдинги привабливіші для інвестицій, що призводить до нерівності між малими підприємствами та великими, що може стати причиною банкрутства малих підприємств та безробіття. Володіння великою кількістю землі одним підприємством може стати причиною «обезземелення» селян та посилення соціальної нерівності (можливе також зменшення доходів домогосподарств, які живуть за рахунок землі).

Знаходження балансу між економічною ефективністю та соціальною відповідальністю бізнесу є ключовим викликом для сталого розвитку аграрного сектору України.

Висновки. В Україні інтеграція малих сільськогосподарських підприємств у великі агрохолдинги є складним процесом, який може мати як позитивні, так і негативні наслідки для економічного та соціального життя сільської місцевості.

З економічного погляду ця інтеграція може підвищити ефективність виробництва, покращити доступ до фінансових ресурсів і ринків збуту, а також сприяти інноваціям і модернізації виробничих процесів. Водночас існують ризики монополізації ринку, зниження конкурентоспроможності та можливого банкрутства малих підприємств.

У соціальній сфері інтеграція сприяє створенню нових робочих місць для кваліфікованих спеціалістів і покращує інфраструктуру в деяких сільських районах. Однак це також може призвести до скорочення загальної зайнятості, зміни структури зайнятості та можливого занепаду сіл, які є менш привабливими для сільськогосподарських підприємств.

Для покращення процесу інтеграції потрібно створити комплексну стратегію, яка враховуватиме інтереси всіх залучених сторін та забезпечуватиме рівновагу між економічною ефективністю та соціальною справедливістю. Важливо розуміти, що вирішення цих протиріч вимагає постійного діалогу між всіма зацікавленими сторонами: агробізнесом, місцевими громадами, урядом, науковцями та громадськими організаціями. Варіанти вирішення цього питання можуть включати ініціативи щодо підтримки малих фермерських господарств, заохочення кооперацій, розвитку сільських районів та збереження культурної спадщини українського села. Також потрібно звернути увагу на міжнародний досвід регулювання інтеграційних процесів у сільському господарстві та вивчити можливості його адаптування в реаліях України.

Державне регулювання процесів інтеграції також є критично важливим для забезпечення сталого розвитку аграрного сектору. Воно є ключовим фактором, який забезпечує інтеграцію, яка відбувається в інтересах усіх учасників процесу та сприяє сталому розвитку аграрного сектору загалом. Держава повинна забезпечувати права працівників у сільському господарстві та підтримувати розвиток сільських громад, щоб інтеграція не призводила до соціальних проблем на селі. Сюди можна віднести розробку державних програм для підтримки малого агробізнесу, які б допомагали в конкуруванні з великими агрохолдингами, створення механізмів, які б заохочували великі агропідприємства інвестувати у розвиток місцевих громад та їх підприємств, впровадження освітніх програм, спрямованих на підвищення кваліфікації сільського населення та адаптацію до нових технологій, стимулювання створення кооперативів, які б дозволили дрібним виробникам об'єднувати ресурси та підвищувати конкурентоспроможність.

Крім того, при розробці політик і стратегій важливо враховувати регіональні особливості. Те, що працює в одному регіоні, може бути неефективним або навіть шкідливим в іншому. Тому необхідно розробляти гнучкі підходи, які можна адаптувати до конкретних обставин кожного регіону.

Інтеграція сільськогосподарських підприємств – це не тимчасовий процес, а довгострокова трансформація. Тому важливо постійно відслідковувати її наслідки та бути готовими адаптувати політику до нових викликів і можливостей, що виникають під час цього трансформаційного процесу.

Список літератури

1. Кукса В. М., Власенко О. І., Бойко А. О. Інтеграційні процеси та їх значення для розвитку малих форм підприємництва в аграрному бізнесі. *Економічний простір*. 2024. №189. С.191-195. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/189-35> URL: <https://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1410> (дата звернення: 26.07.2024).
2. Мамчур В. Тенденції та перспективи розвитку аграрного підприємництва в Україні. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2021. №1 (24). С. 45-53. DOI: <https://doi.org/10.33108/sep2021.01.045> URL: <https://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/35900> (дата звернення: 26.07.2024).
3. Худолей В. Вплив агрохолдингів на розвиток села в умовах децентралізації економіки. *Modeling the development of the economic systems*. 2022. № 3. С. 187–197. DOI: <https://doi.org/10.31891/mdes/2022-5-27> URL: <https://mdes.khmnu.edu.ua/index.php/mdes/article/view/119> (дата звернення: 26.07.2024).
4. Неміш Д. В., Гуменюк М. М., Баланюк І. Ф., Шеленко Д. І. Перспективи розвитку малих аграрних підприємств регіону у контексті формування ринку землі. *Інноваційна економіка*. 2021. № 5-6. С. 80-86. DOI: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2023.1.3> URL: <http://inneco.org/index.php/inneco/article/view/1009> (дата звернення: 26.07.2024).
5. ІПС ЛІГА: ЗАКОН – система пошуку, аналізу та моніторингу нормативно-правової бази. LIGA:ZAKON. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TS001746> (дата звернення: 26.07.2024).
6. Інтеграція. *Енциклопедія Сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-12384> (дата звернення: 26.07.2024).

7. Беркар Ю. В., Літвінов О. С. Важливість інтеграційних процесів для агропромислового комплексу України. Actual scientific ideas of the development of the latest technologies: XVIII Міжнар. науково-практ. конф. м. Lisbon, 6-8 травня, 2024 р. 2024. С.41-43. URL: <http://surl.li/nygknh>. (дата звернення: 26.07.2024).
8. Куцик П., Семів С., Куцик В., Полякова Ю., Шевчик Б. Стан, проблеми та пріоритети розвитку аграрної кооперації в Україні в контексті викликів сучасності. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2023. №1(48). С. 282–297. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.48.2023.3956> URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3956> (дата звернення: 26.07.2024).
9. Спаський Г. В., Швець А. А. Інтеграційні процеси у сільськогосподарській кооперації України. Кооперативне читання. 2019. С.58-62. URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/9818/1/Cooperative_2019_58-62.pdf (дата звернення: 26.07.2024).
10. Карнаушенко А. С., Гребенюк Н. В., Петренко В. С. Агропромислова інтеграція – важливий чинник інвестиційної привабливості сільського господарства. Вісник Херсонського національного технічного університету. 2022. № 3 (82). С. 184-189. DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2022.3.26> URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/agropromislova-integratsiya-vazhliivy-chinnik-investitsiynoyi-privablivosti-silskogo-gospodarstva/viewer> (дата звернення: 26.07.2024).
11. Габор В. Організаційно-економічний механізм інтеграції в агропромисловому виробництві. Сучасні напрями та перспективи розвитку агро- та електроінженерії: Міжнар. науково-практ. конф. м. Бережани, 16 листопада 2018 р. 2018. С. 68-69. URL: <http://surl.li/xfxukz>. (дата звернення: 26.07.2024).
12. Сімейні ферми в США: класифікація та особливості. Куркуль – онлайн-асистент фермера. URL: <https://kurkul.com/blog/107-simeyni-fermi-v-ssha-klasifikatsiya-ta-osoblivosti> (дата звернення: 26.07.2024).
13. Служба новин. ТОП-10 фактів про сільське господарство Нідерландів. Куркуль – онлайн-асистент фермера. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/284-top-10-faktiv-pro-silске-gospodarstvo-niderlandiv> (дата звернення: 26.07.2024).
14. Петер М. В. Засади регіональної економічної політики Франції щодо розвитку сільськогосподарської кооперації: уроки для України. Електронний журнал «Ефективна економіка». 2017. №6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5664> (дата звернення: 26.07.2024).
15. Бразилія: аграрний гігант на тропічному троні. АгроЕліта. Всеукраїнський аграрний журнал. URL: <https://agroelita.info/brazylia-ahraryny-ghant-na-tropichnomu-troni/> (дата звернення: 26.07.2024).
16. Сільське господарство країни, де сходить сонце. АгроЕліта. Всеукраїнський аграрний журнал. URL: <https://agroelita.info/silске-hospodarstvo-krajiny-de-shodyt-sontse/> (дата звернення: 26.07.2024).
17. Агроновини. Індія: аграрні реформи виводять мільйони фермерів на протести. AgroPortal.ua. URL: <https://agroportal.ua/blogs/indiya-agrarnye-reformy-vyvodyat-milliony-fermerov-na-protesty> (дата звернення: 26.07.2024).
18. Фрайчук О. М. Передумови інтеграції АПК України у світове господарство. Економіка АПК. 2005. № 12. С. 58–63.
19. Капталан С. М. Теоретичні проблеми інтеграції в агропромисловому комплексі. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. №12. С. 259-264. URL: <http://global-national.in.ua/archive/12-2016/56.pdf> (дата звернення: 26.07.2024).
20. Олійник А. С., Олійник Є. О. Управління конкурентоспроможністю вітчизняних агропідприємств на тлі світових ринків. Формування та перспективи розвитку підприємницьких структур в рамках інтеграції до європейського простору: матер. ІІ міжнар. наук.-практ. конфер (заоч. форма). м. Полатва, 2019 р. 2019. С. 405-408. URL: <https://dSPACE.pdau.edu.ua/bitstreams/03adbbd1-9736-4929-b104-9a8915756bc7/download> (дата звернення: 26.07.2024).
21. Немчук П. Особливості управління розвитком корпоративних аграрних формувань. Acta Academiae Beregsasiensis Economics. Розділ Менеджмент та інноваційний розвиток. 2023. № 4. С. 633-642. DOI: 10.58423/2786-6742/2023-4-633-642 URL: <https://dSPACE.kmf.uz.ua/jspui/handle/123456789/3589> (дата звернення: 26.07.2024).
22. Proshchalykina A., Kyryliuk E., Kyryliuk, I. Prerequisites for the development and prospects of organic agricultural products market. Entrepreneurship and Sustainability Issues. 2019. № 6(3) С.1107-1117. DOI: 10.9770/jesi.2019.6.3(18) URL: <https://www.researchgate.net/publication/>

331836954 Prerequisites for the development and prospects of organic agricultural products market (дата звернення: 26.07.2024).

23. Капталан С. М., Літвінов О. С. Сутність та види механізмів в економіці. Східна Європа : економіка, бізнес та управління. 2017. Вип. 6 (11). С. 142-145. URL : http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/11_2017/30.pdf (дата звернення 07.06.2024).

24. Данкевич А. Є. Економічні та соціальні наслідки формування інтеграційних структур у аграрному секторі економіки. Сталій розвиток сільських територій: монографія. Київ, 2019. С. 291–307. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/items/c3e12587-bea2-4a7f-b968-f1992651c542> (дата звернення 07.06.2024).

References

1. Kuksa, V. M., Vlasenko, O. I., & Boiko, A. O. (2024). Integration processes and their significance for the development of small forms of entrepreneurship in agrarian business. *Ekonomichniy prostir*, 189, 191-195. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/189-35> Retrieved from <https://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1410> (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
2. Mamchur, V. (2021). Trends and prospects of agricultural entrepreneurship development in Ukraine. *Sotsialnoekonomichni problemy i derzhava*, 24, 1, 45-53. <https://doi.org/10.33108/sepd2021.01.045> Retrieved from <https://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/35900> (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
3. Khudolei, V. (2022). The influence of acroholdings on the development of the village in the conditions of decentralization of the economy. Modeling the development of the economic systems, 3, 187–197. <https://doi.org/10.31891/mdes/2022-5-27> Retrieved from <https://mdes.khmnu.edu.ua/index.php/mdes/article/view/119> (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
4. Nemish, D. V., Humeniuk, M. M., Balaniuk, I. F. & Shelenko D. I. (2021). Prospects for the development of small agricultural enterprises in the region in the context of the formation of the land market. *Innovatsiina ekonomika*, 5-6, 80-86. <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2023.1.3> Retrieved from <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/1009> (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
5. IPS LIHA:ZAKON – systema poshuku, analizu ta monitorynhu normatyvno-pravovoi bazy. [IPS LIGA:LAW is a system for searching, analyzing and monitoring the regulatory and legal framework]. LIGA:ZAKON. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/TS001746> (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
6. Intehratsiia. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy. [Integration. Encyclopedia of Modern Ukraine]. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-12384> (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
7. Berkar, Y.V., Litvinov, O.S. (2024). The importance of integration processes for the agro-industrial complex of Ukraine. Actual scientific ideas of the development of the latest technologies: XVIII Mizhnar. naukovo-prakt. konf. m.Lisbon, May 6-8, 2024y, 41-43. Retrieved from <http://surl.li/nygknk>. (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
8. Kutsyk, P., Semiv, S., Kutsyk, V., Poliakova, Yu. & Shevchyk B. (2023). The state, problems and priorities of the development of agricultural cooperation in Ukraine in the context of modern challenges. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 1(48), 282–297. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.48.2023.3956> Retrieved from <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3956> (accessed 26 July 2024).
9. Spaskyi, H. V., Shvets, A. A. (2019). Integration processes in the agricultural cooperation of Ukraine. *Kooperatyvne chytannia*, 58-62. Retrieved from http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/9818/1/Cooperative_2019_58-62.pdf (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
10. Karnausenko, A. S., Hrebenuk, N. V. & Petrenko, V. S. (2022). Agro-industrial integration is an important factor in the investment attractiveness of agriculture. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*, 3 (82), 184-189. <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2022.3.26> Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/agropromislova-integratsiya-vazhlyviy-chinnik-investitsiynoyi-privablivosti-silskogo-gospodarstva/viewer> (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
11. Habor, V. (2018). Organizational and economic mechanism of integration in agro-industrial production *Suchasni napriamy ta perspektyvy rozvytku ahro- ta elektroinzhenerii: Mizhnar. naukovo-prakt. konf. m.Berezhany, Nov, 16, 2018y, 68-69*. Retrieved from <http://surl.li/xfxykz>. (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].

12. Simeini fermi v SShA: klasyfikatsiia ta osoblyvosti. Kurkul – onlain-asystent fermerera. [Family farms in the United States: classification and features. Kurkul is an online assistant to the farmer]. Retrieved from <https://kurkul.com/blog/107-simeyni-fermi-v-ssha-klasifikatsiya-ta-osoblyvosti> (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
13. Sluzhba novyn. TOP-10 faktiv pro silske hospodarstvo Niderlandiv. Kurkul – onlain-asystent fermerera. [News service. TOP-10 facts about agriculture in the Netherlands. Kurkul is an online assistant to the farmer]. Retrieved from <https://kurkul.com/spetsproekty/284-top-10-faktiv-pro-silске-gospodarstvo-niderlandiv> (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
14. Peter, M. V. (2017). Principles of regional economic policy of France regarding the development of agricultural cooperation: a lesson for Ukraine. *Elektronnyi zhurnal «Efektyvna ekonomika»*, 6. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5664> (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
15. Brazylia: ahrarnyi hihant na tropichnomu troni. [Brazil: an agricultural giant on a tropical throne. Akhroelite]. *AhroElita. Vseukrainskyi ahrarnyi zhurnal*. Retrieved from <https://agroelita.info/brazylia-ahrarnyy-hihant-na-tropichnomu-troni/> (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
16. Silske hospodarstvo krainy, de skhodyt sontse [Agriculture in the land of the rising sun]. *AhroElita. Vseukrainskyi ahrarnyi zhurnal*. Retrieved from <https://agroelita.info/silске-hospodarstvo-krajiny-de-shodyt-sontse/> (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
17. Ahronovyny. Indii: ahrarni reformy vyvodiат miliony fermeriv na protesty. [Achronovini. India: agrarian reforms lead millions of farmers to protest]. *AgroPortal.ua*. Retrieved from <https://agroportal.ua/blogs/indiya-agrarnye-reformy-vyvodyat-miliony-fermerov-na-protesty> (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
18. Fraichuk, O. M. (2005). Prerequisites for the integration of Ukraine's agro-industrial complex into the world economy. *Ekonomika APK*, 12, 58–63. [In Ukrainian].
19. Kaptalan, S. M. (2016). Theoretical problems of integration in the agro-industrial complex. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 12, 259-264. Retrieved from <http://global-national.in.ua/archive/12-2016/56.pdf> (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
20. Oliinyk, A. S., Oliinyk, Ye. O. (2019). Management of the competitiveness of domestic agricultural enterprises against the background of world markets. *Formuvannia ta perspektyvy rozvytku pidpriemnytskykh struktur v ramkakh intehratsii do yevropeiskoho prostoru [The formation and prospects of the development of enterprise structures within the framework of integration into the European space]: mater. II mizhnar. nauk.-prakt. konfer (zaoch. forma). m. Polatva, 2019, 405-408*. Retrieved from <https://dspace.pdau.edu.ua/bitstreams/03adbbd1-9736-4929-b104-9a8915756bc7/download> (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
21. Nemchuk, P. (2023). Peculiarities of managing the development of corporate agrarian formations. *Acta Academiae Beregsasiensis Economics. Rozdil Menedzhment ta innovatsiinyi rozvytok*, 4, 633-642. 10.58423/2786-6742/2023-4-633-642. Retrieved from <https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/handle/123456789/3589> (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
22. Proshchalykina, A., Kyryliuk, E. & Kyryliuk, I. (2019). Prerequisites for the development and prospects of organic agricultural products market. *Entrepreneurship and Sustainability*, 6(3), 1107-1117. 10.9770/jesi.2019.6.3(18) Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/331836954> Prerequisites for the development and prospects of organic agricultural products market (accessed 26 July 2024).
23. Kaptalan S. M., Litvinov O. S. (2017). Essence and types of mechanisms in the economy. *Skhidna Yevropa : ekonomika, biznes ta upravlinnya*, 6 (11), 142-145. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/11_2017/30.pdf (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
24. Dankevych, A. Ye. (2019). Ekonomichni ta sotsialni naslidky formuvannia intehratsiinykh struktur u ahrarnomu sektori ekonomiky. *Stalyi rozvytok silskykh terytorii: monohrafiia*. Kyiv, 291–307. Retrieved from <https://dspace.nuft.edu.ua/items/c3e12587-bea2-4a7f-b968-f1992651c542> (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.09.2024

Прийнята до публікації 30.09.2024

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ САЙТІВ У КОНТЕКСТІ DIGITAL-КОМУНІКАЦІЇ ТА ВЗАЄМОДІЇ ЗІ СПОЖИВАЧАМИ

Бондаренко О. М., кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри маркетингу та міжнародної логістики, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: 7871996@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9853-5051

Стрий Л. О., доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу та міжнародної логістики, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: striyla@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4683-1806

***Анотація.** Метою статті є дослідження різних технологічних рішень та методів створення веб-сайтів, які оптимізують взаємодію з клієнтами у digital-просторі, огляд популярних платформ та інструментів, що використовуються для розробки сайтів, включаючи CMS (Content Management System), SaaS-платформи, конструктори сайтів, а також послуги веб-студій і фрілансерів, розгляд переваг та недоліків кожного підходу для різних бізнес-цілей, з акцентом на підвищення задоволеності та взаємодії зі споживачами в онлайн-середовищі. Під час проведення дослідження використано методи структурно-логічного аналізу, порівняння та узагальнення результатів дослідження. Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet. Результати дослідження дають підстави для низки висновків. Вибір методу розробки вебсайту варто базувати на розумінні вашого бізнесу, бюджету, цілей та ресурсів. Підхід до створення сайту повинен підтримувати вашу стратегію digital-комунікації та взаємодію зі споживачами, забезпечуючи максимально ефективне представлення вашого бренду в Інтернеті. Практична значимість статті полягає у розгляді критичних аспектів розробки веб-сайтів, які безпосередньо впливають на успіх бізнесу в цифрову еру. Правильний підхід до створення веб-сайту дозволить покращити користувацький досвід, оптимізувати вибір платформи, підвищити конверсію та зміцнити бренд.*

***Ключові слова:** сайт, digital-комунікації, поведінка споживачів, системи управління контентом CMS (Content Management System), SaaS-платформа (Software as a Service), конструктор сайтів.*

BASIC APPROACHES TO THE CREATION OF WEBSITES IN THE CONTEXT OF DIGITAL COMMUNICATION AND INTERACTION WITH CONSUMERS

Bondarenko M. Olena, PhD of Philosophy Sciences, associate professor, associate professor Department of Marketing and International Logistics, Odesa National Economic University, Odesa, Ukraine
e-mail: 7871996@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9853-5051

Striy O. Lyubov, Doctor of Economics Sciences, Professor, Professor Department of Marketing and International Logistics, Odesa National Economic University, Odesa, Ukraine
e-mail: striyla@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4683-1806

***Abstract.** The purpose of this article is to provide a detailed study of various technological solutions and methods for creating websites that optimize customer interaction in the digital space. The paper presents an overview of popular platforms and tools used for website development, including Content Management Systems (CMS), Software as a Service (SaaS), website builders, as well as the services of web studios and freelancers. The advantages and disadvantages of each approach are analyzed, focusing on their effectiveness in achieving different business goals, particularly increasing customer satisfaction and engagement in the online environment. In conducting the research, methods of structural-logical analysis, comparison, and summarization of previous research results were applied. The methodological and informational basis of the work consists of scientific papers, materials from periodicals, and various online resources that provide up-to-date information on web development technologies. The choice of website development method should be based on a comprehensive understanding of your business's specifics, available budget, strategic goals, and available resources. The approach to creating the site should be clearly aligned with the digital communication strategy aimed at maximizing the effectiveness of your brand's representation online. The article discusses critical aspects affecting business success in the digital age and provides practical recommendations for selecting the optimal platform for website development that will maximize business benefits. The scientific novelty of the article lies in the systematization of*

modern approaches to website creation in the context of digital communication and consumer interaction, significantly improving the effectiveness of business processes in the digital age. The research focuses on examining popular platforms and tools, including Content Management Systems (CMS), SaaS solutions, website builders, and the services of web studios and freelancers. Practical significance of the article lies in the analysis of important aspects related to website development that directly impact the performance results of businesses in the digital environment. A proper approach to website creation can significantly improve user experience, optimize platform selection, enhance conversion rates, and strengthen the brand. The results of the study may be useful for entrepreneurs, marketers, and web developers who seek to implement innovative solutions for successful operations in the field of digital communications.

Keywords: site, digital communications, consumer behavior, content management systems (CMS), SaaS platform (Software as a Service), site designers.

JEL Classification: M 300:310

Постановка проблеми. У сучасному світі цифрова присутність стала не просто важливим аспектом бізнесу, а життєво необхідною його частиною. Інтернет-сайти служать вітриною бізнесу в онлайні через яку споживачі ознайомлюються з брендом, його продуктами чи послугами та взаємодіють з ним. Розуміння того, як ефективно створювати і оптимізувати веб-сайти, безпосередньо впливає на успіх бізнесу [1, с. 346–355].

Технологічний прогрес ніколи не зупиняється і нові платформи та інструменти для створення сайтів постійно з'являються на ринку. Це відкриває нові можливості для бізнесів щодо функціональності, безпеки, швидкості завантаження та користувацького досвіду. Ознайомлення з сучасними підходами до створення сайтів дозволяє компаніям бути на крок попереду конкурентів.

Відбуваються зміни у споживацькій поведінці. Споживачі стають все більш технологічно грамотними та вимогливими до онлайн-досвіду. Вони очікують не тільки зручності та швидкості, але й персоналізації, інтерактивності та залученості. Розуміння того, як різні платформи можуть задовольнити ці потреби, є ключовим для створення ефективних стратегій залучення та утримання клієнтів.

Інтеграція цифрових маркетингових інструментів, таких як SEO, соціальні медіа, електронний маркетинг, і аналітика, є важливою для успішної digital-комунікації. Платформи, які забезпечують гладку інтеграцію цих інструментів, дозволяють бізнесам ефективніше взаємодіяти зі своїми споживачами.

Збільшується кількість користувачів мобільних пристроїв, що змінює підходи до веб-дизайну і розробки. Адаптивний дизайн і оптимізація під мобільні пристрої стають нормою, оскільки значна частина трафіку приходиться саме з мобільних пристроїв [4, 27-33].

Ці тенденції підкреслюють важливість розуміння сучасних підходів до створення сайтів у контексті електронної комунікації та взаємодії зі споживачами, оскільки вони мають безпосередній вплив на успіх компаній у цифрову еру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами необхідності вибору методу розробки веб-сайту для цілей е-комерції займалися вітчизняні та закордонні вчені.

І. Зрибнєва у роботі «Використання відеоконтенту в маркетингу: стратегії створення, розповсюдження та взаємодії зі споживачами» [3] досліджує стратегії використання відеоконтенту в сучасному маркетингу, наголошуючи на його ефективності у залученні споживачів. Автор аналізує важливість відео як ключового елемента маркетингових кампаній, що підвищує впізнаваність бренду, залученість та конверсії. Відеоконтент, адаптований для соціальних мереж і стрімінгових платформ, є особливо ефективним для демонстрації продуктів і взаємодії з аудиторією. Основними вимогами до відео є висока якість та інформативність, що допомагає формувати емоційний зв'язок зі споживачами. Стаття пропонує практичні рекомендації щодо створення та поширення відеоконтенту, підкреслюючи його роль у зміцненні бренду.

Ірина Дьячук у статті «Модель контент-маркетингу для ефективного управління веб-контентом» [2, с. 82-91] розглядає проблеми розробки та впровадження моделі контент-маркетингу для українських підприємств з метою покращення управління контентом на веб-сайтах. Автор досліджує основні етапи процесу контент-маркетингу, такі як попередній пошук та аналіз, створення контенту, його просування, розповсюдження та оцінка прогресу.

У статті підкреслюється важливість взаємодії з цільовою аудиторією через якісний контент, що сприяє підвищенню впізнаваності бренду та залученню трафіку на сайт. Дослідження пропонує практичні рекомендації для підвищення ефективності веб-контенту та інтеграції SEO-стратегій для досягнення бізнес-цілей.

Автори статті «Програмне забезпечення як послуга (SaaS) у Tata consultancy services» опублікованій в "International Journal of Progressive Research in Engineering Management and Science" (IJPREMS) [5, с. 1140-1146], Ундади Бхавани, та Дж. Свеха, досліджують, як SaaS, один із ключових компонентів хмарних обчислень, впливає на бізнес-моделі, інфраструктуру та процеси розробки програмного забезпечення. Вони аналізують переваги та виклики SaaS, зокрема його вплив на зниження витрат і підвищення ефективності для малих і середніх підприємств (SMEs). Автори також розглядають еволюцію SaaS від ідеї "utility computing" до сучасного стану та його впровадження в індустрії.

Б. Худа та Б. Приятна у роботі «Прикладна система керування вмістом (CMS) для електронної комерції» [6, с. 81-88] присвячують увагу використанню системи управління контентом (CMS) для розвитку бізнесу, заснованого на електронній комерції (e-commerce). Дослідження наголошує на розробці та впровадженні CMS для підтримки онлайн-продажів у кіосках і магазинах, зокрема у районі Караванг. Використовується метод розробки програмного забезпечення SDLC з водоспадною моделлю. Основна мета – збільшити продажі за допомогою онлайн-платформи, що дозволяє ефективно управляти контентом, транзакціями та інтерфейсом для користувачів. Система була успішно реалізована на основі Joomla, що спрощує управління замовленнями та покращує доступність сервісів через настільні комп'ютери та мобільні пристрої.

Фебріанто Азіс Ірфаннудін та Агус Умар Хамдані в роботі «Впровадження системи електронної комерції в Guna Motor на основі системи управління контентом (CMS) WordPress» [7, с. 45-48] приділяють увагу впровадженню системи e-commerce для компанії Guna Motor на основі системи управління контентом (CMS) WordPress. Основною метою дослідження було вирішення проблем, пов'язаних із застарілими методами обробки даних і обслуговування клієнтів, що існували в Guna Motor. Автори використовують підхід водоспаду для розробки системи та інтегрують SEO-техніки для покращення видимості сайту в пошукових системах. В результаті впроваджено веб-сайт, який поліпшує процеси замовлення, управління запасами та розширює можливості маркетингу через соціальні мережі, такі як Instagram.

Аги Нугрохо та Гендрі Іраван [8, с. 137-146] розглядають впровадження системи електронної комерції (e-commerce) з використанням системи управління контентом (CMS) для розширення маркетингових можливостей магазину спортивного обладнання Indah Jaya Sport. Основна мета дослідження – допомогти магазину перейти на онлайн-продажі, використовуючи веб-сайт з функціями пошукової оптимізації (SEO) та соціального маркетингу через Facebook і Instagram. Завдяки цьому магазину вдалося розширити охоплення аудиторії за межі свого фізичного розташування, забезпечити зручність покупок для клієнтів і збільшити обсяг продажів.

Вахю Прамусінто та Марися Дві Сявіра [9, с. 1-10] розглядають розробку та впровадження системи управління контентом (CMS) для веб-сайту профілю школи, побудованого на базі хмарних обчислень з використанням моделі Software as a Service (SaaS). Основна мета дослідження полягає в тому, щоб забезпечити школи ефективним інструментом для створення та управління своїми веб-сайтами без необхідності в розгортанні власної IT-інфраструктури, що дозволяє знизити витрати. Система побудована за допомогою технологій, таких як PHP, Laravel, MySQL, і працює на сервері з операційною системою Ubuntu. В результаті розроблена система дозволяє школам покращити доступність інформації та ефективність комунікації з учнями, батьками і вчителями.

К. Сейгінер у роботі «Програмне забезпечення як послуга, як інноваційна технологія: дослідження проблем та бар'єрів для користувачів» [10, с. 501-515] аналізує прийняття технології Software as a Service (SaaS) як інноваційної технології та досліджує виклики та перешкоди, з якими стикаються компанії, які ще не перейшли на SaaS. Основна мета дослідження – зрозуміти поведінкові наміри бізнесів на різних етапах розгляду та впровадження SaaS. У статті використовуються кількісні методи аналізу, зокрема однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA) та тест Fisher's LSD, для вивчення відмінностей у сприйнятті переваг та проблем безпеки серед компаній, які не використовують SaaS. Результати дослідження можуть бути корисними для постачальників SaaS у створенні спеціалізованих програмних рішень, що відповідають потребам бізнесу.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, в літературі недостатньо досліджено специфіку вибору платформ та інструментів для розробки веб-сайтів, зокрема відсутня комплексна оцінка альтернативних рішень. Це включає недостатній аналіз недоліків та обмежень наявних систем управління контентом (CMS), SaaS-платформ і конструкторів сайтів. Важливо також виявити, які аспекти взаємодії з клієнтами залишають-

ся без уваги, особливо у контексті швидко змінюваних вимог споживачів до онлайн-досвіду. Також недостатньо зроблено огляд популярних платформ і інструментів, що використовуються для розробки сайтів, включаючи CMS (Content Management System), SaaS-платформи, конструктори сайтів.

Метою статті є дослідження різних технологічних рішень та методів створення веб-сайтів, які оптимізують взаємодію з клієнтами у digital-просторі, огляд популярних платформ та інструментів, що використовуються для розробки сайтів, включаючи CMS (Content Management System), SaaS-платформи, конструктори сайтів, а також послуги веб-студій і фрілансерів, розгляд переваг та недоліків кожного підходу для різних бізнес-цілей, з акцентом на підвищення задоволеності та взаємодії зі споживачами в онлайн-середовищі.

Основний матеріал. Під час створення сайтів можна використовувати різні підходи, кожен з яких має свої особливості, переваги і недоліки. Вибір підходу до створення веб-сайту залежить від специфіки проекту, ресурсів, бюджету та технічних вимог (рис. 1.).

Рис. 1. Основні підходи до створення веб-сайту

Джерело: складено авторами на основі [5, с. 81-88; 6, с. 45-48; 7, с. 137-146; 8, с. 1-10]

Використання CMS для створення сайту інтернет-магазину забезпечує гнучкість, ефективність та широкі можливості для зростання та адаптації до мінливих вимог ринку. Це робить CMS відмінним інструментом для підприємців, які хочуть мати контроль над своїм онлайн-простором. Системи управління контентом (CMS) відіграють важливу роль у процесі створення та управління веб-сайтами, особливо для інтернет-магазинів. Вони надають засоби для легкого створення, редагування, управління та публікації контенту, не вимагаючи від користувачів глибоких знань у програмуванні. Ось декілька ключових причин, чому CMS є ідеальним вибором для інтернет-магазинів:

– Легкість використання. CMS дозволяє користувачам з обмеженим технічним досвідом легко створювати, редагувати та оновлювати контент на веб-сайті. Це означає, що власники магазинів можуть швидко реагувати на зміни у своєму асортименті товарів або маркетингові потреби без потреби залучати розробників.

– Функціональні можливості. Більшість CMS пропонують широкий спектр плагінів та розширень, які додають функціональні можливості, такі як корзини для покупок, системи управління замовленнями, SEO-оптимізація, інтеграція з соціальними медіа та багато іншого. Це дозволяє власникам магазинів налаштувати сайт під конкретні потреби свого бізнесу.

– Скалабельність. CMS дозволяють легко масштабувати сайт відповідно до зростаючих потреб бізнесу. Власники магазинів можуть додавати більше сторінок, продуктів, категорій та функціональності без перебудови всього сайту з нуля.

– Безпека. Безпека є критично важливою для інтернет-магазинів через обробку платежів та зберігання конфіденційної інформації клієнтів. Багато CMS постійно оновлюються, щоб включати останні заходи безпеки, та пропонують інструменти для захисту від хакерських атак та інших загроз.

– Мультимедійний контент. CMS дозволяють легко інтегрувати мультимедійний контент, такий як відео, зображення та слайд-шоу, що є особливо важливим для ефективного представлення товарів у інтернет-магазині.

– Підтримка спільноти. Популярні CMS мають великі, активні спільноти, які пропонують підтримку, поради та розробки. Це ресурс, який може бути важливим для вирішення проблем та вдосконалення сайту (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика систем управління контентом (CMS)

CMS	Характеристика	Сценарії використання	Переваги	Недоліки
1	2	3	4	5
WordPress	WordPress – найпопулярніший у світі CMS, відомий своєю простотою встановлення та використання. Він має величезну кількість тем та плагінів, які дозволяють легко розширити функціональність сайту	Ідеально підходить для блогів, малих та середніх інтернет-магазинів (за допомогою WooCommerce), корпоративних сайтів	Велика спільнота, легкість використання, велика кількість ресурсів для навчання	Може страждати від проблем зі швидкістю та безпекою при неправильному управлінні плагінами та темами
Drupal	Drupal відомий своєю міцною архітектурою, гнучкістю та високим рівнем безпеки. Він має потужні засоби для управління великими обсягами контенту та даних	Краще підходить для великих корпоративних сайтів, урядових веб-сайтів, складних проєктів інтернет-магазинів	Висока безпека, гнучкість, підтримка складних даних і великих спільнот	Вимагає технічної грамотності, складніший у вивченні та налаштуванні
Joomla	Joomla пропонує золоту середину між легкістю WordPress та потужністю Drupal. Вона включає різноманітні функції для управління контентом і добре підходить для соціальних мереж, спільнот та електронної комерції	Корпоративні сайти, соціальні мережі, портали з спільнотами	Гнучкість, користувацькі інтерфейси, хороша функціональність електронної комерції	Менші можливості налаштування, порівнюючи з Drupal
Radiant CMS	Radiant CMS – це проста у використанні система на Ruby on Rails, яка підходить для малих проєктів та сайтів, які потребують легкої структури	Прості корпоративні сайти, блоги, малі інтернет-магазини	Простота використання, мінімалістичний дизайн	Обмежені можливості, менша спільнота
Alfresco	Alfresco відрізняється від традиційних CMS тим, що зосереджений на корпоративному контент-менеджменті та документообігу	Корпоративний документообіг, управління записами, співпраця	Сильні можливості для управління документами, масштабування	Висока вартість впровадження, складність використання для малих проєктів

Джерело: складено авторами на основі [5, с. 81-88; 6, с. 45-48; 7, с. 137-146; 8, с. 1-10]

Отже, кожна з цих систем має свої сильні та слабкі сторони і вибір між ними залежить від конкретних потреб вашого проєкту інтернет-магазину, вашої технічної компетенції та бюджету.

Створення сайтів за допомогою SaaS-платформ (Software as a Service) стає все більш популярним вибором для бізнесів, особливо в області електронної комерції. SaaS-платформи пропонують хмарні рішення, які забезпечують всі необхідні інструменти для запуску та управління онлайн-магазином без потреби у встановленні або управлінні власною інфраструктурою.

– Все включено. SaaS-платформи надають комплексний набір послуг, який зазвичай включає хостинг, безпеку, оновлення, інтеграцію з платіжними системами, інструменти для маркетингу, SEO оптимізацію й підтримку клієнтів.

Такий підхід дозволяє зосередитися на бізнес-процесах, не турбуючись про технічне обслуговування сайту.

Особливості SaaS-рішень для електронної комерції:

– Швидкий запуск. Завдяки попередньо налаштованим шаблонам і інтуїтивним інструментам драг-енд-дроп, SaaS-платформи дозволяють швидко запустити інтернет-магазин. Користувачі можуть легко додавати продукти, налаштовувати категорії та визначати властивості без необхідності кодування.

– Масштабованість. SaaS-платформи масштабуються для підтримки зростання вашого бізнесу, дозволяючи легко збільшувати або зменшувати ресурси в залежності від потреб. Це особливо важливо для бізнесів, які очікують зміни в трафіку в залежності від сезону або маркетингових акцій.

– Регулярні оновлення. Провайдери SaaS автоматично впроваджують оновлення та нові функції, забезпечуючи, що ваш сайт завжди відповідає сучасним технологічним і безпечним стандартам без додаткових зусиль з вашого боку.

– Комплаєнс та безпека. SaaS-платформи забезпечують високий рівень безпеки і відповідності нормам (комплаєнс), що критично для електронної комерції, особливо при обробці платіжних даних та персональної інформації клієнтів.

– Інтеграція з третіми сторонами. Багато SaaS-платформ пропонують вбудовані інтеграції з відомими маркетинговими, аналітичними, платіжними та логістичними сервісами, що робить процес управління онлайн-магазином більш зручним та ефективним.

Отже, вибір SaaS-платформи для створення сайту може бути відмінним рішенням для бізнесів, які шукають надійне, легко масштабоване та легко кероване рішення з мінімальними початковими витратами. Такий підхід забезпечує швидкий вхід на ринок і можливість зосередитися на розвитку бізнесу, а не на технічних аспектах управління веб-сайтом (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика деяких SaaS-платформ

SaaS-платформа	Опис	Переваги
Shopify	Shopify є однією з найпопулярніших платформ для створення інтернет-магазинів. Вона пропонує легке використання, готові шаблони, різноманітні опції платежів, інтеграцію з соціальними мережами, а також можливість встановлення численних додатків через власний App Store.	Широкий спектр інструментів для маркетингу та SEO, а також велика підтримка через онлайн ресурси та спільноту.
BigCommerce	BigCommerce пропонує широкі можливості для масштабування, підтримку комплексних продуктів і багаторівневі варіанти ціноутворення. Вона підходить як для малих, так і для великих підприємств.	Вбудовані інструменти для оптимізації продажів, краще управління інвентарем та розширені аналітичні засоби.
Wix	Wix відомий своїми потужними інструментами драг-енд-дроп для створення сайтів, а також спеціалізованими рішеннями для електронної комерції.	Надзвичайна гнучкість у дизайні, широкий вибір шаблонів, і простота використання для новачків.
Squarespace	Squarespace відомий своїм чистим, професійним дизайном шаблонів та інтуїтивно зрозумілим інтерфейсом управління.	Висока якість дизайну, ідеально підходить для малих бізнесів, художників, фотографів, які хочуть красиво представити свої продукти.
Magento (Adobe Commerce)	Magento (тепер під брендом Adobe Commerce) є потужною платформою для електронної комерції, яка пропонує глибоку кастомізацію та масштабування	Розширена кастомізація, підтримка великих каталогів продуктів і складних бізнес-процесів.
Salesforce Commerce Cloud	Salesforce Commerce Cloud надає комплексні хмарні рішення для B2B та B2C ринків.	Сильна інтеграція з CRM-системами, розширені можливості для персоналізації та цілісні рішення для великих корпорацій.

Джерело: складено авторами

Створення веб-сайтів за допомогою конструкторів сайтів є одним із найбільш доступних та дружніх до користувачів підходів. Цей метод особливо популярний серед малих підприємств, фрілансерів, блогерів і тих, хто тільки починає свій шлях у цифровому світі. Особливості створення сайту за допомогою конструкторів:

– Інтуїтивний інтерфейс. Більшість конструкторів сайтів використовують драг-енд-дроп інтерфейс, який дозволяє користувачам легко переміщати елементи на сторінці. Це робить процес створення сайту зрозумілим навіть для тих, хто не має технічного досвіду.

– Наявність шаблонів дизайну. Конструктори сайтів надають широкий вибір шаблонів, які можна адаптувати під конкретні потреби. Шаблони зазвичай є повністю адаптивними, що забезпечує коректне відображення сайту на різних пристроях.

– Вбудовані функції. Ці платформи часто включають базові SEO інструменти, інтеграцію з соціальними мережами, інструменти для електронної комерції та можливості для персоналізації контенту.

– Хостинг і безпека. Конструктори сайтів зазвичай включають хостинг, це означає, що користувачам не потрібно турбуватися про технічне обслуговування або безпеку своїх сайтів. Вони автоматично оновлюються та захищені від більшості видів кібератак.

Переваги використання конструкторів при створенні сайтів для електронної комерції:

– Швидкий запуск. Однією з найбільших переваг є швидкість, з якою можна запустити новий сайт – часто це питання годин або навіть хвилин.

– Економічність. Зазвичай конструктори сайтів пропонують доступні цінові плани, що робить їх відмінним вибором для невеликих бізнесів або індивідуальних підприємців.

– Мінімальні технічні вимоги. Користувачам не потрібно володіти знаннями в програмуванні або веб-дизайні, щоб створити привабливий та функціональний сайт.

Конструктори сайтів надають багато переваг для користувачів, які не мають технічних знань або бюджету для професійної розробки сайтів. Проте, як і будь-який інструмент, вони мають певні обмеження та недоліки:

– Обмежена кастомізація. Більшість конструкторів сайтів пропонують шаблони, які можна адаптувати, але можливості глибокої кастомізації дизайну та функціональності обмежені. Це може бути проблематичним для компаній, які потребують унікальних функцій або специфічного брендингу.

– Проблеми з SEO. Хоча багато конструкторів сайтів покращили свої SEO можливості, деякі все ще мають обмеження, які можуть перешкоджати оптимізації сайту для пошукових систем. Наприклад, деякі платформи не дозволяють повністю оптимізувати URL-адреси, що є важливим для SEO.

– Залежність від платформи. Використання конструктора сайтів означає, що ви пов'язані з цією платформою. Якщо у майбутньому ви захочете перенести свій сайт на іншу платформу, це може бути складно або неможливо без повного перероблення сайту.

– Обмеження функціональності. Деякі складні функції, які можуть бути легко реалізовані на індивідуально розроблених сайтах, можуть бути недоступні або важкі для імплементації через конструктори сайтів.

– Проблеми з продуктивністю. Сайти, створені за допомогою конструкторів, можуть мати проблеми з продуктивністю, особливо якщо вони містять багато візуального контенту або складні скрипти. Велика кількість додатків або віджетів може сповільнити час завантаження сторінок.

– Витрати на підписку. Хоча початкові витрати можуть бути нижчими, тривалі витрати можуть накопичуватися через щомісячні або річні підписки, особливо якщо ви використовуєте додаткові платні функції або потребуєте більше простору для зберігання.

Розуміння цих обмежень допомагає прийняти обґрунтоване рішення про те, чи є конструктор сайтів найкращим вибором для вашого проекту або чи варто розглянути альтернативні підходи.

Конструктори сайтів є популярним вибором для багатьох користувачів, які хочуть швидко та легко створити веб-сайт без необхідності глибоких технічних знань. Огляд і порівняння декількох популярних конструкторів сайтів надано у таблиці 3.

Таблиця 3

Порівняльна характеристика деяких конструкторів сайтів

Платформа	Характеристика	Переваги	Недоліки
Wix	Це високо адаптивний конструктор сайтів з інтуїтивним драг-енд-дроп інтерфейсом. Він пропонує широкий вибір дизайнів і шаблонів, які можуть бути повністю налаштовані.	- Велика бібліотека шаблонів, які підходять для різних видів бізнесу. - Інтеграція з багатьма зовнішніми додатками та послугами. - Підтримує створення мобільної версії сайту.	- Час завантаження сайту може бути довшим, порівнюючи з іншими платформами. - SEO можливості обмежені, порівнюючи з більш традиційними CMS, як WordPress.
Squarespace	Squarespace відомий своїми стильними, професійними шаблонами, які ідеально підходять для фотографів, художників і будь-яких проєктів, які покладаються на сильний візуальний контент.	- Висока якість дизайну шаблонів. - Все включено: хостинг, домену, SSL-сертифікати. - Сильні інструменти для торгівлі та блогів.	- Обмежені можливості для кастомізації, порівнюючи з Wix. - Відсутність драг-енд-дроп інтерфейсу, який пропонує Wix.
Weebly	Weebly є одним із найпростіших у використанні конструкторів сайтів, з фокусом на надання базових інструментів для швидкого створення сайту	- Дуже простий у використанні, ідеальний для початківців. - Включає опції для електронної комерції. - Підтримує інтеграцію з сторонніми сервісами.	- Обмежені дизайнерські можливості. - Функціональність SEO слабша, ніж у Squarespace чи Wix.

Джерело: складено авторами

Кожна з цих платформ має свої унікальні переваги та може бути кращим вибором в залежності від потреб користувача. Вибір між ними часто залежить від того, які функції важливіші для конкретного проєкту та який рівень технічної складності готовий прийняти користувач.

Створення сайтів інтернет-магазинів за допомогою веб-студій є одним із традиційних та найбільш професійних підходів. Веб-студії забезпечують комплексні послуги, від дизайну та розробки до підтримки та оптимізації, а також часто пропонують послуги цифрового маркетингу. Переваги співпраці з веб-студією:

- Індивідуальний дизайн та функціональність. Веб-студії пропонують унікальний дизайн, що повністю відповідає бренду та бізнес-вимогам клієнта. Також є можливість розробки спеціалізованих функцій, які можуть не бути доступні в стандартних рішеннях або конструкторах сайтів.

- Професійна експертиза та досвід. Веб-студії мають команди досвідчених дизайнерів, розробників та маркетологів, які можуть забезпечити високий рівень якості робіт. Також веб-студії мають комплексний підхід до проєкту, включаючи дослідження цільової аудиторії, планування функціональності, тестування і запуск.

- Оптимізація та інтеграція. Веб-студії можуть інтегрувати сайт з зовнішніми системами, такими як ERP, CRM, аналітика, платіжні шлюзи тощо. Також, вони зазвичай пропонують SEO оптимізацію та інші маркетингові стратегії для залучення трафіку та підвищення конверсії.

Недоліки співпраці з веб-студією:

- Вища вартість. Вартість створення сайту через веб-студію зазвичай значно вища, ніж через конструктори сайтів або стандартні SaaS-рішення.

- Довший час розробки. Розробка сайту через веб-студію вимагає більше часу через комплексність процесів дизайну, розробки, тестування та запуску.

- Залежність від третьої сторони. Ви залежите від графіків, термінів та управлінських процесів веб-студії, що може ускладнити швидке внесення змін або оновлень.

Отже, веб-студію для розробки сайту слід вибирати, коли потрібен високий рівень унікалізації сайту, якого не можна досягти за допомогою стандартних рішень, а також для великих проєктів зі складними вимогами до інтеграції систем або кастомізації.

Створення сайтів інтернет-магазинів за допомогою фрілансерів є популярним вибором для багатьох компаній, особливо для стартапів і малого та середнього бізнесу, завдяки його гнучкості та вартості. Цей підхід має як переваги, так і потенційні недоліки, які варто врахувати перед початком проєкту.

Переваги використання фрілансерів:

1. Вартісна ефективність. Фрілансери зазвичай пропонують більш конкурентоспроможні ціни, порівнюючи з веб-студіями, оскільки у них нижчі операційні витрати.
2. Гнучкість. З фрілансерами легше управляти робочим навантаженням і швидко робити зміни в проєкті, оскільки вони можуть бути більш гнучкими у своїх графіках.
3. Доступ до широкого таланту. Ви можете вибирати серед тисяч фрілансерів з усього світу, що дає доступ до різноманітних навичок і підходів.
4. Фокус на спеціалізації. Можливість наймати фахівців для конкретних завдань (наприклад, UX/UI дизайнери, розробники на конкретних мовах програмування).

Недоліки використання фрілансерів:

1. Ризики ненадійності. Робота з фрілансерами може включати ризики, такі як недотримання термінів, зміна умов співпраці або втрата зв'язку.
2. Проблеми управління проєктом. Координація роботи кількох фрілансерів, особливо з різних часових зон, може бути складною.
3. Варіації якості. Якість роботи може сильно варіюватися залежно від індивідуального досвіду фрілансера.
4. Зусилля на пошук та відбір. Витрати часу на пошук та перевірку кваліфікації фрілансерів можуть бути значними.

Коли вибирати фрілансерів:

- Стартапи та малі бізнеси. Для початкових проєктів або компаній з обмеженими бюджетами, які шукають вартісно ефективні рішення.
- Проєкти з чітко визначеними завданнями. Якщо у вас є чітке уявлення про те, що потрібно зробити, і вам потрібен спеціаліст для виконання конкретної роботи.
- Компанії з досвідом управління віддаленими командами. Якщо ви вже маєте систему управління проєктами та комунікацій, налаштовану для роботи з фрілансерами.

При виборі фрілансерів важливо чітко визначити вимоги, управління проєктом та засоби комунікації для забезпечення успішної співпраці та високоякісного кінцевого продукту (табл. 4).

Таблиця 4

Порівняльна характеристика основних підходів до створення сайтів

Підхід	Опис	Переваги	Недоліки	Приклади використання
За допомогою CMS (Систем управління контентом)	CMS – це системи управління контентом, які дозволяють легко створювати, редагувати та управляти веб-контентом без необхідності глибоких знань у програмуванні.	- Гнучкість у дизайні і функціональності. - Велика кількість додатків та плагінів. - Активні спільноти, що підтримують багато популярних CMS.	- Потребує регулярних оновлень та технічного обслуговування. - Може вимагати більше ресурсів хостингу, порівнюючи з простішими сайтами.	• Великі корпоративні сайти. CMS як Drupal або Joomla підходять для великих організацій, які потребують складних веб-сайтів з великою кількістю сторінок та контенту. • Сайти з частими оновленнями контенту. Наприклад, новинні портали або блоги, де вміст регулярно оновлюється, краще використовувати WordPress через його простоту управління контентом.
За допомогою SaaS-платформ	SaaS (Software as a Service) платформи надають готові рішення для електронної комерції та інших типів веб-сайтів, що включають хостинг, техпідтримку та інші сервіси.	- Легкість у використанні та швидкість запуску. - Включає хостинг і технічне обслуговування - Часто має вбудовані інструменти для електронної комерції.	- Обмеження у налаштуванні та кастомізації. - Залежність від третьої сторони.	• Нові стартапи електронної комерції. Платформи як Shopify або BigCommerce ідеально підходять для швидкого запуску інтернет-магазинів, оскільки вони включають всі необхідні інструменти для торгівлі. • Малі підприємства, що шукають простоту. Ці платформи мінімізують технічні зусилля і витрати на управління сайтом.

За допомогою конструкторів сайтів	Конструктори сайтів, такі як Wix або Squarespace, пропонують драгенддроп інтерфейси та шаблони для швидкого створення сайтів.	<ul style="list-style-type: none"> - Не вимагає технічних знань для створення сайту. - Швидке налаштування та запуск. 	<ul style="list-style-type: none"> - Обмежена можливість розширення функціональності. - Часто має щомісячні абонентські платежі. 	<ul style="list-style-type: none"> • Особисті сайти або портфоліо. Платформи як Wix або Squarespace чудово підходять для творчих професіоналів, які хочуть швидко і легко створити атрактивний веб-сайт. • Малі бізнеси без технічного фону. Якщо потрібен простий сайт з кількома сторінками без складних функцій.
За допомогою веб-студій	Веб-студії пропонують індивідуальний підхід до розробки сайтів, включаючи унікальний дизайн, розробку і підтримку.	<ul style="list-style-type: none"> - Професійний підхід і унікальний дизайн. - Технічна підтримка та консультації. 	<ul style="list-style-type: none"> - Вища вартість розробки. - Довший час розробки. 	<ul style="list-style-type: none"> • Комплексні індивідуальні проекти. Коли потрібен унікальний дизайн та спеціалізовані функції, які не можна легко імплементувати через стандартні платформи. • Великі організації з високими вимогами до бренду та функціональності. Наприклад, великі рітейлери або фінансові інститути.
За допомогою фрілансерів	Фрілансери надають послуги з розробки сайтів на основі договірних відносин, пропонуючи гнучкість і зазвичай нижчі витрати.	<ul style="list-style-type: none"> - Зазвичай більш доступна ціна, порівнюючи з веб-студіями. - Гнучкість у виборі спеціалістів для різних аспектів проекту. 	<ul style="list-style-type: none"> - Може виникнути потреба у координації між різними фрілансерами. - Ризик нестабільності та змін у проекті. 	<ul style="list-style-type: none"> • Бюджетні проекти. Якщо потрібно обмежити витрати, але водночас забезпечити певний рівень кастомізації. • Проекти з чітко визначеними вимогами. Фрілансери можуть ефективно працювати на проектах, де вимоги та завдання чітко сформульовані заздалегідь.

Джерело: складено авторами

Отже, в залежності від стратегії комунікації можна обрати різні підходи до створення сайтів, в кожного з них є переваги та недоліки.

Висновки. Вибір методу розробки веб-сайту слід базувати на розумінні вашого бізнесу, бюджету, цілей та ресурсів. Підхід до створення сайту повинен підтримувати вашу стратегію digital-комунікації та взаємодію зі споживачами, забезпечуючи максимально ефективно та яскраве представлення вашого бренду в Інтернеті.

CMS (Content Management Systems) надають потужний і гнучкий інструмент для управління контентом, що ідеально підходить для веб-сайтів з багатим і динамічним вмістом. Вони дозволяють глибоку кастомізацію і інтеграцію, що важливо для бізнесів, які шукають індивідуалізовані рішення та мають технічні ресурси для управління складнішими системами.

SaaS-платформи пропонують легкість використання і швидке впровадження з мінімальними вимогами до технічної підтримки. Це рішення є відмінним для компаній, які віддають перевагу простоті і швидкості, водночас відмовляючись від деякої частини контролю та гнучкості кастомізації.

Конструктори сайтів є найкращим вибором для малого бізнесу або індивідуалів, які хочуть швидко і легко запуснути сайт з обмеженим бюджетом. Хоча вони й обмежені щодо функціональності та кастомізації, сучасні конструктори все ж пропонують достатній рівень дизайну і корисних інструментів для створення сайтів, які виглядають професійно.

Веб-студії забезпечують найвищий рівень професіоналізму і кастомізації, працюючи над складними проектами, що вимагають унікального підходу. Це оптимальний варіант для середніх та великих компаній, готових інвестувати у високоякісний веб-проект, який буде інтегрований з їх діяльністю та потребами.

Фрілансери пропонують унікальну можливість працювати безпосередньо з талановитими індивідуалами, які можуть запропонувати інноваційні рішення та персоналізований підхід. Вони зазвичай залучаються до проектів із меншим бюджетом або коли потрібна особлива спеціалізація.

Список літератури

1. Бондаренко О. М., Стрій Л. О. Вплив сучасних digital-комунікацій на поведінку споживача. *Бізнес Інформ*. 2024. №2. С. 346–355. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-2-346-355>
2. Дячук І. Модель контент-маркетингу для ефективного управління веб-контентом. *Вчені записки Університету “КРОК”*. 2021. № 2(62). С. 82–91. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-62-82-91>
3. Зрибнева І. Використання відеоконтенту в маркетингу: стратегії створення, розповсюдження та взаємодії зі споживачами. *Економіка та суспільство*. 2024. № 59. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-32>
4. Стрій Л. О., Чукурна О. П., Бондаренко О. М. Віртуальний маркетинг в комунікаціях. *Інфраструктура ринку. Економіка та управління національним господарством*. 2023. № 70. С. 27-33. <https://doi.org/10.32782/infrastruct70-5>
5. Bhavani U., Swetha Ms. G. Software as a service (Saas) at Tata consultancy services. *International Journal of Progressive Research in Engineering Management and Science*. 2024. № 4(6). P. 1140-1146. <https://doi.org/10.58257/ijprems34977>
6. Huda B., Priyatna B. Penggunaan Aplikasi Content Management System (CMS) Untuk Pengembangan Bisnis Berbasis E-commerce. *Systematics*. 2019. № 1(2). P. 81-88. <https://doi.org/10.35706/sys.v1i2.2076>
7. Irfannudin F. A., Hamdani A. U. Implementasi system E-commerce pada Guna Motor berbasis content management system (CMS) WordPress. *Idealis: InDonEsiA Journal Information System*. 2020. № 3(1). P. 42–48. <https://doi.org/10.36080/idealis.v3i1.1491>
8. Nugroho A., Irawan H. Implementasi E-commerce menggunakan content management system (CMS) untuk memperluas pemasaran pada Indah Jaya Sport. *Idealis: InDonEsiA Journal Information System*. 2021. № 4(4). P. 137–146. <https://doi.org/10.36080/idealis.v4i2.2852>
9. Pramusinto W., Harsanto K., & Syavira, M. D. Perancangan content management system (CMS) website profil sekolah dengan model cloud computing Saas. *Idealis: InDonEsiA Journal Information System*. 2024. № 7(1) P. 1–10. <https://doi.org/10.36080/idealis.v7i1.3088>
10. Sayginer C. Software as a service (SaaS) as eniliki technology: investigating the challenges and barriers of non-SaaS users. *International Journal of Management Economics and Business*. 2023. № 19(3). P. 501-515. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.1249540>

References

1. Bondarenko, O. M., & Striy, L. O. (2024). The Impact of Modern Digital Communications on Consumer Behavior. *Business Inform*, 2(553), 346–355. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-2-346-355>. [In Ukrainian].
2. Diachuk, I. (2021). Content marketing model for effective web content management. *Scientific Notes of the University "KROK"*, 2(62), 82–91. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-62-82-91> [In Ukrainian].
3. Zrybnieva, I. (2024). Using video content in marketing: strategies for creating, distributing and interacting with consumers. *Ekonomika Ta Suspil'stvo*, 59. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-32> [In Ukrainian].
4. Striy, L., Chukurna, O., & Bondarenko, O. (2023). Virtual marketing in communication. *Market Infrastructure. Economy and management of the national economy*, 70, 27-33. <https://doi.org/10.32782/infrastruct70-5> [In Ukrainian].
5. Bhavani, U., Swetha, Ms. G. (2024). Software as a service (Saas) at Tata consultancy services. *International Journal of Progressive Research in Engineering Management and Science*, 4(6), 1140-1146. <https://doi.org/10.58257/ijprems34977>
6. Huda, B., & Priyatna, B. (2019). Penggunaan Aplikasi Content Management System (CMS) Untuk Pengembangan Bisnis Berbasis E-commerce. *Systematics*, 1(2), 81-88. <https://doi.org/10.35706/sys.v1i2.2076>
7. Irfannudin, F. A., & Hamdani, A. U. (2020). Implementasi system E-commerce pada Guna Motor berbasis content management system (CMS) WordPress. *IDEALIS: InDonEsiA Journal Information System*, 3(1), 42–48. <https://doi.org/10.36080/idealis.v3i1.1491>
8. Nugroho, A., & Irawan, H. (2021). Implementasi E-commerce menggunakan content management system (CMS) untuk memperluas pemasaran pada Indah Jaya Sport. *IDEALIS :*

InDonEsiA Journal Information System, 4(2), 137–146. <https://doi.org/10.36080/idealis.v4i2.2852>

9. Pramusinto, W., Harsanto, K., & Syavira, M. D. (2024). Perancangan content management system (CMS) website profil sekolah dengan model cloud computing Saas. IDEALIS : InDonEsiA Journal Information System, 7(1), 1–10. <https://doi.org/10.36080/idealis.v7i1.3088>

10. Sayginer, C. (2023). Software as a service (SaaS) as eniliki technology: investigating the challenges and barriers of non-SaaS users. International Journal of Management Economics and Business. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.1249540>

Стаття надійшла до редакції 02.10.2024

Прийнята до публікації 06.10.2024

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА СТАЛІЙ РОЗВИТОК ІТ-ПІДПРИЄМСТВ

Кошельок Г. В., доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

e-mail: galas2811@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0331-0592>

Павлова О. А., аспірантка кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

e-mail: elenagamora7@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2016-8867>

***Анотація.** Мета дослідження – проаналізувати вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на динаміку сталого розвитку ІТ-підприємств України в умовах сучасних викликів та воєнного стану. У дослідженні використано методи статистичного та графічного аналізу для оцінки динаміки ІТ-експорту, SWOT-аналіз для визначення сильних і слабких сторін, можливостей і загроз галузі, а також аналіз міжнародних рейтингів для оцінки ІТ-іміджу України. Виявлено, що незважаючи на негативний вплив війни, ІТ-галузь України демонструє стійкість, зберігаючи високі показники експорту. Визначено ключові фактори впливу на галузь, включаючи глобальні економічні тенденції, зміни на ринку праці та розвиток military-tech сектору. Проаналізовано міжнародний ІТ-імідж України та його вплив на перспективи галузі. Результати дослідження можуть бути використані для розробки стратегій розвитку ІТ-підприємств України, а також для формування державної політики підтримки галузі в умовах воєнного стану. Виявлені можливості у сфері military-tech можуть стати основою для диверсифікації діяльності українських ІТ-компаній та зміцнення їх позицій на глобальному ринку.*

Ключові слова: ІТ-підприємства, ІТ-експорт, Military-tech, ІТ-імідж України.

FACTORS INFLUENCING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF IT ENTERPRISES

Koshelok H. V., Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economy of enterprise and Business Organization, Odesa National Economic University, Odesa, Ukraine

e-mail galas2811@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0331-0592>

Pavlova O. A. Postgraduate Student, Department of Economy of enterprise and Business Organization, Odessa National Economic University, Odesa, Ukraine

e-mail elenagamora7@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2016-8867>

***Abstract.** This study examines the impact of external and internal factors on the sustainable development of IT enterprises in Ukraine under martial law, identifying key industry trends, assessing sector resilience, and exploring new opportunities arising from geopolitical changes. The research employs quantitative and qualitative methods, including statistical analysis of IT export dynamics, SWOT analysis for a strategic sector overview, and an assessment of Ukraine's global IT image through international rankings. Despite the ongoing war, Ukraine's IT industry remains resilient, maintaining high export performance. Key factors include global economic trends, labor market shifts, and emerging opportunities in the military-tech sector. Though IT exports slightly declined post-invasion, they quickly stabilized above pre-war levels. The labor market has become employer-driven, affecting salaries and competition. The military-tech sector shows potential as a new growth driver. However, while Ukraine is recognized for its professional skills, its visibility as a high-tech country is limited, signaling a need for better global promotion. The study provides a comprehensive analysis of Ukraine's IT industry during wartime, revealing resilience mechanisms and adaptive strategies. It combines economic data with an assessment of Ukraine's international IT image, highlighting gaps between capabilities and global perception. It also explores the military-tech sector as a new frontier for IT development in Ukraine, offering insights into diversification strategies amid geopolitical instability. The findings offer guidance for the private and public sectors. Ukrainian IT companies can use these insights to navigate challenges and explore military-tech growth opportunities. Policymakers can develop strategies to enhance IT industry resilience and global competitiveness. The study also emphasizes improving Ukraine's IT image to attract foreign investment and recommends aligning educational programs with industry needs to ensure a steady supply of skilled professionals.*

Keywords: IT enterprises, IT export, Military-tech, IT image of Ukraine.

JEL Classification: L860

Постановка проблеми. Розвиток ІТ-підприємств в умовах воєнного стану та глобальної економічної нестабільності потребує особливої уваги, оскільки цей сектор є стратегічно важливим для економіки України. Незважаючи на значний потенціал, ІТ-сектор стикається з багатьма внутрішніми та зовнішніми викликами, які можуть суттєво вплинути на його конкурентоспроможність та стабільність. У зв'язку з цим, необхідно провести комплексний аналіз факторів, що визначають розвиток ІТ-підприємств у цих умовах, а також визначити шляхи їх адаптації та розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Н. Мешко визначає основні фактори, які впливають на розвиток ІТ-сектору України: інвестиції, експорт послуг, ВВП та політичну нестабільність. О. Ситник приділяє особливу увагу зростанню попиту на ІТ-безпеку, а Н. Сментина та І. Іжко – орієнтації на експорт компонентів замість готових продуктів. Дослідження також зазначають потенціал для розвитку ІТ-ринку в Україні та його позитивний вплив на економіку (І. Тернова).

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри численні дослідження, присвячені розвитку ІТ-сектору в Україні, недостатньо вивчені внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на конкурентоспроможність і стійкість ІТ-компаній, зокрема ті, що стосуються їх здатності до інновацій, зміцнення позицій на світовому ринку та підтримки позитивного іміджу України як високотехнологічної держави.

Мета статті є визначення ключових факторів, що впливають на розвиток ІТ-підприємств в умовах воєнного стану та глобальної економічної нестабільності, а також розробка рекомендацій щодо підвищення їх конкурентоспроможності та стійкості на світовому ринку.

Основний матеріал. В умовах сучасних глобальних викликів та воєнного стану в Україні вітчизняна економіка зазнає значних трансформацій, які безпосередньо впливають на діяльність підприємств різних галузей. Особливої уваги заслуговує ІТ-сектор, який відіграє стратегічну роль у структурі національної економіки, займаючи понад 40% у експорті послуг країни [1]. Важливість ІТ-індустрії для економічного розвитку України обумовлена її здатністю генерувати значні валютні надходження та залучати іноземні інвестиції, що є критично важливим для підтримки фінансової стабільності держави у кризовий період.

Слід зазначити, що український ІТ-сектор та ринок інформаційних технологій переважно орієнтовані на експорт не готових продуктів, а їх компонентів, що можна охарактеризувати як експорт «сировини» в ІТ-галузі [2, с. 135]. Така специфіка діяльності українських ІТ-підприємств спричиняє їх вразливість до зовнішніх факторів та підкреслює необхідність дослідження впливу як зовнішніх, так і внутрішніх чинників на динаміку їх сталого розвитку у контексті забезпечення економічної стійкості країни.

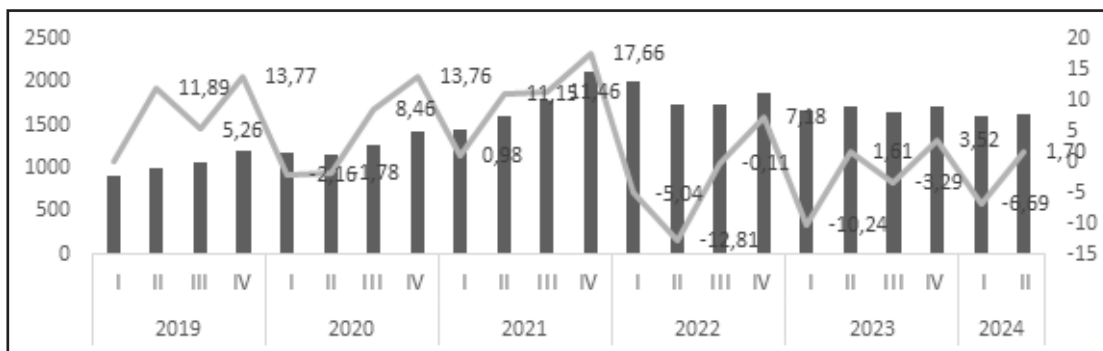

Рис. 1. Динаміка ІТ-експорту в кварталному вимірі, 2019-2024 рр., млн. дол. США

Джерело: складено авторами за матеріалами[3]

Аналіз даних рис. 1 свідчить про загальну тенденцію зростання експорту ІТ-послуг України з 2019 року по першу половину 2024 року. Від 900 млн. дол. США у першому кварталі 2019 року показник підвищився до пікового значення 2105 млн. дол. США у четвертому кварталі 2021 року. Особливо помітним було зростання у 2021 році, з найбільшим кварталним приростом у 17,66%.

З 2022 року тренд змінився, що могло бути пов'язано з початком повномасштабної війни. У 2023 році експорт стабілізувався на рівні близько 1700 млн. дол. США за квартал. Перші два квартали 2024 року показують незначне зниження до приблизно 1600 млн. дол. США за квартал.

Незважаючи на складні умови, експорт ІТ-послуг України залишається на високому рівні, демонструючи стійкість галузі та її важливість для економіки країни.

На рисунку 2 наведено динаміку ІТ-експорту в розрізі років. Спостерігається чітка тенденція до зростання експорту ІТ-послуг з 2019 року по 2022 рік. У 2019 році експорт становив 4173 млн. дол. США, а у 2022 році він досяг пікового значення в 7349 млн. дол. США, що відповідає зростанню на 76% за чотири роки.

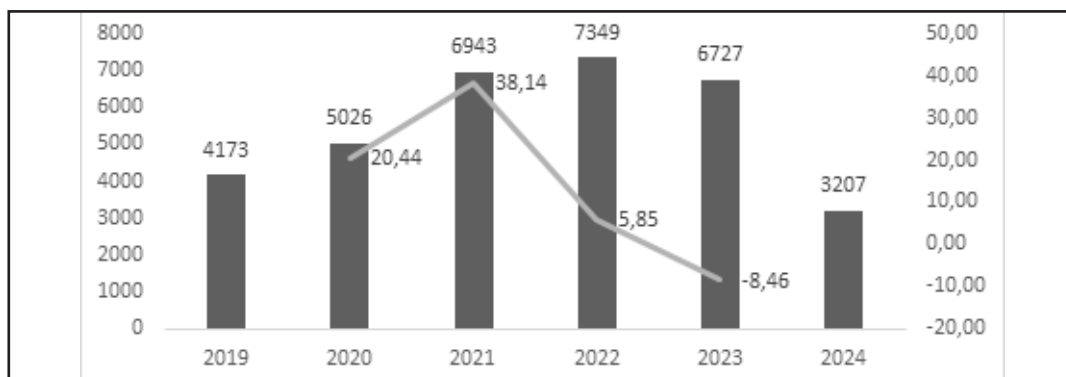

Рис. 2. Динаміка ІТ-експорту в річному вимірі, 2019-2024 рр., млн. дол. США

Джерело: складено авторами за матеріалами [3]

У 2021 році експорт ІТ-послуг зріс на 38%, досягнувши 6943 млн. дол. США. Незважаючи на початок повномасштабної війни, у 2022 році галузь показала невелике зростання до 7349 млн. дол. США. У 2023 році спостерігався спад на 8,5% до 6727 млн. дол. США. Дані за перші два квартали 2024 року (3207 млн. дол. США) вказують на можливу стабілізацію галузі.

Загалом ІТ-сектор України демонструє значну стійкість у складних умовах, залишаючись важливим джерелом валютних надходжень. Навіть у найскладніший період експорт ІТ-послуг значно перевищує показники 2019 року, підкреслюючи стратегічну важливість галузі для економіки України.

Ключовим зовнішнім чинником залишається повномасштабна війна росії проти України, яка створює невизначеність та ризики для бізнесу, ускладнює залучення та утримання клієнтів. Глобальне уповільнення економіки та зниження попиту на ІТ-послуги негативно впливають на галузь, змушуючи замовників відкладати нові проекти та переглядати обсяги наявної співпраці.

Внутрішні фактори включають зміни на ринку праці, де спостерігається перехід від «ринку кандидата» до «ринку роботодавця», що призводить до зниження зарплат та збільшення конкуренції серед спеціалістів [4]. Питання мобілізації та бронювання ІТ-спеціалістів створює додаткову невизначеність, особливо з огляду на новий закон про мобілізацію та недостатньо ефективну систему бронювання [5]. Обмеження на короткострокові відрядження за кордон для ключових спеціалістів ускладнюють проведення переговорів і підписання нових контрактів. Можливі зміни у податковому законодавстві, зокрема щодо режиму Дія City та обмежень для ФОПів, викликають занепокоєння в ІТ-спільноті та підвищують ризики для іноземних клієнтів та інвесторів [6]. Розвиток штучного інтелекту створює як нові можливості, так і виклики для галузі, вимагаючи швидкої адаптації компаній. Ці фактори в сукупності формують складне середовище для розвитку ІТ-сектору в Україні, вимагаючи від компаній гнучкості, стратегічного планування та адаптації до нових реалій ринку в умовах глобальної нестабільності та воєнного стану.

Аналіз динаміки світового ІТ-ринку, що представлений на рис. 3, за період 2016-2023 років демонструє стабільне зростання галузі.

Загальний обсяг ринку збільшився з 867,98 млрд. доларів США у 2016 році до 1297,68 млрд. доларів у 2023 році, що свідчить про значний потенціал розвитку сфери інформаційних технологій. Особливо помітне зростання спостерігається у сегменті ІТ-аутсорсингу, який показав найбільший приріст за вказаний період.

Незважаючи на глобальні економічні виклики та пандемію COVID-19, яка спричинила незначний спад у 2020 році, галузь швидко відновилася і продовжила зростання. Ця позитивна динаміка світового ІТ-ринку створює сприятливі умови для українських ІТ-

підприємств. Попри існуючі локальні проблеми, пов'язані з воєнним станом та економічною нестабільністю, українські компанії мають значні перспективи для сталого розвитку, особливо у сфері аутсорсингу та надання спеціалізованих ІТ-послуг на глобальному ринку.

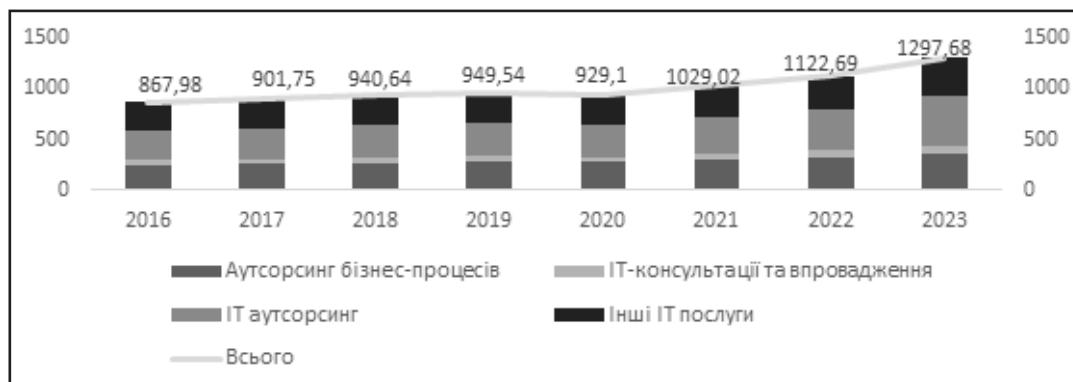

Рис. 3. Динаміка світового ІТ-ринку, 2016-2023 рр., млрд. дол. США

Джерело: складено авторами за матеріалами [7]

Для сталого розвитку ІТ-підприємств України в умовах глобальної конкуренції критично важливим є міжнародний імідж країни як технологічно розвиненої держави. Це впливає на довіру іноземних замовників, інвесторів та партнерів до українських ІТ-компаній. ІТ-імідж України у світі є неоднозначним, але має значний потенціал для покращення. Україна демонструє сильні позиції щодо людського потенціалу в ІТ-сфері. Країна посідає високі місця у міжнародних рейтингах за рівнем професійних навичок населення, особливо у технічній галузі. Українські ІТ-спеціалісти мають високу кваліфікацію, серед них понад 83% мають рівень Middle, Senior та Lead. Україна посіла восьме місце у рейтингу технологічних навичок Global Skill Report [8].

Однак сприйняття України як технологічно розвиненої країни серед широкої світової громадськості дещо відстає від експертних оцінок.

У міжнародних рейтингах, що базуються на опитуваннях населення, Україна займає посередні позиції за рівнем технологічного розвитку та інноваційності.

Щодо розвитку ІТ-інфраструктури та бізнесу, Україна демонструє змішані результати. З одного боку, країна має сильні позиції у сфері ІТ-аутсорсингу та розробки програмного забезпечення. З іншого боку, розвиток стартап-екосистеми в Україні суттєво постраждав через повномасштабну війну, що призвело до падіння позицій країни у відповідних рейтингах.

Важливим досягненням України є прогрес у сфері електронного врядування. Країна вперше потрапила до групи держав з дуже високим рівнем розвитку електронного врядування, а столиця Київ зайняла високе місце у рейтингу міст за розвитком електронних публічних послуг. Попри ці досягнення, присутність бренд-атрибуту «Україна – високотехнологічна (ІТ) країна» в іноземних ЗМІ залишається мінімальною. Це вказує на необхідність активізації комунікаційних зусиль для просування ІТ-потенціалу України на міжнародній арені [9].

Незважаючи на певні виклики у формуванні міжнародного ІТ-іміджу України, останні події відкривають нові можливості для посилення позицій країни на глобальному технологічному ринку. Зокрема, в умовах поточної геополітичної ситуації, Україна демонструє значний потенціал у розвитку military-tech сектору, що може стати потужним драйвером для всієї ІТ-галузі країни. Цей напрямок не лише відповідає нагальним потребам держави, але й створює унікальні можливості для інновацій, залучення інвестицій та міжнародного визнання українських технологічних досягнень. Розвиток military-tech сектору може суттєво вплинути на динаміку сталого розвитку ІТ-підприємств України, відкриваючи нові горизонти для зростання та диверсифікації їх діяльності.

Розвиток military-tech сектору в Україні відкриває нові горизонти для вітчизняних ІТ-компаній, створюючи унікальні можливості для їхнього сталого розвитку. В умовах зростаючого попиту на інноваційні оборонні технології українські підприємства отримують шанс диверсифікувати свою діяльність та розширити ринки збуту. Цьому сприяє активна державна підтримка, зокрема через такі ініціативи, як кластер оборонних технологій Brave1, що надає доступ до фінансування та реалізації інноваційних проєктів у сфері оборони.

Глобальний тренд збільшення венчурних інвестицій у military-tech сектор, який спостерігається у США, має потенціал поширитися і на Україну. Це може призвести до значного збільшення фінансових ресурсів, доступних для українських ІТ-компаній, стимулюючи розвиток нових проектів та стартапів. Унікальна можливість тестувати розробки безпосередньо в умовах реальних бойових дій надає українським компаніям безпрецедентну конкурентну перевагу у розробці та вдосконаленні військових технологій.

Посилення співпраці між державою, бізнесом та розробниками через різноманітні ініціативи, такі як хакатони, створює сприятливе середовище для інновацій. Це не лише стимулює появу нових ідей, але й прискорює їх впровадження, що особливо важливо в умовах швидкозмінного технологічного ландшафту.

Ці фактори в сукупності відкривають перед українськими ІТ-компаніями широкі перспективи для сталого розвитку. Диверсифікація діяльності у напрямку military-tech може забезпечити стабільний попит на їхні послуги, особливо у контексті поточної геополітичної ситуації. Доступ до державного фінансування та грантів через програми на кшталт Brave1 стає важливим ресурсом для розвитку та масштабування бізнесу. Зростання інвестиційної привабливості сектору може призвести до притоку венчурного капіталу, що сприятиме розвитку інноваційних проектів.

Практичний досвід у розробці та впровадженні військових технологій може стати основою для створення експортно-орієнтованих продуктів, розширюючи міжнародні перспективи українських ІТ-компаній. Водночас посилення міжгалузевої співпраці створює синергетичний ефект, стимулюючи появу нових ідей та інновацій [10].

Проте для повноцінного використання цих можливостей та забезпечення довгострокової конкурентоспроможності українським ІТ-компаніям необхідно приділяти особливу увагу захисту інтелектуальної власності та дотриманню міжнародних стандартів у розробці military-tech рішень. Це не лише захистить їхні інновації, але й підвищить довіру міжнародних партнерів, відкриваючи шлях до глобального ринку та забезпечуючи сталий розвиток галузі у довгостроковій перспективі.

Для забезпечення сталого розвитку українських ІТ-підприємств в умовах глобальних викликів та воєнного стану важливо враховувати комплекс факторів, що впливають на динаміку ІТ-галузі. Проведемо узагальнюючий SWOT-аналіз у табл. 1.

Таблиця 1

SWOT-аналіз ІТ-галузі в Україні

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Висока кваліфікація ІТ-спеціалістів: понад 83% мають рівень Middle, Senior та Lead. 2. Сильні позиції у сфері ІТ-аутсорсингу та розробки програмного забезпечення. 3. Високі місця у міжнародних рейтингах за рівнем професійних навичок населення у технічній галузі. 4. Значний досвід та потенціал у розвитку military-tech сектору. 5. Прогрес у сфері електронного врядування. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Орієнтація переважно на експорт компонентів, а не готових продуктів («сировинний» характер експорту). 2. Недостатньо розвинена стартап-екосистема, особливо після початку повномасштабної війни. 3. Слабкий міжнародний імідж України як технологічно розвиненої країни. 4. Низька присутність бренд-атрибуту «Україна – високотехнологічна (ІТ) країна» в іноземних ЗМІ.
Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Зростання глобального ІТ-ринку, особливо у сегменті ІТ-аутсорсингу. 2. Розвиток military-tech сектору як нового напрямку для інновацій та залучення інвестицій. 3. Доступ до державного фінансування та грантів через програми на кшталт Brave1. 4. Потенціал для збільшення венчурних інвестицій у military-tech сектор. 5. Можливість тестування розробок в реальних бойових умовах, що надає конкурентну перевагу. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Повномасштабна війна, що триває, створюючи невизначеність та ризики для бізнесу. 2. Глобальне уповільнення економіки та зниження попиту на ІТ-послуги. 3. Зміни на ринку праці: перехід від «ринку кандидатів» до «ринку роботодавця». 4. Питання мобілізації та недостатньо ефективна система бронювання ІТ-спеціалістів. 5. Можливі зміни в податковому законодавстві, зокрема щодо режиму Дія City та обмежень для ФОПів. 6. Розвиток штучного інтелекту, що створює як нові можливості, так і виклики для галузі.

Джерело: розроблено авторами

SWOT-аналіз демонструє, що українська IT-галузь має значний потенціал для розвитку, особливо у контексті глобального зростання IT-ринку та нових можливостей у military-tech секторі. Однак для реалізації цього потенціалу необхідно подолати ряд викликів, пов'язаних з воєнним станом, економічною нестабільністю та покращенням міжнародного іміджу України як технологічно розвиненої країни.

Висновки. Сильні сторони української IT-галузі, такі як висока кваліфікація спеціалістів та потужні позиції в IT-аутсорсингу, створюють міцну основу для подальшого зростання. Водночас слабкі сторони, зокрема «сировинний» характер експорту та недостатньо розвинена стартап-екосистема, вказують на напрямки для вдосконалення.

Можливості, пов'язані з розвитком military-tech сектору та зростанням глобального IT-ринку, відкривають нові перспективи для українських компаній. Однак загрози, включаючи війну, що триває, та глобальне економічне уповільнення, вимагають стратегічного підходу до управління ризиками.

Враховання цих факторів та активне використання сильних сторін і можливостей української IT-галузі при одночасному подоланні слабких сторін та мінімізації загроз дозволить вітчизняним IT-підприємствам не лише захистити свої інновації, але й підвищити довіру міжнародних партнерів, відкриваючи шлях до глобального ринку та забезпечуючи сталий розвиток галузі у довгостроковій перспективі.

Список літератури

1. Річний обсяг IT-експорту України вперше знизився. Це плато чи погіршення ситуації? DOU. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/it-export-2023/> (дата звернення: 25.07.2024).
2. Сментина Н., Фіалковська А., Іжко І. Сучасний стан та перспективи розвитку IT-індустрії в Україні в контексті трансформації державної регуляторної політики. Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2019. Вип. 7–8. С. 270–271.
3. Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external> (дата звернення: 25.07.2024).
4. Сучасний IT-ринок: тенденції, рівень зарплат, поради новачкам і досвідченим розробникам. URL: <https://dou.ua/forums/topic/46109/> (дата звернення: 26.07.2024).
5. Ринок праці в IT відновився на 57%, а конкуренція серед шукачів б'є всі рекорди. WORK.UA. URL: <https://www.work.ua/articles/analytics/3149/> (дата звернення: 26.07.2024).
6. Що буде з податками для IT-фахівців, ФОПами і як підготуватися до змін. DOU. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/analysis-national-revenue-strategy/> (дата звернення: 26.07.2024).
7. IT Services – Worldwide. Statista. URL: <https://www.statista.com/outlook/tmo/it-services/worldwide> (дата звернення: 28.07.2024).
8. Чому IT-галузь може бути драйвером післявоєнного відновлення економіки України. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/1/703835/> (дата звернення: 30.07.2024).
9. IT-імідж України у світі. Brand Ukraine. URL: https://brandukraine.org.ua/documents/101/Ukraines_IT_perceptions_report_web_29_09_2023.pdf (дата звернення: 30.07.2024).
10. Military-tech стартапи: майбутнє починається сьогодні. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2024/04/5/712085/> (дата звернення: 30.07.2024).

References

1. DOU (2024). The annual volume of IT exports in Ukraine decreased for the first time. Is this a plateau or a deterioration of the situation? Retrieved from <https://dou.ua/lenta/articles/it-export-2023/> (accessed 25 July 2024). [In Ukrainian].
2. Smentyna, N., Fialkovska, A. & Izhko, I. (2019). Current state and prospects of IT industry development in Ukraine in the context of state regulatory policy transformation. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnogo ekonomichnogo universytetu*, 7-8, 270-271 [In Ukrainian].
3. National Bank of Ukraine (2024). External sector statistics. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external> (accessed 25 July 2024). [In Ukrainian].
4. DOU (2024). Modern IT market: trends, salary levels, advice for beginners and experienced developers. Retrieved from <https://dou.ua/forums/topic/46109/> (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].

5. WORK.UA (2024). The IT labor market has recovered by 57%, and competition among job seekers is breaking all records. Retrieved from <https://www.work.ua/articles/analytics/3149/> (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
6. DOU (2024). What will happen to taxes for IT professionals, individual entrepreneurs and how to prepare for changes. Retrieved from <https://dou.ua/lenta/articles/analysis-national-revenue-strategy/> (accessed 26 July 2024). [In Ukrainian].
7. Statista (2024). IT Services – Worldwide. Retrieved from <https://www.statista.com/outlook/tmo/it-services/worldwide> (accessed 28 July 2024).
8. Ekonomichna pravda (2023). Why the IT industry can be a driver of post-war economic recovery in Ukraine. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/1/703835/> (accessed 30 July 2024). [In Ukrainian].
9. Brand Ukraine (2023). Ukraine's IT image in the world. Retrieved from https://brandukraine.org.ua/documents/101/Ukraines_IT_perceptions_report_web_29_09_2023.pdf. (accessed 30 July 2024). [In Ukrainian].
10. Ekonomichna pravda (2024). Military-tech startups: the future begins today. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2024/04/5/712085/> (accessed 30 July 2024). [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.10.2024

Прийнята до публікації 08.10.2024

~ ЕКОНОМІКА ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАНА СПРАВА ~

УДК: 338.48:351.85

DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2024-9-322-100-110>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ

Ахмедова О. О., доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри туризму, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна

e-mail: akhmedovayelena@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1573-7710

Єрмаков І. О., аспірант кафедри туризму, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна,

e-mail: ermakov.ivan@hneu.net

ORCID: 0009-0000-8615-0955

Анотація. У статті проаналізовано сучасні проблеми забезпечення безпеки у сфері туризму та готельно-ресторанного бізнесу, що особливо актуалізувалися після лютого 2022 року внаслідок повномасштабного російського вторгнення в Україну. Визначено ключові фактори, що впливають на формування державної політики у цій сфері, серед яких захист туристів та працівників, збереження культурної спадщини, економічна стабільність та національні інтереси. Таким чином, метою статті є дослідження особливостей формування державної політики забезпечення безпеки туристичної галузі та готельно-ресторанного бізнесу. В процесі написання статті використовувалися методи аналізу, синтезу, узагальнення, наукового спостереження та класифікації. Доведено, що успішне забезпечення безпеки у туристичній галузі потребує комплексного підходу, що охоплює створення нормативно-правової бази, налагодження роботи державних органів та агентств, забезпечення надійності інфраструктури та розробку планів реагування на надзвичайні ситуації. Розглянуто питання захисту культурних та історичних пам'яток, надання економічних стимулів бізнесу для впровадження безпекових заходів, використання міжнародного досвіду та стандартів, а також навчання персоналу та захисту інформаційних систем. Систематизовано фактори безпеки туризму, виділено головні та другорядні, кількісні та якісні, довготривалі та ситуативні фактори. Окремо наголошено на важливості чіткого розмежування між факторами та регуляторами, де останні виконують роль засобів цілеспрямованого впливу на об'єкт регулювання. Підкреслено необхідність подальшого дослідження механізмів забезпечення безпеки туризму з урахуванням сучасних викликів, а також наголошено на потребі вдосконалення державної політики з метою підвищення стійкості галузі до різних загроз, що дозволить забезпечити розвиток туризму та зміцнення національної безпеки України. Запропоновано низку конкретних заходів, які можуть бути впроваджені для підвищення рівня безпеки туристів та працівників галузі, включаючи програмне забезпечення для кібербезпеки, впровадження інноваційних технологій у системи контролю та моніторингу, а також підвищення рівня обізнаності працівників щодо дій у надзвичайних ситуаціях. Обґрунтовано необхідність забезпечення фінансової підтримки та стимулювання підприємств туристичної сфери, які впроваджують заходи з підвищення безпеки, що включає податкові пільги та субсидії.

Ключові слова: безпека, готельно-ресторанний бізнес, державна політика, забезпечення безпеки, туризм, туристична галузь.

PECULIARITIES OF THE STATE POLICY FORMATION FOR ENSURING SECURITY OF TOURISM AND HOSPITALITY BUSINESS

Akhmedova Olena, Doctor of Sciences in Public administration, Associate Professor, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine

e-mail: akhmedovayelena@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1573-7710

Yermakov Ivan, PhD student of the Tourism Department Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine

e-mail: ermakov.ivan@hneu.net

ORCID: 0009-0000-8615-0955

Abstract. The article analyzes the current issues of ensuring security in the tourism and hotel-restaurant industry, which became particularly relevant after February 2022 due to Russia's full-scale invasion of Ukraine. Key factors influencing the formation of state policy in this area have been identified, including the protection of tourists and employees, the preservation of cultural heritage, economic stability, and national interests. Thus, the article aims to study the peculiarities of the state policy formation of ensuring the security of tourism, hotel and restaurant business. In the process of writing the article, the methods of analysis, synthesis, generalization, scientific observation and classification have been used. It has been proven that the successful provision of security in the tourism industry requires a comprehensive approach that includes the creation of a legal framework, the establishment of effective work by state agencies and bodies, ensuring infrastructure reliability, and developing emergency response plans. The article addresses the protection of cultural and historical monuments, providing economic incentives for businesses to implement security measures, leveraging international experience and standards, as well as personnel training and information systems protection. The factors affecting tourism security have been systematized, highlighting the main and secondary ones, quantitative and qualitative, long-term and situational factors. Special emphasis is placed on the importance of a clear distinction between factors and regulators, where the latter serve as tools for targeted influence on the regulatory object. The need for further research on mechanisms for ensuring tourism security, considering contemporary challenges, has been emphasized. It is also stressed that improving state policy is essential to enhancing the industry's resilience to various threats, which will ensure the development of tourism and strengthen Ukraine's national security. A number of specific measures have been proposed to improve the security of tourists and industry workers, including cybersecurity software, the implementation of innovative technologies in control and monitoring systems, and increasing staff awareness of emergency procedures. The necessity of providing financial support and incentives to tourism businesses that implement security measures, including tax benefits and subsidies, has been substantiated.

Keywords: security, hotel and restaurant industry, state policy, security provision, tourism, tourism industry.

JEL Classification: H790, L660, L830

Постановка проблеми. Нині поняття безпеки є актуальним не тільки для туризму, а й для усього світу взагалі. І якщо до лютого 2022 року безпека розглядалася більше у розрізі можливих терористичних атак у Європейських країнах, США, Сполученому Королівстві тощо, то після повномасштабного російського вторгнення на територію України питання безпеки вийшло на новий рівень.

Формування державної політики забезпечення безпеки туристичної галузі та готельно-ресторанного бізнесу є складним процесом, який враховує низку факторів, таких як захист туристів і працівників, збереження культурної спадщини, економічну стабільність та національні інтереси. Формування цієї політики включає створення необхідної нормативно-правової бази для захисту прав туристів, працівників туристичної та готельно-ресторанної сфер, а також підприємств, які надають ці послуги; наявність державних органів та агентств, відповідальних за контроль та моніторинг безпеки; забезпечення надійності інфраструктури, включаючи транспорт, комунікації, медичні та готельно-ресторанні заклади; розробку планів дій на випадок надзвичайних ситуацій, таких як природні катастрофи, терористичні атаки і воєнні дії, техногенні аварії та катастрофи; розробку заходів для захисту культурних та історичних пам'яток, які є важливою частиною туристичного продукту, що включає як фізичну охорону, так і заходи для запобігання їх руйнуванню внаслідок масового туризму; надання економічних стимулів для бізнесу, який впроваджує заходи з підвищення безпеки, зокрема податкові пільги або субсидії на модернізацію та вдосконалення безпекових систем; використання міжнародного досвіду та стандартів для забезпечення безпеки у туристичній галузі, участь у міжнародних програмах та обмін інформацією щодо сучасних загроз і засобів їх нейтралізації; навчання персоналу готелів, ресторанів, туристичних агентств та інших учасників туристичного ринку діям у надзвичайних ситуаціях, безпеці на робочому місці та основам захисту від кіберзагроз; захист інформаційних систем та даних туристів, а також забезпечення безпеки при використанні онлайн-сервісів для бронювання, оплати та надання послуг.

Отже, формування державної політики у сфері забезпечення безпеки туристичної галузі та готельно-ресторанного бізнесу вимагає комплексного підходу з урахуванням соціально-політичної обстановки країни, специфіки кожного регіону та міжнародного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд наукових публікацій дає підстави стверджувати, що масштаб вияву ризиків та ймовірність їх трансформації у загрози залежать від впливу на них певних факторів. На погляд науковців, серед цих факторів слід виокремлювати зовнішні та внутрішні [1-5]. Учені ці чинники розглядають у залежності від джерела походження та масштабу поширення, що обмежений кордонами певної країни [6-9]. У науковій літературі поряд із факторами розглядають також регулятори. Вони є дотичним до концепції факторів і можуть бути визначені як засоби, інструменти й ознаки зовнішнього середовища, які використовуються для цілеспрямованої модифікації напрямів та інтенсивності перебігу певних процесів [10-12].

Відокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз сучасних наукових доробок закордонних та українських дослідників щодо забезпечення безпеки туристичної галузі та готельно-ресторанного бізнесу демонструє стабільний і глибокий інтерес до заявленої теми. Однак, незважаючи на значну науково-практичну базу з цього питання, особливостям забезпечення безпеки у воєнний і повоєнний час уваги майже не приділялося. Через війну туристичні ресурси України зазнали значних втрат і руйнувань, тому традиційні для нашої країни напрями туризму ще довго будуть знаходитись у стані стагнації та поступового відновлення. Саме тому дослідження щодо формування державної політики забезпечення безпеки туристичної галузі та готельно-ресторанного бізнесу в розрізі відродження туристичного сектору та індустрії гостинності України у післявоєнний час вважаються актуальними і потребують нових підходів до вирішення.

Метою статті є дослідження особливостей формування державної політики забезпечення безпеки туристичної галузі та готельно-ресторанного бізнесу. Зважаючи на предмет цього дослідження, автори зупинилися саме на систематизації факторів формування державної політики у сфері забезпечення безпеки туристичної галузі та готельно-ресторанного бізнесу, що дозволило уникнути розпорошення наукового пошуку й уваги.

Основний матеріал. Фактори безпеки туризму та готельно-ресторанного бізнесу загалом (залежно від змісту) поділяють на історичні, демографічні, економічні, соціальні та інші [3]. Крім того, фактори безпеки туризму можна згрупувати так:

- 1) за ступенем впливу (головні та другорядні);
- 2) за внутрішнім змістом (кількісні та якісні);
- 3) за тривалістю дії (довготривалі та ситуативні);
- 4) за ступенем деталізації (прості та складні);
- 5) за територіальним охопленням (загальнодержавні, регіональні і локальні або зовнішні та внутрішні);
- 6) за характером дії (об'єктивні та суб'єктивні);
- 7) за якісними характеристиками (сприятливі, нейтральні чи несприятливі);
- 8) за інтенсивністю впливу тощо [3].

Отже, у фундаментальній науці досі не вироблено єдиного підходу щодо структурування чинників туризму та готельно-ресторанного бізнесу загалом і їх безпеки зокрема. Водночас за своєю сутністю ризики та загрози безпеці необхідно розглядати в межах концепції факторів безпеки туризму та готельно-ресторанного бізнесу. До категорії «регуляторів» може бути віднесено зовнішнє середовище загалом та його окремі елементи. Це середовище за функціональним змістом є активним, адже засоби та інструменти зовнішнього середовища застосовуються в конкретній діяльності з певною метою. Отже, вважаємо, що забезпечують таку активність відповідні суб'єкти цілеспрямованого впливу. З огляду на предмет нашого дослідження вони представлені суб'єктами, які формують і реалізують державну політику у сфері забезпечення безпеки туризму та готельно-ресторанного бізнесу.

Очевидно, що відмінність між категоріями «фактор» і «регулятор» полягає у функціональному аспекті. Кожен фактор, що передбачає ймовірність цілеспрямованого впливу на об'єкт з метою регулювання певних його параметрів функціонування та розвитку, вимагає залучення для реалізації такого впливу відповідного регулятора (тобто суб'єкта). На відміну від факторів, регулятори мають більш конкретне практичне втілення. Водночас їх, як і фактори, можна об'єднати в групи на теоретичному рівні. Це необхідно для комплексного визначення рівня, характеру та інших особливостей суб'єктно-об'єктного впливу.

Аналіз Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року (далі – Стратегія) [13] (яка є основою роботи ДАРТ [14]) дає змогу зазначити, що визначено деякі фактори, які впливають на туристичну сферу та готельно-ресторанний бізнес. До цих чинників віднесено такі як фінансово-економічна криза та події, пов'язані з анексією АРК та проведенням антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей (зважаючи, що Стратегія була прийнята до початку повномасштабної війни, цей фактор не враховувався).

За свідченням розробників аналізованої Стратегії, ці фактори зумовили зменшення в'їзного туристичного потоку, негативно вплинули на структуру туризму і реалізацію туристичних можливостей України на внутрішньому та зовнішньому туристичних ринках. Крім того, у Стратегії наголошено, що загострення цих кризових явищ у сфері туризму засвідчує необхідність у реалізації таких заходів:

- удосконалення державної політики у зазначеній сфері;
- удосконалення пріоритетів і принципів її реалізації;
- удосконалення повноважень і компетенції суб'єктів туристичної діяльності;

– впровадження ефективних організаційно-правових, економічних, інформаційних механізмів розвитку сфери туризму [13].

Крім того, у Стратегії відсутнє цілісне визначення чинників, що впливають на безпеку туризму (дивись основні напрями реалізації Стратегії за напрямом «Безпека туристів» [13]).

Отже, на підставі всього вищенаведеного можемо висловити гіпотезу, що складається з двох частин. Перша передбачає, що на формування державної політики у сфері туризму та забезпечення його безпеки впливають такі фактори (рис. 1.1):

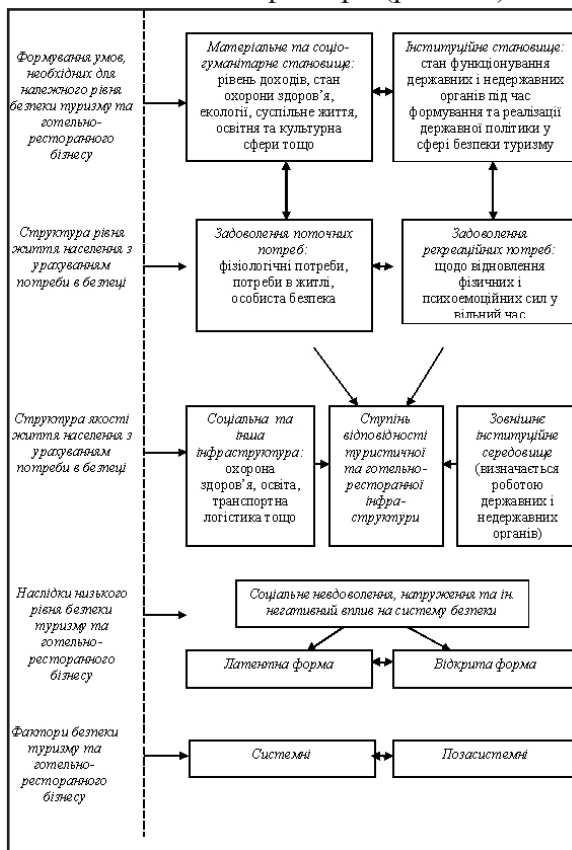

Рис. 1.1. Умови, фактори та наслідки реалізації державної політики у сфері забезпечення безпеки туризму та готельно-ресторанного бізнесу.

Джерело: авторська розробка

- 1) ті, що є прогнозованими та регульованими (системними);
- 2) ті, що важко спрогнозувати, і ті, які через свою непередбачуваність вимагають часу на правове визначення та врегулювання (позасистемні).

Крім того, виокремлені фактори можуть включати підгрупи факторів, що мають внутрішнє або зовнішнє спрямування, виражатися кількісно та якісно, на різних рівнях управління тощо.

Друга частина гіпотези передбачає визначення ролі регуляторів (суб'єктів цілеспрямованого впливу) у прогнозуванні та регулюванні вищенаведених факторів (рис. 1.2). На наше переконання, така роль полягає в розробці та впровадженні низки заходів. Виходячи з розуміння безпеки туризму, серед цих заходів слід виокремити:

- 1) ті, що передбачають визначення ризиків і загроз;
- 2) ті, що передбачають протистояння загрозам;
- 3) ті, що передбачають реагування на виклики та регулювання процесів у сфері безпеки туризму.

Зважаючи на положення Стратегії (щодо упровадження дієвих організаційно-правових, економічних та інших механізмів розвитку сфери туризму) [13], вважаємо, що більш детального дослідження вимагають такі заходи забезпечення безпеки туризму: 1) організаційного характеру; 2) програмно-установчого та політико-правового характеру; 3) правоохоронні заходи; 4) заходи інформаційного характеру; 5) соціальні заходи; 6) заходи у сфері екологічної безпеки, охорони навколишнього середовища та туристичних ресурсів; 7) заходи наукового та освітнього характеру.

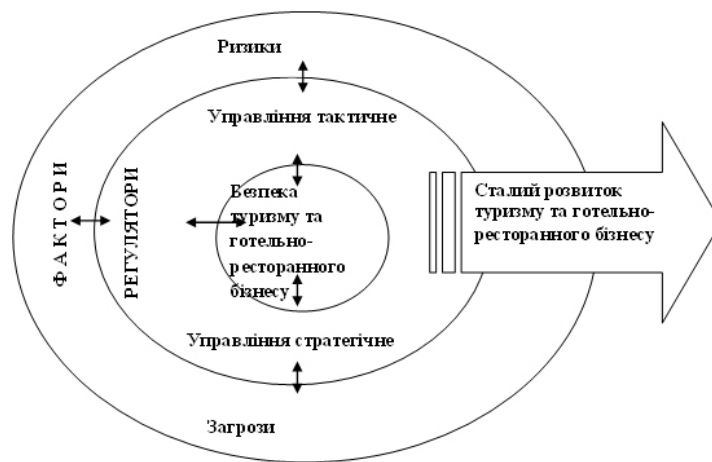

Рис. 1.2. Фактори, ризики, загрози та регулятори формування державної політики у сфері забезпечення безпеки туристичної галузі та готельно-ресторанного бізнесу

Джерело: складено авторами за матеріалами [1-5; 12]

1. *Заходи організаційного характеру.* Стратегія [13] установлює вимогу щодо забезпечення ефективної взаємодії правового, організаційного, економічного та фінансового механізмів державного регулювання розвитку сфери туризму та курортів. Організаційний механізм виконує роль єдиного чинника, що дозволяє запустити в дію статичну систему державного управління.

Відповідно до аналізованої стратегії організаційний механізм спрямований на забезпечення принципів партнерства та співробітництва органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, представників бізнесових та наукових кіл, громадських організацій. Чітке визначення завдань учасникам реалізації стратегії дасть змогу розподілити відповідальність за прийняття рішень та їх виконання. За цих обставин основними складовими організаційного механізму є такі:

- план заходів з реалізації стратегії, який дасть змогу із застосуванням установлених показників розвитку провести оцінку досягнення цілей стратегії шляхом проведення моніторингу та визначення ефективності впливу заходів, що здійснюються на державному, регіональному та місцевому рівнях;
- цільові та регіональні програми розвитку сфери туризму та курортів;
- договори, що укладаються, зокрема на засадах державно-приватного партнерства.

Слід зазначити, що подальше вдосконалення державної політики у сфері безпеки туризму та готельно-ресторанного бізнесу має бути пов'язане з оптимізацією функцій і повноважень центрального органу виконавчої влади у сфері туризму. Це можливо шляхом зміщення акцентів у бік актуалізації публічності системи управління, тобто поновлення роботи відповідних науково-громадських інституцій. Ці функції та повноваження мають бути фінансово забезпечені, адекватні завданням, що стоять перед національною туристичною адміністрацією, та характеру функцій, що нею реалізуються, і повноважень.

Отже, окремі функції з контролю над дотриманням стандартів і правил діяльності організацій індустрії туризму та готельно-ресторанного бізнесу, зокрема за якістю та безпекою наданих ними послуг, можуть певною мірою виконувати саморегульовані організації. Крім того, на них слід покласти поширення та розвиток системи добровільної стандартизації туристичної діяльності, консультування та надання юридичної допомоги, сприяння захисту прав і законних інтересів туристів, а також загальну координацію підприємницької діяльності у сфері туризму та готельно-ресторанного бізнесу.

2. *Заходи програмно-установчого та політико-правового характеру.* Стратегія [13] визначає важливість забезпечення ефективної взаємодії правового, організаційного, економічного та фінансового механізмів державного регулювання розвитку сфери туризму та курортів. У досліджуваній Стратегії не зустрінеш синонімічного (один в один) визначення важливості реалізації заходів програмно-установчого та політико-правового характеру. Проте очевидно, що у Стратегії правові заходи (або політико-правові) займають одне з важливих місць, зокрема у системі управління, і передбачають таке:

- здійснення моніторингу правозастосування в галузі безпеки туризму в Україні, зокрема з метою виконання рішень Конституційного Суду та Європейського суду з прав людини;
- внесення змін до законодавства України з метою усунення внутрішніх прогалин і протиріч, приведення його у відповідність до міжнародних договорів, ратифікованих Україною;
- уточнення діючих та підготовка нових програмно-установочних документів у сфері туризму та гарантування її безпеки, включення положень про безпеку туризму до Стратегії національної безпеки України та до Стратегії [13];
- законодавче розмежування повноважень у сфері гарантування та підтримки безпеки туризму між органами державної влади та органами місцевого самоврядування;
- сприяння прийняттю нормативно-правових актів, зокрема регіональних програм гарантування безпеки туризму, а також координація діяльності щодо їх реалізації;
- ідентифікація спектра товарів, робіт і послуг, а також майна, що використовуються туристами, для вжиття особливих (спеціальних) заходів щодо забезпечення якості та безпеки цих товарів, робіт та послуг (майна);
- категорювання об'єктів туристичної індустрії, інфраструктури туризму та туристичних ресурсів залежно від ступеня їх вразливості для загроз безпеці;
- впровадження в практику туристської діяльності та державного управління у сфері туризму основних принципів, розроблених за участю ЮНВТО та ІКАО Стратегії «S.A.F.E.», спрямованої на посилення заходів безпеки з одночасним полегшенням доступу громадян до туризму, ліквідацією надлишкових та (або) невідповідних туристських формальностей;
- розвиток правової основи формування та комплектування системи гарантування безпеки туризму, зокрема спеціалізованих служб із підтримки безпеки туристів;
- установлення порядку укладання адміністративних договорів (угод) у сфері гарантування безпеки туризму між національною туристичною адміністрацією та іншими органами виконавчої влади, що реалізують окремі повноваження у сфері забезпечення національної безпеки, а також між національною туристичною адміністрацією та регіональними туристичними адміністраціями;
- підвищення ефективності захисту прав і законних інтересів туристів як споживачів, зокрема через удосконалення правового регулювання безпеки послуг у сфері туризму у межах укладання, виконання та припинення цивільно-правових договорів;
- удосконалення медико-санітарних профілактичних заходів для громадян, які мають намір здійснити подорож у країну (місце) тимчасового перебування, в якій вони можуть зазнати ризику інфекційних захворювань;
- визначення цілей, завдань і механізмів загалом щодо участі інститутів громадянського суспільства у діяльності із підтримки безпеки туризму;
- розробка правових основ створення та функціонування саморегулюючих організацій у сфері туризму;
- установлення правових особливостей забезпечення безпеки окремих видів туризму (подорожі за маршрутами підвищеної небезпеки, подорожі неповнолітніх громадян, подорожі, пов'язані з участю у масових спортивних, культурних та інших заходах);
- сприяння формуванню інфраструктури надання іноземним туристам оперативної правової, медичної та інших видів невідкладної допомоги, зокрема спрощення доступу іноземних туристів до судового та іншого правового захисту в Україні (у разі, коли їхньому життю та здоров'ю завдається шкода внаслідок вчинення терористичних актів та інших злочинних посягань);
- формування ефективної інфраструктури досудового вирішення (врегулювання) спорів між туристами та особами, які здійснюють туристську діяльність;
- підвищення рівня правової культури підприємців у сфері туризму та безпеки;
- сприяння співпраці українських та іноземних підприємців, а також обміну досвідом і кращою практикою підприємницької діяльності, зокрема з питань підтримання безпеки туризму.

3. Правоохоронні заходи. Будь-які заходи державної політики приймаються та реалізуються в межах правового поля. У цьому контексті відзначимо правоохоронні заходи, що мають першорядне значення під час гарантування безпеки туризму, а саме:

- виявлення, усунення та попередження причин і умов, що спричиняють виникнення правопорушень у сфері туризму, зокрема проведення аналізу й оцінки динаміки злочинності та правопорушень, пов'язаних з туристами та місцями їх тимчасового перебування;
- припинення незаконної діяльності фізичних і юридичних осіб, що використовують «кани» туризму для вчинення терористичних актів, транснаціональних злочинів, здійснення

розвідувальної діяльності проти України, легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, незаконного обігу зброї, розповсюдження наркотиків, торгівлі людьми, незаконної та неконтрольованої міграції, контрабанди валютних та культурних цінностей, дорогоцінного каміння та металів, експлуатації неповнолітніх;

– координація на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях діяльності органів влади у сфері туризму, органів внутрішніх справ та органів безпеки щодо забезпечення безпеки туризму;

– створення у туристично-рекреаційних особливих економічних зонах, туристських кластерах, сільських та міських поселеннях, що приймають значні потоки туристів, спеціальних підрозділів (відділів тощо) правоохоронних органів (поліції) для профілактики та припинення злочинів та правопорушень у сфері туризму;

– підвищення рівня безпеки окремих об'єктів туристичної індустрії, посилення заходів захисту й охорони на потенційно найбільш уразливих об'єктах туристичної індустрії, інфраструктури та туристських ресурсах [15].

Отже, правоохоронні заходи у сфері безпеки туризму слід розглядати як частину правових (політико-правових) заходів загалом.

4. Заходи інформаційного характеру. Відповідно до Стратегії [13] у рамках визначених пріоритетних напрямів необхідно забезпечити ефективну взаємодію правового, організаційного, економічного та фінансового механізмів державного регулювання розвитку сфери туризму та курортів. Водночас незрозумілим є місце інформаційної складової серед окреслених векторів реалізації стратегії, хоча в ній виокремлено напрям «Маркетингова політика розвитку туризму та курортів України». І саме в межах цього напрямку визначено заходи, що стосуються інформаційного забезпечення, а саме:

1) становлення інституту саморегульованих організацій у сфері туризму та курортів (створення національної туристичної організації);

2) створення інтерактивної бази даних, що містить інформацію про туристичні та рекреаційні ресурси України, придатні для використання у сфері туризму та курортів, зокрема об'єкти культурної спадщини та природно-заповідного фонду, рекомендовані для відвідування туристами та формування національної мережі туристично-екскурсійних маршрутів;

3) забезпечення інформаційного супроводження реалізації державної політики у сфері туризму та курортів.

Водночас бракує правового закріплення (у межах аналізованої стратегії) вимоги щодо інформаційного забезпечення безпеки туризму. На наше переконання, воно має передбачати таке:

– сприяння захисту персональних даних туристів та іншої інформації, що охороняється законом;

– підтримку діяльності засобів масової інформації, спрямованої на забезпечення безпеки туризму, зокрема на об'єктивне інформування населення щодо загроз безпеці туризму, захист суспільства від недостовірної інформації у сфері туризму;

– розвиток співробітництва органів державної влади, вітчизняних і закордонних ЗМІ у галузі безпеки туризму;

– сприяння доступу фізичних і юридичних осіб до світових інформаційних ресурсів у сфері туризму, глобальних інформаційних мереж;

– формування єдиної загальнодержавної системи туристичних інформаційних показників, символів та знаків, зокрема у сфері безпеки туризму;

– створення на радіо та телебаченні циклу передач щодо різних аспектів туризму, його значення для економічного, соціального, духовного відродження України, розвитку культури й освіти, патріотичного виховання;

– створення інформаційних ресурсів у мережі Інтернет з питань розвитку туризму як ефективного способу консолідації українського суспільства, патріотичного виховання, духовного та іншого розвитку.

5. Соціальні заходи. Слід зазначити, що у Стратегії [13] у рамках визначених пріоритетних напрямів необхідно відсутнє як таке визначення соціальної складової. Проте забезпечити ефективну взаємодію правового, організаційного, економічного та фінансового механізмів державного регулювання розвитку сфери туризму та курортів покликана саме ця складова. Звісно, в аналізованій стратегії визначено вектор «Розвиток людських ресурсів», але він передбачає наголошення насамперед на такому:

1) на удосконаленні системи професійної підготовки фахівців сфери туризму;

2) на комплексному дослідженні ринку праці у сфері туризму;

3) на гармонізації кваліфікаційних вимог та стандартів вищої освіти у закладах вищої освіти;

4) на залученні населення до популяризації туризму;

5) на забезпеченні наукового супроводження та досліджень у сфері туризму тощо.

Однак поза увагою нормотворців залишаються аспекти, пов'язані із гарантуванням соціальної безпеки у сфері туризму. Зважаючи на це, вважаємо за необхідне доповнити Стратегію [13] положеннями, які стосуються такого:

- прийняття правових, організаційних, фінансових та інших заходів щодо розвитку соціального туризму, підвищення доступності послуг індустрії туризму для населення країни (сімейний туризм, туризм за участю інвалідів та літніх громадян, дітей і молоді та інших громадян, які потребують соціальної допомоги), включаючи встановлення податкових відрахувань для громадян, які здійснюють подорожі в межах території України;

- створення спеціалізованих «соціальних туристичних продуктів», змістом яких є вивчення об'єктів воєнної та бойової слави та історії героїв сучасної війни, вивчення та знайомство з історичним минулим України, її традиціями, культурою, мовним надбанням, традиційними релігіями, успіхами в соціально-економічному, технічному та іншому розвитку, участю України у сучасному світі, а також поширення цих туристичних продуктів серед широкого кола громадян, особливо дітей та молоді;

- розвиток інфраструктури та створення умов для подорожей інвалідів та літніх людей;

- забезпечення дотримання туристами правил, звичаїв, вірувань місцевого населення, зокрема за допомогою проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи;

- створення умов віруючим туристам для сповідання та участі в релігійних обрядах та церемоніях у процесі здійснення подорожей;

- фінансове забезпечення гарантій корінним нечисленным народам України, зокрема щодо їх соціально-економічного та культурного розвитку, захисту споконвічного довкілля, традицій щодо способу життя, господарювання та промислів;

- вжиття заходів щодо державної підтримки туризму за участю громадян-співвітчизників, які проживають за межами території України;

- сприяння формуванню галузевих профспілок працівників туристичної індустрії з метою захисту їхніх трудових прав у сфері туризму;

- проведення правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних, лікувально-профілактичних, реабілітаційних та інших заходів щодо забезпечення безпечних для людини умов праці в організаціях туристської індустрії за допомогою виконання (дотримання) санітарних вимог до виробничих процесів та технологічного обладнання, організації робочих місць колективними та індивідуальними засобами захисту, режиму праці, відпочинку та побутового обслуговування працівників;

- протидія різним формам експлуатації та дискримінації неповнолітніх працівників та подолання цих негативних явищ, сприяння прийняттю організаціями туристичної індустрії кодексів етики, що вважатимуть експлуатацію неповнолітніх неприйнятною.

б. Заходи у сфері екологічної безпеки, охорони навколишнього середовища та туристичних ресурсів. Слід констатувати, що Стратегія [13] якось побіжно визначає заходи у галузі екологічної безпеки. Так, серед очікуваних результатів визначено, що реалізація аналізованої стратегії дасть змогу:

1) підвищити конкурентоспроможність національного та регіональних туристичних продуктів;

2) підвищити якість життя населення шляхом забезпечення економічного зростання, екологічної безпеки, консолідації суспільства, надання доступу до послуг у сфері туризму та курортів;

3) створити нові робочі місця, розширити можливості населення щодо працевлаштування та самозайнятості;

4) створити сучасну туристичну інформаційну інфраструктуру, а також забезпечити поширення інформації про туристичні ресурси України у світовому інформаційному просторі [13].

Водночас незрозуміло, яким чином можливо оцінити стан досягнення очікуваних результатів, адже у Стратегії не міститься жодного «екологічного» контрольного показника розвитку сфери туризму та курортів в Україні.

На наш погляд, серед цих заходів варто виокремити такі, що спрямовані на гарантування екологічної безпеки у сфері туризму:

- екологізація економічної діяльності у сфері туризму в рамках інституційних та структурних перетворень, що дозволяють забезпечити становлення нової моделі господарювання та широке поширення екологічно орієнтованих методів управління туризмом;
- стимулювання надходження до України екологічно орієнтованих зарубіжних інвестицій;
- створення сприятливих економічних та інших умов розвитку тих форм і видів туризму, які дозволяють економити рідкісні та цінні природні ресурси, особливо воду й енергію, і навіть максимально уникати утворення відходів;
- переведення трудомістких, енерго- та ресурсомістких виробництв у більш прогресивні та високотехнологічні форми з урахуванням світового досвіду, обмеження концентрації небезпечних та шкідливих виробництв у поселеннях, які приймають туристів;
- згладжування сезонності, сприяння більш рівномірному розподілу потоків туристів та відвідувачів у часі та просторі, особливо у період масового проведення відпусток та шкільних канікул;
- створення умов для формування у місцях масового перебування туристів додаткових потужностей туристичної індустрії та інфраструктури, здатних у «гарячий сезон» організувати прийом та обслуговування значних потоків туристів без загрози заподіяння шкоди навколишньому середовищу та санітарно-епідеміологічному благополуччю поселення;
- розвиток сільськогосподарського виробництва, що забезпечує продуктами місця тимчасового перебування туристів на основі екологічно прогресивних агротехнологій, адаптованих до місцевих умов;
- удосконалення еколого-туристичної просвітницької діяльності та системи безперервної екологічної освіти для формування у туристів, підприємців, місцевого населення дбайливого ставлення до природної та культурної спадщини;
- створення умов для участі місцевого населення в підготовці та реалізації планів і проєктів та інших рішень у галузі розвитку місцевої туристичної індустрії (обговорення містобудівної документації, внесення до неї пропозицій, участь у зборах (сходах) громадян, участь у громадських слуханнях та ін.);
- планування містобудівної діяльності у місці тимчасового перебування туристів з урахуванням дотримання інтересів сфери туризму;
- сприяння проведенню незалежних (громадських) експертиз, предметом яких є оцінка відповідності наміченої підприємницької та іншої економічної діяльності інтересам сталого розвитку туризму, а також визначення соціально-економічних та інших наслідків реалізації об'єкта експертизи для туристської привабливості й економічного розвитку приймаючих туристів регіонів, культурної самобутності їх населення, історичного та архітектурного вигляду міст і населених пунктів, об'єктів культурної та природної спадщини, готельно-ресторанних комплексів;
- створення умов для спрямування фінансових коштів, що отримуються завдяки відвідуванням туристами об'єктів і пам'яток культури та інших туристських ресурсів, на їх підтримку, охорону, поліпшення та реставрацію;
- організація міжнародного партнерства з вирішення проблем стійкого розвитку туризму;
- сприяння участі суб'єктів сфери туризму у міжнародних наукових програмах із проблем сталого розвитку та в розробці заходів, що сприяють нормалізації антропогенного впливу на біосферу.

7. *Заходи наукового та освітнього характеру.* Стратегія [13] визначає, що організаційний механізм спрямований на забезпечення принципів партнерства та співробітництва шляхом залучення наукових кіл і громадських організацій. З огляду на відсутність деталізації особливостей реалізації організаційного механізму у сфері безпеки туризму можемо стверджувати, що цей механізм формують насамперед заходи наукового та освітнього характеру (адже всім явищам і процесам є певне науково-теоретичне пояснення). На нашу думку, серед цих заходів слід виокремити такі:

- розвиток науково-практичних основ забезпечення безпеки туризму з урахуванням сучасної геополітичної ситуації, умов соціально-економічного, культурного, екологічного розвитку України, ролі та значення туризму у світі;
- підготовка науково обґрунтованих прогнозів зміни внутрішніх та зовнішніх умов та факторів, що впливають на стан безпеки туризму, організація наукових і прикладних досліджень у сфері забезпечення безпеки туризму;
- створення єдиної системи професійної підготовки та перепідготовки (підвищення кваліфікації) персоналу (керівників та фахівців органів державної влади, органів місцевого

самоврядування, підприємств туристичної індустрії) у сфері забезпечення безпеки туризму, а також для роботи в умовах кризових (надзвичайних) ситуацій;

– створення умов підвищення туристичної свідомості (ідеології гостинності) населення туристських територій (районів);

– розробка та розповсюдження наукових і навчальних посібників, проведення конференцій з основних проблем забезпечення безпеки туризму;

– розширення меж і сфер взаємодії з міжнародними та зарубіжними органами й організаціями під час вирішення науково-технічних, освітніх питань забезпечення безпеки туризму.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що у прикінцевих положеннях оновленої Стратегії розвитку туризму та курортів має бути визначено кінцевий результат реалізації вищерозглянутих заходів, спрямованих на забезпечення безпеки туризму та готельно-ресторанного бізнесу. На наш погляд, таким результатом може бути впорядкування та гармонізація інтересів особистості, суспільства та держави у сфері туризму, а також забезпечення дотримання необхідного балансу між подальшим зростанням внутрішнього та міжнародного туристичного обміну, стійким розвитком сфери туризму та готельно-ресторанного бізнесу і, як наслідок, зміцнення національної безпеки України.

Список літератури

1. Алоян Р. Т. Особиста безпека особи як елемент адміністративно-правового статусу громадянина. Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ (Серія: Право та державне управління): наук. зб. 2013. № 1. С. 65–71.
2. Леоненко Н. А., Домбровська С. М. Державне регулювання розвитку туристичної інфраструктури України. Вісник Національного університету цивільного захисту України: зб. наук. пр. Х.: Вид-во НУЦЗУ, 2020. Вип. 1 (12). С.134-141.
3. Голод А. Фактори безпеки туризму в регіоні: сутність та структура. URL: https://eujem.cz/wp-content/uploads/2016/eujem_2016_2_1/05.pdf, (дата звернення: 18.09.2024).
4. Ткач, В. О. Сутність і специфіка економічної безпеки в індустрії туризму. Український журнал прикладної економіки. 2019. Том 4. № 3. С. 33–38. ISSN 2415-8453
5. Ахмедова О. О. Теоретичні та прикладні засади державної політики у сфері забезпечення безпеки туристичної галузі (вітчизняний та закордонний досвід). Публічне урядування. 2022. № 2 (30). С. 10-15. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-2\(30\)-1](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-2(30)-1)
6. Faulkner, B. Towards a framework for disaster management. *Tourism Management*. 2000. 22(2), 135–147.
7. Kovari, I., Zimanyi, K. Safety and Security in the Age of Global Tourism. *Applied Studies in Agribusiness and Commerce*. 2011. Vol. 5 (60), 34-45.
8. Nassani, A. A, Zaman, K., Aldakhil, A. N., Qazi Abro, M. V. War economy and pleasure: assessing the effects of military expenditure on tourism growth. Springer Science+Business Media Dordrecht. 2016. DOI 10.1007/s11135-016-0362-x
9. Santana, G. Crisis management and tourism: Beyond the rhetoric. *Journal of Travel and Tourism Marketing*. 2003. 15(4), 299–321.
10. Bennett R. Tourism and logistics in an age of unprecedented crime. *Perspectives from a border patrol security company*. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 2017, Vol. 9 Iss 1, pp. 86 -94.
11. Lovelock, B. New Zealand travel agent practice in provision of advice for travel risky destinations. *Journal of Travel and Tourism Marketing*. 2003. 15(4), 259–279.
12. Earl A., Hall M. *Institutional theory in tourism and hospitality*. Abingdon, Oxon ; New York, NY : Routledge, 2021, 105 p. ISBN: 978-0-367-50775-6.
13. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Кабінет міністрів України. Розпорядження від 16 березня 2017 р. №168-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/249826501> (дата звернення: 18.09.2024).
14. Державне агентство розвитку туризму. Офіційний сайт. URL: <https://www.tourism.gov.ua/> (дата звернення: 18.09.2024).
15. Про національну безпеку України : Закон України, 2469-VIII, поточна редакція від 15.06.2022, / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 18.09.2024).

References

1. Aloyan, R. T. (2013). Osobysta bezpeka osoby yak element administratyvno-pravovoho statusu hromadyanyna [Personal security of a person as an element of the administrative and legal status of a citizen]. *Visnyk Akademiyi pratsi i sotsial'nykh vidnosyn FPU: nauk. zb. - Bulletin of the Academy of Labor and Social Relations of the Federal University of Applied Sciences. (Seriya: Pravo ta derzhavne upravlinnya)*, 1, 65–71. [In Ukrainian].
2. Leonenko, N. A., Dombrovs'ka, S. M. (2020). Derzhavne rehulyuvannya rozvytku turystychnoyi infrastruktury Ukrayiny [State regulation of the development of tourism infrastructure of Ukraine]. *Visnyk Natsional'noho universytetu tsyvil'noho zakhystu Ukrayiny: zb. nauk. pr. - Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine. Kh.: Vyd-vo NUTSZU*, 1 (12), 134-141. [In Ukrainian].
3. Holod, A. (2016). Faktory bezpeky turyzmu v rehioni: sutnist' ta struktura [Factors of tourism security in the region: essence and structure]. URL: https://eujem.cz/wp-content/uploads/2016/eujem_2016_2_1/05.pdf (accessed 18 September 2024). [In Ukrainian].
4. Tkach, V. O. (2019). Sutnist' i spetsyfika ekonomichnoyi bezpeky v industriyi turyzmu [The essence and specifics of economic security in the tourism industry]. *Ukrayins'kyi zhurnal prykladnoyi ekonomiky. Ukrainian Journal of Applied Economics*, Vol. 4, № 3, 33–38. ISSN 2415-8453 [In Ukrainian].
5. Akhmedova, O. O. (2022). Teoretychni ta prykladni zasady derzhavnoyi polityky u sferi zabezpechennya bezpeky turystychnoyi haluzi (vitchyznyanyy ta zakordonnyy dosvid) [Theoretical and applied principles of state policy in the field of ensuring the security of the tourism industry (domestic and foreign experience)]. *Publichne uryaduvannya*, 2 (30), 10-15. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-2\(30\)-1](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-2(30)-1) 6. [In Ukrainian].
6. Faulkner, B. (2000). Towards a framework for disaster management. *Tourism Management*, 22(2), 135–147.
7. Kovari, I., Zimanyi, K. (2011). Safety and Security in the Age of Global Tourism. *Applied Studies in Agribusiness and Commerce*, 5 (60), 34-45.
8. Nassani, A. A., Zaman, K., Aldakhil, A. N., Qazi Abro, M. V. (2016). War economy and pleasure: assessing the effects of military expenditure on tourism growth. *Springer Science+Business Media Dordrecht*. DOI 10.1007/s11135-016-0362-x
9. Santana, G. (2003). Crisis management and tourism: Beyond the rhetoric. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 15(4), 299–321.
10. Bennett, R. (2017). Tourism and logistics in an age of unprecedented crime. *Perspectives from a border patrol security company. Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, Vol. 9 Iss 1, 86 -94.
11. Lovelock, B. (2003). New Zealand travel agent practice in provision of advice for travel risky destinations. *Journal of Travel and Tourism Marketing*. 15(4), 259–279.
12. Earl, A., Hall, M. (2021). *Institutional theory in tourism and hospitality*. Abingdon, Oxon ; New York, NY : Routledge. ISBN: 978-0-367-50775-6.
13. Pro skhvalennya Stratehiyi rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 roku. Kabinet Ministriv Ukrayiny [On approval of the Tourism and Resorts Development Strategy for the period until 2026], *Rozporyadzhennya vid 16 bereznya 2017 r. № 168-r*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249826501> (accessed 18 September 2024). [In Ukrainian].
14. Derzhavne ahentstvo rozvytku turyzmu. Ofitsiynyy sayt [State Tourism Development Agency. Official site] URL: <https://www.tourism.gov.ua/> (accessed 18 September 2024). [In Ukrainian].
15. Pro natsional'nu bezpeku Ukrayiny : Zakon Ukrayiny [On the national security of Ukraine: Law of Ukraine], 2469-VIII, potochna redaktsiya vid 15.06.2022, Verkhovna Rada Ukrayiny. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (accessed 18 September 2024). [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.09.2024

Прийнята до публікації 23.09.2024

~ МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ ~

УДК: 339.9:336.778

DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2024-9-322-111-116>**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ
РОЗРАХУНКІВ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ
ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН**

Тарасевич Н. В., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

e-mail: nvt4364@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2110-7320

***Анотація.** Метою дослідження є обґрунтування теоретичних засад визначення міжнародних розрахунків у системі міжнародних економічних відносин. Під час написання статті використовувався системно-аналітичний метод; метод угруповань – для систематизації даних. Окреслено важливість визначення сутності міжнародних розрахунків та їх значущості для розвитку зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання. Визначено потребу у формуванні понятійно-категоріального апарату системи міжнародних розрахунків у системі міжнародних економічних відносин. Проаналізовано підходи до визначення поняття міжнародних розрахунків, що наявні в економічній літературі. Обґрунтовано критерії структурування міжнародних розрахунків у розрізі окремих ознак, систематизовано елементи системи міжнародних розрахунків. Визначено пріоритетні напрями оптимізації міжнародних розрахунків. Практична значимість дослідження полягає у визначенні сутності міжнародних розрахунків у системі міжнародних економічних відносин.*

Ключові слова: міжнародні розрахунки, зовнішньоекономічна діяльність, зовнішньоекономічні операції, зобов'язання, форми міжнародних розрахунків, платежі.

**THEORETICAL ASPECTS OF DETERMINING INTERNATIONAL
CALCULATIONS IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL ECONOMIC
RELATIONS**

Nataliia V. Tarasevych, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economic Relations, Odesa National Economic University, Odesa, Ukraine

e-mail: nvt4364@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2110-7320

***Abstract.** The purpose of the study is to substantiate the theoretical foundations of the definition of international settlements in the system of international economic relations. When writing the article, a system-analytical method was used; grouping method - to systematize data. The importance of determining the essence of the definition of international settlements and their significance for the development of foreign economic activity of business entities is outlined. The need for the formation of the conceptual and categorical apparatus of the system of international settlements in the system of international economic relations is determined. Approaches to defining the concept of international settlements found in the economic literature are analyzed. Based on the analysis, the author proposed a definition of the concept of "international settlements", which reflects the needs of the modern practice of international settlements. Grounded criteria for structuring international settlements in terms of individual features: by the essence of the obligation; according to the form of repayment of obligations; by subject of payment; by the initiator of the payment; by source of funds; according to the substance of the agreement; on the economic basis of payment; according to the form of calculations. Systematized elements of the system of international settlements, which includes subjects; objects of settlement relations and international settlements; fund transfer mechanism. The priority areas of optimization of international settlements are determined. The practical significance of the study lies in determining the essence of international settlements in the system of international economic relations.*

Keywords: international settlements, foreign economic activity, foreign economic operations, obligations, forms of international settlements, payments.

JEL Classification: F020, F300

Постановка проблеми. Рух грошових коштів є невід'ємним атрибутом господарського життя сучасного світу. Грошові вимоги та зобов'язання виникають на основі економічних, політичних, культурних, науково-технічних відносин між державами, юридичними та фізичними особами. Грошовий оборот обслуговується шляхом проведення грошових розрахунків, економічною базою яких є матеріальне виробництво. Внаслідок цього переважна частина платіжного обороту (приблизно три чверті) є розрахунками за товарними

операціями, тобто платежами за відвантажені товари, виконані роботи, надані послуги. Решта платіжного обороту (приблизно одна чверть) – це розрахунки за нетоварними операціям, тобто розрахунки компаній, підприємств та організацій з бюджетом, органами державного та соціального страхування, банківськими установами, органами управління тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із магістральних напрямів становлення світової платіжної системи є лібералізація та інтеграція платіжних систем різних держав. Це викликає необхідність розробки цілісної концепції регламентації міжнародних розрахунків як елемента міжнародної економічної системи. У вітчизняному науковому просторі багато вчених займаються питаннями ґрунтовного вивчення сутнісних підходів до теоретичних засад здійснення міжнародних розрахунків у процесі проведення зовнішньоекономічної діяльності. Серед них можна виділити В. В. Зянько, І. Ю. Єпіфанову, Д. П. Мельничук [1, с. 5-8], В. В. Дячек, О. Д. Колосовську, В. С. Оніщенко [2, с. 71], А. О. Задоя [3, с. 87-89], О. І. Береславську [4, с. 14], І. М. Товкун, Л. С. Менькову [5, с. 54] та інших науковців.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. До цього часу у наукових працях розглядалися переважно окремі форми міжнародних розрахунків, тоді як цілісна концепція поняття міжнародних розрахунків у системі міжнародних економічних відносин недостатньо відображена.

Метою дослідження є обґрунтування теоретичних засад визначення міжнародних розрахунків у системі міжнародних економічних відносин.

Основний матеріал. Міжнародні розрахункові відносини – це необхідний та важливий елемент проведення зовнішньоторговельних операцій. Тому в міжнародних відносинах дуже важливим є вибір форми фінансового розрахунку за поставлені товари, надані послуги та виконані роботи, що має вплив на ефективність та оперативність проведення зовнішньоторговельних операцій та є важливим елементом фінансової логістики. Водночас міжнародні розрахунки є інструментом фінансового забезпечення здійснення зовнішньоторговельної угоди.

Комісія з Платежів та Платіжних Систем Банку Міжнародних Розрахунків у «Глосарії термінів, що використовуються в платіжних та розрахункових системах» при проведенні платежів, визначає розрахунок «як такий, з одного боку, як дія, яка припиняє зобов'язання щодо перерахування коштів або передачі цінних паперів між двома чи більше особами. З іншого, як завершення угоди, за якою продавець передає покупцю цінні папери чи фінансові інструменти, а покупець передає продавцю гроші» [6]. Слід зазначити також, що платежем згідно з Глосарієм є «переказ коштів від платника одержувачу платежу» [6]. Такого роду визначення виключають тотожність поняття розрахунку та платежу та показує, що поняття розрахунку суттєво ширше поняття платежу.

Розвиток міжнародних розрахунків та їх подальші зміни пов'язані з інтернаціоналізацією товарного виробництва та обігу. Міжнародні розрахунки охоплюють розрахунки із зовнішньої торгівлі товарами та послугами, а також некомерційних операцій, кредитів і руху капіталів між країнами світу. Міжнародні розрахунки обумовлені порядком здійснення платежів, що обумовлений практикою та закріплені міжнародними документами та звичаями, а також практичною діяльністю банківських установ щодо їх проведення.

Господарський кодекс України, Стаття 344. Міжнародні розрахункові операції, зазначає, що «міжнародні розрахункові операції проводяться за грошовими вимогами і зобов'язаннями, що виникають при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності між державами, суб'єктами господарювання, іншими юридичними особами та громадянами, які перебувають на території різних країн» [7]. Водночас визначається, що суб'єктами міжнародних розрахунків є експортери, імпортери і банки, які вступають у відносини, пов'язані з рухом товаророзпорядчих документів та операційним оформленням платежів. Важливою особливістю є перелік документів, що обслуговують міжнародні розрахунки, та їх поділ на дві групи: комерційні та фінансові. До комерційних документів належать: коносамент, накладна, рахунок-фактура, документи у сфері страхування (страховий поліс, сертифікат, ковер-нога, бордеро, сліп тощо), документ про право власності та інші комерційні документи. Фінансовими документами, що використовуються для здійснення міжнародних розрахунків, є простий вексель, переказний вексель, боргова розписка, чек та інші документи, що використовуються для одержання платежу [7].

У літературі відсутня єдність розуміння, що саме слід вважати міжнародними розрахунками. Є дуже різні погляди на цю економічну категорію. Так, на думку В. В. Зянько, І. Ю. Єпіфанова, Д. П. Мельничук, «міжнародні розрахунки – це грошові розрахунки між установами, компаніями, банками і фізичними особами, пов'язані з переміщенням

матеріальних цінностей і послуг в міжнародній торгівлі» [1, с. 5-8]. Однак недоліком розглянутого визначення слід назвати відсутність у визначенні згадки про розрахунки між державами, проте розрахунки, які обслуговують міждержавний товарообіг, цілком можна зарахувати до міжнародних.

В. В. Дячек, О. Д. Колосовська, В. С. Оніщенко розглядають міжнародні розрахунки як «систему організації та регулювання платежів у сфері міжнародних економічних відносин, суб'єктами яких є банки, експортери та імпортери» [2, с. 71]. О. І. Береславська також визначає «міжнародні розрахунки як регулювання платежів за грошовими вимогами і зобов'язаннями, які виникають між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності» [4, с. 14]. Однак видається сумнівним ототожнення у визначенні поняття міжнародних розрахунків термінів регулювання платежів.

З погляду А. О. Задоя, І. М. Товкун, Л. С. Менькової, під міжнародними розрахунками розуміється «система механізмів реалізації грошових вимог та зобов'язань, що виникають між різними суб'єктами у сфері міжнародних економічних відносин [3, с. 87-89; 5, с. 54].

На нашу думку, критерієм розмежування все ж таки є резидентство банків, які виконують основні операції з розрахунків (банк емітент і виконуючий банк), що знаходяться на території різних держав. Отже, міжнародні розрахунки – це здійснення платежів та/або вчинення інших дій, спрямованих на припинення грошових зобов'язань, що виникли між державами, юридичними та фізичними особами, за допомогою перерахування відповідних сум на рахунки уповноважених банківських установ, які перебувають на території різних держав.

У сучасній науковій літературі переважна більшість вітчизняних вчених не розглядає види міжнародних розрахунків, приділяючи увагу тільки практичному аспекту їх організації через систему методів, форм і засобів платежів. Тому доцільним є структурування міжнародних розрахунків у розрізі критеріїв і ознак, що надане у таблиці 1.

Таблиця 1

Класифікація міжнародних розрахунків у розрізі критеріїв

№ п/п	Критерій	Види
1.	За сутністю зобов'язання	Оплатні
		Безоплатні
2.	За формою погашення зобов'язань	У безготівковій грошовій формі
		У готівково-товарній формі
3.	За суб'єктом платежу	Банківські
		Клієнтські
4.	За ініціатором платежу	Імпортер
		Експортер
5.	За джерелом коштів	Власні
		Запозичені
6.	За сутністю угоди	Торгові
		Неторгові
7.	За економічною підставою платежу	Товари
		Послуги
8.	За формою розрахунків:	
8.1.	документарні	Акредитив
		Інкасо
8.2.	недокументарні	Авансовий платіж
		Платіж на відкритий рахунок
		Банківський переказ
		Розрахунковий чек
		Вексель

Джерело: складено авторкою за матеріалами [1, с. 5-8; 2, с. 73; 3, с. 87-89; 4, с. 14-16; 5, с.55]

Запропонована класифікація дозволяє більш точно розрізнити міжнародні фінансові операції за різними критеріями, а також розвивати термінологічний апарат міжнародних економічних зв'язків. Це, зі свого боку, сприяє покращенню нормативно-правової бази здійснення міжнародних розрахунків та проведення валютних операцій.

Система міжнародних фінансових розрахунків являє собою систему організації та регулювання всіх видів платежів за грошовими вимогами і зобов'язаннями, які з'являються при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності між державами, юридичними і фізичними особами різних країн. Елементи системи міжнародних фінансових розрахунків надані на рис.1.

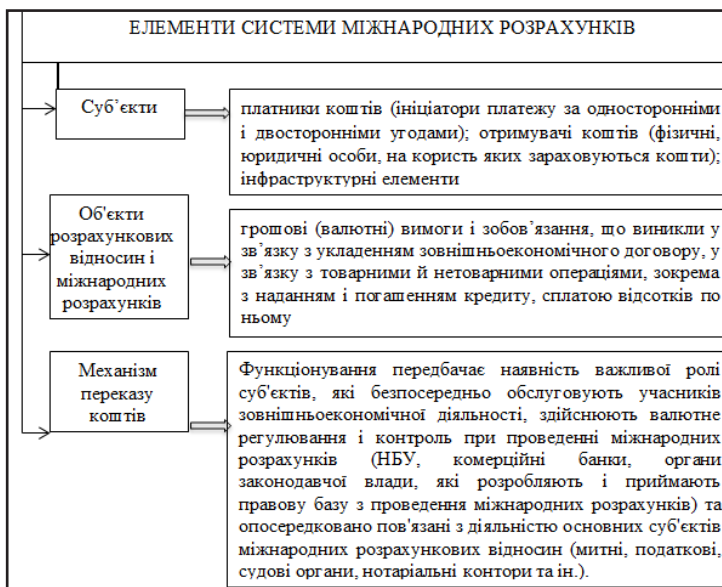

Рис.1. Елементи системи міжнародних розрахунків

Джерело: складено авторкою за матеріалами [1, с. 5-8; 2, с. 73; 3, с. 87-89; 4, с. 6; 5, с. 55; 8]

Система міжнародних фінансових розрахунків передбачає єдність усіх складових – учасників, до яких належать платники та отримувачі; інфраструктурних елементів; механізму переказу коштів через платіжні системи. Важливу роль у його функціонуванні відіграють суб'єкти, які обслуговують учасників зовнішньоекономічної діяльності, займаються валютним регулюванням і контролем міжнародних фінансових розрахунків, а також інші організації, пов'язані з діяльністю основних учасників міжнародних розрахунків. Всі ці структурні елементи утворюють цілісний, гнучкий і ефективний механізм міжнародних розрахунків.

Слід зазначити, що загальний порядок виконання платіжних операцій в Україні, перелік платіжних послуг та порядок їх надання, категорії надавачів платіжних послуг та умови авторизації їх діяльності, загальні засади функціонування платіжних систем в Україні, випуску та використання в Україні електронних та цифрових грошей, права, обов'язки та відповідальність учасників платіжного ринку визначає Закон України «Про платіжні послуги» [9]. Закон України «Про валюту і валютні операції» визначає правові засади здійснення валютних операцій, валютного регулювання та валютного нагляду в Україні, права та обов'язки суб'єктів валютних операцій і уповноважених установ та встановлює відповідальність за порушення ними валютного законодавства [10].

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, можна зробити висновок, що у сучасних економічних умовах велика увага приділяється оптимізації міжнародних розрахунків, що включає процес удосконалення фінансових та торгових транзакцій між країнами з метою зменшення витрат, підвищення ефективності та зменшення ризиків. Основними аспектами оптимізації міжнародних розрахунків є: вибір найбільш вигідних платіжних систем та методів (SWIFT, SEPA, електронні платіжні системи тощо) для зменшення комісій та швидкості проведення транзакцій; врахування валютних ризиків, що може включати хеджування або використання валютних свопів; оцінка тарифів на міжнародні перекази та обрання найбільш вигідних варіантів; врахування регуляторних

вимог, дотримання законодавства та норм різних країн, що може зменшити ризики затримок або штрафів; використання програмного забезпечення для автоматизації міжнародних платежів, що підвищує швидкість і знижує ймовірність помилок; врахування кредитних ризиків, що надає надійну оцінку платоспроможності контрагентів для уникнення невиконання та затримок; вибір партнерів, тобто співпраця з банками та фінансовими установами, які пропонують конкурентоспроможні умови.

Оптимізація міжнародних розрахунків може допомогти підприємцям знизити витрати, підвищити швидкість і безпеку фінансових транзакцій, а також покращити управління ризиками.

Список літератури

1. Міжнародні розрахунки і валютні операції: навчальний посібник. Зянько В. В., Спіфанова І. Ю., Мельничук Д. П. Вінниця: ВНТУ, 2021. 106 с. ISBN 978-966-641-854-1.
2. Дячек В. В., Колосовська О. Д., Оніщенко В. С. Особливості використання форм міжнародних розрахунків українськими підприємствами під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. № 21. С. 70-76. URL: <http://global-national.in.ua/archive/21-2018/15.pdf>. (дата звернення 20.09.2024).
3. Задоя А. О. Міжнародні фінансові відносини: навчальний посібник. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2022. 161 с. ISBN 978-966-434- 525-2.
4. Береславська О. І. Міжнародні розрахунки та валютні операції: навчальний посібник. Ірпінь: Університет ДФС України, 2019. 368 с. ISBN 978-966-337-509-0.
5. Товкун І. М., Менькова Л. С. Правова природа документарних форм міжнародних розрахунків та їх використання в Україні. Право та інноваційне суспільство. 2021. № 1 (16). С. 54-61. DOI 10.37772/2309-9275-2021-1(16)-8. (дата звернення 22.09.2024).
6. Глосарії термінів, що використовуються в платіжних та розрахункових системах. Банк міжнародних розрахунків. Документи. URL: https://www.bis.org/cpmi/glossary_030301.pdf. (дата звернення 25.09.2024).
7. Господарський кодекс України. Документ від 16.01.2023 р.436-IV, чинний, поточна редакція – Редакція від 03.09.2024. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>. (дата звернення 30.09.2024).
8. Остапенко Т. Г., Данілова Е. І., Попова Д. В. Міжнародні кредитно-розрахункові та валютні операції як складова корпоративного бізнесу. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Економічні науки. Випуск 3 (70), 2023. С. 93-102. DOI: <https://doi.org/10.32689/2523-4536/70-14>.
9. Про платіжні послуги. Закон України від 30.06.2021 р. № 1591-IX. Офіційний сайт ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>. (дата звернення 30.09.2024).
10. Про валюту і валютні операції. Закон України від 21.06.2018 р. №2473-VIII. Офіційний сайт ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>. (дата звернення 30.09.2024).

References

1. Zian'ko, V. V., Yepifanova, I. Yu., Mel'nychuk, D. P. (2021). Mizhnarodni rozrakhunky i valiutni operatsii. Vinnytsia, VNTU. ISBN 978-966-641-854-1. [In Ukrainian].
2. Diachek, V. V., Kolosovs'ka, O. D., Onischenko, V. S. (2018). Osoblyvosti vykorystannia form mizhnarodnykh rozrakhunkiv ukrains'kymu pidpriemstvamy pid chas zdiysnennia zovnishn'oekonomichnoi diial'nosti. Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, 21, 70-76. Retrieved from: <http://global-national.in.ua/archive/21-2018/15.pdf>. (accessed 20 September 2024). [In Ukrainian].
3. Zadoia, A. O. (2022). Mizhnarodni finansovi vidnosyny: navchal'nyj posibnyk. Dnipro, Universytet imeni Al'freda Nobelia. ISBN 978-966-434- 525-2. [In Ukrainian].
4. Bereslavs'ka, O. I. (2019). Mizhnarodni rozrakhunky ta valiutni operatsii: navchal'nyj posibnyk. Irpin', Universytet DFS Ukrainy. ISBN 978-966-337-509-0. [In Ukrainian].
5. Tovkun, I. M., Men'kova, L. S. (2021). Pravova pryroda dokumentarnykh form mizhnarodnykh rozrakhunkiv ta ikh vykorystannia v Ukraini. Pravo ta innovatsijne suspil'stvo, 1 (16), 54-61. DOI 10.37772/2309-9275-2021-1(16)-8. (accessed 22 September 2024). [In Ukrainian].

6. Hlosarii terminiv, scho vykorystovuiut'sia v platizhnykh ta rozrakhunkovykh systemakh. Bank mizhnarodnykh rozrakhunkiv. Dokumenty. Retrieved from: https://www.bis.org/cpmi/glossary_030301.pdf. (accessed 25 September 2024). [In Ukrainian].
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2023). Hospodars'kyj kodeks Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>. (accessed 30 September 2024). [In Ukrainian].
8. Ostapenko, T. H., Danilova, E. I., Popova, D. V. (2023). Mizhnarodni kredytno-rozrakhunkovi ta valiutni operatsii iak skladova korporatyvnoho biznesu. Naukovi pratsi Mizhrehional'noi akademii upravlinnia personalom. Ekonomichni nauky Vypusk, 3 (70), 93-102. DOI: <https://doi.org/10.32689/2523-4536/70-14>. (accessed 30 September 2024). [In Ukrainian].
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2021). The Law of Ukraine "Pro platizhni posluhy". Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>. (accessed 30 September 2024). [In Ukrainian].
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018). The Law of Ukraine "Pro valiutu i valiutni operatsii". Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>. (accessed 30 September 2024). [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.09.2024

Прийнята до публікації 01.10.2024

НАШІ АВТОРИ

Ахмедова Олена Олегівна - доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри туризму, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна

Бабій Олег Миколайович - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Березорудський Андрій Миколайович - аспірант кафедри статистики та математичних методів в економіці, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Беркер Юлія Валеріївна - магістрант кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Біла Юлія Анатоліївна - кандидат економічних наук, докторантка кафедри обліку і оподаткування, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, Україна

Бондаренко Олена Михайлівна - кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри маркетингу та міжнародної логістики, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Єрмаков Іван Олегович - аспірант кафедри туризму, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна

Котець Каріна Геннадіївна - аспірант кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Кошельок Галина Володимирівна - доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Літвінов Олександр Сергійович - доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, проректор з наукової роботи, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Лукановська Ірина Романівна - кандидат економічних наук, доцент, докторантка кафедри обліку і оподаткування, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, Україна

Павлова Олена Анатоліївна - аспірантка кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Омеленчук Володимир Андрійович - аспірант кафедри банківської справи, Державний торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна

Сергєєва Олена Степанівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри банківської справи, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Сотников Олександр Юрійович - аспірант, кафедра банківської справи, Державний торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна

Стрій Любов Олексіївна - доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу та міжнародної логістики, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Тарасевич Наталія Вадимівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Черкашина Тетяна Володимирівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Одеського національного економічного університету

№ 9 (322), 2024

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу
(українська, англійська)

За достовірність викладених фактів,
цитат та інших відомостей відповідає автор

Рекомендовано до друку та поширення через
мережу Інтернет за рішенням Вченої ради
Одеського національного економічного
університету (Протокол № 2 від 17.10.2024 р.)

Підписано до друку 24.10.2024 р.
Формат 60 x 84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 17,73 Тираж 50 прим.

Видавництво і друкарня –
Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса,
вул. Інглєзі, 6/1,
Тел.: +38 (095) 934-48-28,
+38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua